

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

(ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1957 - 1958)

ΛΕΥΚΩΣΙΑ - ΚΥΠΡΟΥ

11. Μ/
CYP

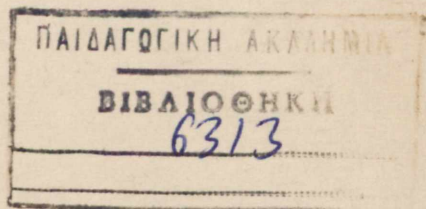
ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

(ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1957 - 1958)

889.05

ΛΕΥΚΩΣΙΑ - ΚΥΠΡΟΥ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τοῦ Ἑλληνικοῦ Πνευματικοῦ Ὁμίλου Κύπρου	Σελὶς V
Αἱ ἐργασίαι τοῦ Ἑλληνικοῦ Πνευματικοῦ Ὁμίλου Κύπρου κατὰ τὴν περίοδον 1957-1958	» IX
Κατάλογος Ζωγραφικῶν πινάκων Συλλογῆς Ε.Π.Ο.Κ.	ς XI
Κ. ΣΠΤΡΙΑΔΑΚΙ: Ἑλληνιστικὴ κίνησις εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἡ παγκόσμιος ἐπίδρασις τῆς. (Ὁμιλία γενομένη εἰς τὸ ἐν Λευκωσίᾳ Σωματεῖον «Ὀλυμπιακός».)	» 5
Θ. Α. ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ: Ἡ θέσις τῆς κλασσικῆς παιδείας σήμερον	» 21
Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ: Ἡ Μάχη τῶν Μύλων	» 33
ΟΘΩΝΟΣ ΚΑΖΜΟΥ: Ἡ Φτερωτὴ (διήγημα)	» 61
ΗΒΗΣ ΜΕΛΕΑΓΡΟΥ: Τὸ σπῆτι τοῦ Σολωμοῦ (διήγημα)	» 75

ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΚΥΠΡΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1957 - 1958

1. Κ. Σπυριδάκης, Πρόεδρος
 2. Θ. Σοφοκλέους, Ἀντιπρόεδρος
 3. Μ. Κιτρομηλίδης, Γραμματεὺς
 4. Κ. Καραγιώργη, Ταμίας
 5. Γ. Παπαχαραλάμπους
 6. Ν. Κρασιδιώτης
 7. Κ. Χρυσάνθης
- } Μέλη

ΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ 1957 - 1958

ΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ 1957 - 1958

ΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ 1957 - 1958

Αί εργασίαι τοῦ Ἑλληνικοῦ Πνευματικοῦ Ὁμίλου Κύπρου κατὰ τὴν λήγουσαν διετίαν 1957—58 ὑπῆρξαν λόγῳ τῆς ἐν τῇ νήσῳ ἀνωμάλου πολιτικῆς καταστάσεως πολὺ περιορισμέναι. Διὰ τοῦτο δὲν ἔγινε καὶ ἡ γενικὴ συνέλευσις τῷ 1957, ὡς προβλέπεται ὑπὸ τοῦ Καταστατικοῦ.

Ἡ προηγουμένως ἀναπτυσσομένη δραστηριότης τοῦ Ὁμίλου εἰς τὸν ἐθνικὸν καὶ πνευματικὸν τομέα περιορίσθη εἰς τὸ ἐλάχιστον. Παρελείφθησαν πάντα τὰ ἐτησίως τελούμενα ἐθνικὰ μνημόσυνα, αἱ συγκεντρώσεις τῶν μελῶν, αἱ διαλέξεις, αἱ δεξιώσεις καὶ ἐν γένει πᾶν ὅ,τι ἐχαρακτήριζε τὴν δράσιν τοῦ Ὁμίλου εἰς προηγούμενα ἔτη.

Οἱ αὐστηροὶ κανονισμοὶ Ἐκτάκτου Ἀνάγκης οἱ θεσπισθέντες ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Κύπρου ὑπῆρξαν μέγα ἐμπόδιον εἰς τὴν συνέχισιν τῶν δραστηριοτήτων τοῦ Ὁμίλου ἡμῶν. Πλὴν τούτου ἡ προσοχὴ πάντων ἐστρέφετο κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐντατικώτερον πρὸς τὴν ἐθνικὴν κίνησιν τῆς ἐλευθερίας τῆς Κύπρου. Ὁ Ὁμιλος ἡμῶν συμπαραηκολούθησε τὴν κίνησιν ταύτην καὶ ἠθικῶς δι' ἐκδηλώσεων αὐτοῦ ἐνίσχυσε.

Ἡ ἀδικωτάτη ἀπέλασις κατὰ Μάρτιον 1956 τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου καὶ Ἐθνάρχου Κύπρου Μακαρίου Γ', ἠθικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ προστάτου τοῦ ἡμετέρου Ὁμίλου, προεκάλεσεν, ὡς γνωστόν, τὴν ἐπιδεινώσιν τῆς ἐν τῇ νήσῳ πολιτικῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία μόλις ἐβελλιώθη ἐπιφανειακῶς μετὰ τὴν ἐκ Σεῦχελλῶν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1957 ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν συνεξορίστων Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Κυρηνείας κ. Κυπριανοῦ καὶ τῶν δύο Κυπρίων ἀγωνιστῶν αἰδ. Παπασταύρου Παπαγαθαγγέλου καὶ κ. Π. Ἰωαννίδου. Ἐν τούτοις ἡ μὴ εὐδόωσις τῆς λύσεως τοῦ ἐθνικοῦ κυπριακοῦ ζητήματος, τὴν ὁποίαν προσιώνιζεν ἡ ἐκ Σεῦχελλῶν ἀπελευθέρωσις, δὲν ἐπέτρεψεν οὐδὲ μετ' αὐτὴν τὴν ἀνάπτυξιν πνευματικῶν δραστηριοτήτων ἐν τῇ νήσῳ. Πλὴν τούτου ὁ Ὁμιλος ἡμῶν ὑπέστη τὸ πλῆγμα ἐκ τῶν ἐκτάκτων στρατοκρατικῶν μέτρων τῆς Κυβερνήσεως διὰ τῆς συλλήψεως, κρατήσεως καὶ φυλακίσεως μελῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ διοικητικοῦ αὐτοῦ συμβουλίου. Διὰ ταῦτα ἀπηθύνθη ὁ Ὁμιλος ἡμῶν ἐν προκειμένῳ πρὸς πνευματικὰ ἰδρύματα τῆς ἐλευθέρας πατρίδος καὶ ἐζήτησε παρ' αὐτῶν τὴν ἠθικὴν αὐτῶν ἀρωγὴν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ πρὸς ἀπελευθέρωσίν του ἐκ τῶν δεσμῶν δουλείας.

Παρὰ ταῦτα ὁμοῦ ὁ Ὁμιλος ἡμῶν ἔχει νὰ δεῖξη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τρεῖς ἐνεργείας καὶ ἐκδηλώσεις ἀξίας μείας. Ἡ πρώτη τούτων εἶναι ὅτι ἐξηκολούθησε νὰ πλουτίζη τὴν μικρὰν συλλογὴν τοῦ ἔργων Ἑλλήνων Κυπρίων, κατ' ἐξοχὴν ζωγράφων. Αὕτη περιλαμβάνει 10 πίνακας ζωγραφικῆς ἀγορασθέντας καὶ 3 ἐξυλογραφίας δωρηθείσας ὑπὸ τοῦ ζωγράφου κ. Τ. Κάνθου εἰς μνήμην τοῦ καθηγητοῦ του Ἰ. Κεφαλληνοῦ. Πλήρης κατάλογος τῶν ἔργων τούτων μετὰ συντόμου περιγραφῆς ἐκάστου δημοσιεύεται ἐν τῷ παρόντι Δελτίῳ. Τὰ ἔργα ταῦτα εἶναι ἐκτεθειμένα ἐν τῷ Σχολικῷ Μουσείῳ τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου Λευκωσίας, ἔνθα στεγάζονται καὶ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὁμίλου. Μετὰ πολλῆς εὐχαριστήσεως παρατηρήσαμεν ὅτι ἡ προσπάθεια ἡμῶν αὕτη συλλογῆς ἔργων Ἑλλήνων Κυπρίων καλλιτεχνῶν ἔτυχε μιμνήσεως καὶ παρ' ἄλλων ὀργανισμῶν ἐν τῇ νήσῳ, πράγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει πρὸ

παντός τὴν προσήκουσαν ἐκτίμησιν πρὸς αὐτοὺς καὶ παρέχει ἠθικὴν ἐνίσχυσιν αὐτῶν, ὧν τινες μάλιστα χαιροῦσιν ἐπαξίως πανελληνίου καὶ πέραν ἀκόμῃ τῶν ἑλληνικῶν ὁρίων φήμῃ.

Ἡ δευτέρα ἐκδήλωσις τοῦ ἡμετέρου Ὁμίλου κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὑπῆρξεν ἡ ὀργάνωσις κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς 23. Μαΐου 1958 ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου ἑορτῆς πρὸς τιμὴν τοῦ διασήμου Ἑλληνας μουσουργοῦ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Μανώλη Καλομοίρη ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 50ετοῦς λίαν εὐδοκίμου καλλιτεχνικῆς σταδιοδρομίας του. Ἡ εὐκαιρία τῆς παρουσίας τοῦ κ. Καλομοίρη ἐν μέσῳ ἡμῶν, παρὰ τὰς λίαν ἀντιξόους περιστάσεις τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς νήσου, διὰ τὰς ἐξετάσεις τῶν ἐν Κύπρῳ παραρτημάτων τοῦ Ἐθνικοῦ Ὁδείου Ἀθηνῶν, ἐπέτρεψεν, ὥστε νὰ ὀργανωθῇ σεμνὴ ἑορτὴ πρὸς τιμὴν τούτου, καθ' ἣν μετὰ χαιρετιστήριον προσφώνησιν τοῦ προέδρου τοῦ ἡμετέρου Ὁμίλου ὠμίλησεν ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ τιμωμένου ἡ Διευθύντρια τοῦ Ἐθνικοῦ Ὁδείου Λευκωσίας καὶ μέλος τοῦ Ὁμίλου κ. Α. Συμεωνίδου, μετ' αὐτὴν δὲ προσεφώνησαν αὐτὸν ἀντιπρόσωποι τῶν ἐν Λευκωσίᾳ καλλιτεχνικῶν σωματείων καὶ ὠδῶν. Ὁ κ. Μ. Καλομοίρης ἀπήντησε συγκεκμημένως καὶ εὐχαριστῶν. Ἀπὸ μέρους τοῦ ἡμετέρου Ὁμίλου προσεφέρθη εἰς τὸν τιμωμένον ἀναμνηστικὸν δῶρον παριστάνον τὸν Ὀρφέα μετὰ τῆς λύρας του ἐπὶ ἀργυρᾶς πλακῶς κατὰ σχεδιογράφημα ἐξ ἀρχαίου ἀγγείου φιλοτεχνηθὲν ὑπὸ τοῦ ζωγράφου κ. Τ. Κάνθου. Ἐτερον δῶρον προσεφέρθη εἰς τὸν κ. Μ. Καλομοίρη καὶ ὑπὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Ὁδείου Λευκωσίας. Ἐν συνεχείᾳ παρετέθη γεῦμα πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἐν τῷ ἐξοχικῷ κέντρῳ «Μακεδονίτισσα» εἰς τὸ ὁποῖον προσκληθέντες παρεκάθησαν μετὰ τῶν μελῶν τοῦ Ὁμίλου καὶ συζύγων των ὁ ἐντιμὸς Πρόεδρος τῆς Ἑλλάδος ἐν Κύπρῳ κ. Ἄρ. Φρυδάς, ἡ σύζυγος τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος ἐν Κύπρῳ κ. Ἀ. Βλάχου καὶ ὁ Ὑποπρόεδρος τῆς Ἑλλάδος κ. Δ. Ἀντωνιάδης. Κατὰ τὰ ἐπιδόρπια ὁ πρόεδρος τοῦ ἡμετέρου Ὁμίλου ἐχαιρέτισε τὸν τιμωμένον διὰ συντόμου προπόσεως, εἰς ἣν ἀπήντησεν οὗτος ἐκφράσας τὴν χαρὰν καὶ εὐχαριστήσιν του διὰ τὰς πρὸς αὐτὸν γενομένας εἰλικρινεῖς ἐκδηλώσεις.

Τρίτῃ ἐνέργειᾳ τοῦ Ὁμίλου ὑπῆρξεν ἡ προκήρυξις διαγωνισμοῦ διηγήματος, τὸν ὁποῖον καθιέρωσεν οὗτος πρὸ ἐτῶν, τὴν φορὰν ταύτην ἐπὶ θεμάτων λαμβανόμενων ἐκ τοῦ συγχρόνου ἐθνικοῦ Κυπριακοῦ ἀγῶνος. Τὰ θραβευησόμενα διηγήματα θὰ δημοσιευθῶσιν εἰς προσεχῆ ἔκδοσιν τοῦ Δελτίου τοῦ Ὁμίλου, τοῦ ὁποῖου τὴν ἐπανέκδοσιν ἀπεφάσισε τὸ διοικητικὸν συμβούλιον αὐτοῦ. Ἦδη ἀπὸ τοῦ παρόντος Δελτίου καθιερώθη ἡ ἀρχὴ τῆς δημοσιεύσεως ἐκτὸς μελετῶν καὶ λοιπῶν λογοτεχνικῶν ἐργασιῶν τῶν μελῶν καὶ ἔργων θραβευομένων εἰς διαγωνισμοὺς τοῦ Ὁμίλου, ἵνα λαμβάνωσι γνῶσιν περισσότεροι τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς τῆς νήσου ἡμῶν καὶ ἐνθαρρύνωνται οὕτω οἱ νέοι λογοτέχναι τῆς νήσου ἡμῶν εἰς τὸ δύσκολον ἔργον αὐτῶν.

Ταῦτα εἶναι ὅσα ὀλίγα ἐπετελέσθησαν κατὰ τὴν διετίαν 1957—58. Τὸ δ. σ., τοῦ ὁποῖου λήγει σήμερον ἡ θητεία, εὐχεται, ὅπως τὸ νέον ἐκλεγθόμενον συμβούλιον δυνήθῃ ἀπερίσπαστον ἐξ ἀνωμαλιῶν πολιτικῶν νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς δραστηριότητας τοῦ Ὁμίλου καὶ διὰ εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ἢ προηγουμένως καὶ ἑορτάσῃ διαρκούσης τῆς θητείας αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κυπριακοῦ λαοῦ τὰ ἐναγωνίως προσδοκώμενα ἐλευθέρια αὐτοῦ.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΗΣ Ε.Π.Ο.Κ.

1. ΚΙΣΣΟΝΕΡΓΗ Ἰωάννου. «Τὸ κουβάλημα τῶν δεματιῶν». Ἐλαιογραφία ἐπὶ σανίδος (κοντραπλακέ) 45×31 ἐ.μ., κορνίζα ξύλον θαμμένον, ὑπογεγραμμένον ἀριστερὰ κάτω.—Ι. Κισσονέργης, ἀχρονολόγητον.
2. ΚΙΣΣΟΝΕΡΓΗ Ἰωάννου. «Ὅρεινὸ τοπίο». Ὑδατογραφία ἐπὶ σκληροῦ χάρτου 28×19 ἐ.μ., ὑπογραφή κάτω Ι. Κισσονέργης, χωρὶς χρονολογίαν.
3. ΔΙΑΜΑΝΤΗ Ἀδαμαντίου. «Ἡ Ἁγία Ἀναστασία—Λάπηθος». Ἐλαιογραφία ἐπὶ λινοῦ ὑφάσματος (καναβάτσου) 42×51 ἐ.μ., κορνίζα ἀπὸ ξύλον μεράντι, ὑπογραφή κάτω δεξιὰ Α. Διαμαντῆς 1933.
4. ΔΙΑΜΑΝΤΗ Ἀδαμαντίου. «Τὸ κίτρινο μαντήλι». Ἐλαιογραφία ἐπὶ λινοῦ ὑφάσματος 26×35 ἐ.μ., ὑπογραφή ἄνω δεξιὰ Α. Διαμαντῆς 1942, κορνίζα ξυλινὴ μεράντι.
5. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α. Λευτέρη. «Λευκωσία». Ἐλαιογραφία ἐπὶ σανίδος (κοντραπλακέ) 60×45 ἐ.μ., ὑπογραφή κάτω δεξιὰ Ε. Α. Οἰκονόμου 1955 κορνίζα ξύλο μεράντι.
6. ΙΩΑΝΝΙΔΗ Βίκτωρος. «Νεκρὰ φύσις με καρέκλα». Ἐλαιογραφία ἐπὶ λινοῦ ὑφάσματος 35×55 ἐ.μ., ὑπογραφή ἀριστερὰ κάτω Β. Ἰωαννίδης 55, κορνίζα ξυλινὴ θαμμένη καὶ παρεσκευασμένη με στόκο.
7. ΟΡΦΑΝΙΔΗ Στέλιου. «Δρόμος με χωριάτισσα». Ὑδατογραφία (gouache) 42×29 ἐ.μ., ὑπογραφή κάτω δεξιὰ Στ. Ὀρφανίδη, mount, τζάμι, κορνίζα λεπτὴ.
8. ΚΑΝΘΟΥ Χ. Τηλεμάχου. «Βάρκες στὴ Σκάλα». Ἐλαιογραφία ἐπὶ λινοῦ ὑφάσματος 61×53 ἐ.μ., ὑπογραφή κάτω Τ. Κάνθος 1954, κορνίζα ξυλινὴ μεράντι θαμμένο.

9. ΚΑΝΘΟΥ Χ. Τηλεμάχου. «Καρυδιές». Ξυλογραφία σὲ πλάγιον ξύλο, ἀντίτυπον 10/50 σὲ χαρτί japon 31×33 ἐ.μ., τζάμι, μάουντ, κορνίζα δρύϊνη, ὑπογραφή Τ. Κάνθος 1941.
10. ΚΑΝΘΟΥ Χ. Τηλεμάχου «Σπίτια στὸ γέριμα τοῦ δρόμου», "Α-λωνά. Ξυλογραφία σὲ πλάγιον ξύλο, ἀντίτυπον 24/50 σὲ χαρτί japon 20×26 ἐ.μ., ὑπογραφή Τ. Κάνθος 1940. Τζάμι μετὰ κορνίζα δρύϊνη.
11. ΚΑΝΘΟΥ Χ. Τηλεμάχου. «Κοπέλλες στὴ Βρύση». Ξυλογραφία σὲ πλάγιον ξύλο, ἀντίτυπο σὲ χαρτί japon 19×14 ἐ.μ., ὑπογραφή Τ. Κάνθος 1942, ἀντίτυπον 5/50 μάουντ, τζάμι, κορνίζα δρύϊνη.
12. ΧΑΤΖΗΣΩΤΗΡΙΟΥ Φώτου. «Ἡ ἐκκλησία τῆς Κανακαριᾶς». Ἐλαιογραφία ἐπὶ σανίδος (κοντραπλακέ) 43½ × 37½ ἐ.μ., κορνίζα ξύλο θαμμένο, ὑπογραφή Φ. Χ. 57, εἰς τὸ ἀνώφλιον τῆς θύρας τῆς ἐκκλησίας.
13. ΣΑΒΒΑ Χριστοφόρου. «Τοπίο ἀπὸ τὸ λιμανάκι τῆς Κερύνιας». Ἐλαιογραφία ἐπὶ χονδροῦ καννάβινου ὑφάσματος 69×49 ἐ.μ., ὑπογραφή ΣΑΒΒΑ, ἐπὶ μιᾶς θάρκας, κορνίζα ἄσπρο ξύλο.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΚΥΠΡΟΥ

(ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1957 - 1958)

Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΙ

Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
ΚΑΙ Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ

(Ὁμιλία γενομένη εἰς τὸ ἐν Λευκωσίᾳ Σωματεῖον «Ὀλυμπιακός»)

Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ *

(Ὁμιλία γενομένη εἰς τὸ ἐν Δευκωσίᾳ Σωματεῖον «Ὀλυμπιακός.»)

Εἶναι γνωστόν, πῶς ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ὀλίγον μετὰ τὴν ἀνοδὸν του εἰς τὸν θρόνον τῆς Μακεδονίας ἀνέλαθε καὶ διεξήγαγε τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κατάλυσιν τοῦ κράτους αὐτῶν καὶ τὴν ἴδρυσιν ἑλληνικῆς ἀρχῆς ἀντ' ἐκείνου ἐκτεινομένης μέχρι τῶν Ἰνδιῶν καὶ τοῦ Τουρκεστάν. Εἶναι ἐπίσης γνωστόν ὅτι ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἐμελέτησε μετὰ τοῦτο, ἀλλὰ δὲν ἐπρόλαθε νὰ πραγματοποιήσῃ ἄλλο σχέδιον ἐπεκτάσεως τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ πρὸς τὴν δύσιν καὶ ὀλοκληρώσῃ οὕτω παγκόσμιον ἑλληνικὴν κυριαρχίαν. Παρὰ τὸν πρόωγον θάνατόν του εἰς νεαρωτάτην ἡλικίαν, πρὶν ἀκόμη φθάσῃ εἰς τὴν ἀκμὴν αὐτῆς, τὸ ἔργον τοῦ Μακεδόνοιο τούτου βασιλέωιο ὑπῆρξε τεραστίαις σημασίας διὰ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη ζοῦν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀναμνήσεις ἐκ τῆς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ παρουσίας του καὶ ὁ θρύλος περὶ αὐτοῦ ὡς ἐνὸς ὑπερανθρώπου περιέβαλε τὴν μορφήν του.

Δὲν θὰ ἐξετάσω σήμερον εἰς τὴν παροῦσαν ὀμιλίαν μου, διὰ τὴν ὁποῖαν μοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν ἡ εὐγενὴς πρόσκλησις τῆς ἐπιτροπείας τοῦ ἀξιολύμου σωματεῖοιο τούτου, τὸ στρατιωτικὸν ἔργον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστόν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον εἰς πάντα ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἔτυχε καὶ στοιχειωδεδεστάτης μορφώσεως. Θὰ ἐπεθύμουν ἀπλῶς εἰς ταύτην σύντομα νὰ διαγράψω τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἔργου τούτου, τὸ ὁποῖον ἤνοιξεν εἰς τὸν

* Εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀναγραφὴ ἔστω καὶ περιωρισμένης βιβλιογραφίας ἢ ἡ παραπομπὴ εἰς εἰδικὰ συγγράμματα ἐπὶ ἐνὸς τοσοῦτον εὐρέος θέματος, τὸ ὁποῖον θίγει πλείστας πλευρὰς τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, τῶν προδρόμων αὐτοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς ζωῆς τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Διὰ τοῦτο ἐπροτιμήθη αἱ ἐκτιθέμενα ἀπόψεις νὰ μὴ πιστοποιηθῶσι διὰ παραπομπῶν καὶ νὰ μὴ ἀναλυθῶσιν ἐκτενέστερον, διότι τότε θὰ μετεβάλλετο ὁ χαρακτήρ τῆς παρουσίας ἐργασίας, ἡ ὁποία ἔχει τὴν μορφήν ἀπλῆς διαλέξεως. Δύνανται ὁμοίως πᾶς ἐνδιαφερόμενος νὰ ἀνατρέξῃ εἰς βασικὰ ἔργα ἐπὶ τοῦ θέματος, οἷαι αἱ ἐργασίαι τοῦ Droysen, Wilcken, Berve, Rostovzeff, Beloch, Kaerst, Tarn, Cary κ.ἄ. ἢ τὰ γενικώτερα ἔργα, οἷον The Cambridge Ancient History, Pauly - Wissowa Realenzyklopaedie κ.ἄ. Ἐκ τῶν ἑλληνιστικῶν ἀποδοθέντων ἔργων ἀξιολύστατος εἶναι ἡ ἐισαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Ἱστορίαν ὑπὸ Κ. Ἀμάντου.

Ἐξ ὧν γνωρίζω, οἱ πραγματευθέντες περὶ τῆς ἑλληνιστικῆς κινήσεως ἀνάγουσι τὴν ἀρχὴν τῆς μέχρι τοῦ 5. ἢ καὶ τοῦ 6. αἰ. π.Χ. Ἐν τῇ παρουσίᾳ διαλέξεοιο ἐκτείνονται τὰ ὄρια αὐτῆς μέχρι τῶν μυκηναϊκῶν τοῦλάχιστον χρόνων καὶ οὕτω τὸ θέμα λαμβάνει πολὺ μεγαλυτέραν χρονικὴν ἔκτασιν τῆς συνήθως ἀναγνωριζομένης.

παγκόσμιον πολιτισμόν μίαν νέαν περίοδον μεγίστης σημασίας διά τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος.

“Ὅταν ὁ κλασσικὸς κόσμος τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ὡδηγεῖτο πρὸς τὴν δύσιν του κύπτων ὑπὸ τὸ βάρος τῆς διχογνωμίας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν ἐξαντλητικῶν πολέμων, τὸ μόνον φῶς, τὸ ὁποῖον ἀνεμένετο νὰ φωτίσῃ τὸ οὕτω δημιουργούμενον πολιτικὸν σκότος ἐκεῖ, ὅπου πρὶν ἐφώτιζεν ἡ ἀκτινοβολία ἢ ἐκπεμπομένη ἀπὸ τὸ κλέος τῶν περσικῶν πολέμων καὶ τὰ κατόπιν μεγαλουργήματα τοῦ Κίμωνος καὶ τοῦ Περικλέους, ἦτο τὸ ἐκ θορρά ἀνατείλαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 5. αἰ. π.Χ. Ἡ σημερινὴ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἀποδεικνύει σὺν τῷ χρόνῳ μεγαλύτερον καὶ ἀξιολογώτερον τὸν πολιτισμόν, τὸν ὁποῖον ἡ χώρα τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶχεν ἀπὸ τῶν παλαιότερων χρόνων, καὶ θεβαιοῖ ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ χώρας βαρβάρων, ὡς ἐπίστευεν ὁ προσηλωμένος μόνον εἰς τὴν ἀξίαν τῶν Ἀθηνῶν μέγιστος τῶν ρητόρων τῆς ἀρχαιότητος Δημοσθένης. Ἡ δύναμις τῆς χώρας ταύτης συνεπῶς δὲν ἀναφαίνεται ἀπλῶς εἰς χρόνους, καθ’ οὓς αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις εἶχον κουρασθῆ ἀπὸ τοὺς ἐσωτερικοὺς τῶν ἀγῶνας, καὶ δὲν ἦλθε νὰ πληρῶσῃ ἕν κενὸν ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης δημιουργούμενον. Ἡ δύναμις τῆς Μακεδονίας ἐξελίσσεται κατ’ ἀνάλογον τρόπον, ὡς ἐξειλίχθη π.χ. ἡ δύναμις τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἀποικιῶν εἰς πάντα τὰ παράλια τῆς Μεσογείου τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 8 αἰ. π.Χ. καὶ ἐνωρίτερον ἀκόμη, καὶ εἶναι μία ἔκφανσις τῆς ζωτικότητος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἦνθει ὡς πολιτισμὸς εἰς πλείστα σημεῖα τοῦ γνωστοῦ τότε κόσμου ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Σκυθίας, ἦτοι τῆς σημερινῆς Ρωσίας, μέχρι τῆς ἑλληνικῆς Μασσαλίας καὶ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι ἰδρύθησαν εἰς τὴν Ἰταλικὴν Χερσόνησον καὶ τὴν Σικελίαν.

Ἐπιπλέον ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὑπῆρξεν ἀνεκάθεν μίαν δύναμις οὐχὶ ἐνιαία μὲν, ἀλλ’ ἰσχυροτάτη, ἢ ὁποῖα ἀνεφαίνετο εἰς διαφόρους χρόνους καὶ εἰς διαφόρους τόπους, ἐκπολιτιστικὴ τῶν βαρβάρων λαῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὡς κρύπτουσα ἐν ἑαυτῇ τὸν σπόρον τῆς ἀναπτύξεως τῶν δημιουργικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ὁποῖαι εἰς βαρβάρους λαοὺς ἢ ἐκρύπτοντο ἐντελῶς ἀφανεῖς ἢ ἐλάμβανον πορείαν ἀντίθετον πρὸς τὰ ὑψηλὰ ἔργα καὶ ἰδέας, αἱ ὁποῖαι ἀναπτυσσόμεναι καὶ καλλιεργούμεναι θὰ ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσωσι τὸν ἀνθρωπὸν εἰς ὕψος δυνάμενον νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἰδιαιτέραν ὑπὲρ τὰ ζῷα ὑπαρξίν του ἐπὶ τῆς γῆς. Οὕτω ὁ ἑλληνικὸς οὗτος πολιτισμὸς ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν ἢ καὶ τῶν κρητικῶν ἀκόμη χρόνων, δηλ. ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 6’ χιλιετηρίδος π.Χ. ὡς πολιτισμὸς προηγμένος εἰς μέγαν βαθμὸν καὶ ἐκ τῶν πηγῶν του τῆς Πελοποννήσου ἐκκινῶν καλύπτει τὰς νήσους καὶ τὰ παράλια τῆς Μεσογείου μέχρι τῶν ἀπωτέρων ὄριων αὐτῆς, συμπεριλαμβανομένης τῆς ἡμετέρας νήσου Κύπρου, τῆς Ρόδου, τῆς Σικελίας κ.ἄ. Ἡ

διάδοσις αὕτη τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀναμφισβητήτως ἑλληνικὸς, ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἐξόρμησιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ πρὸς κατάκτησιν τοῦ κόσμου. Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐξορμήσεως ταύτης ὑπῆρξε καὶ πολιτιστικὴ καὶ οὕτω ἡ ὅλη λεκάνη τῆς Μεσογείου εἶχεν ἑλληνικὸν χαρακτήρα. Ὁ κατόπιν ἐπακολουθήσας ἑλληνικὸς ἀποικισμὸς ἀπὸ τοῦ 8. αἰ. π.Χ. κ.ἔ. εἶναι τὸ δεύτερον ἔργον, μέγα καὶ θαυμαστόν, τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, οἷον δὲν ἔχει νὰ δείξῃ ὅμοιον ἢ ἀνθρωπότης εἰς τὴν μακραιώνα αὐτῆς ἱστορίαν, πολὺ ὑπέρτερον καὶ πολὺ διάφορον τοῦ ἀποικισμοῦ τῶν νεωτέρων χρόνων, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἀντιθέτως σήμερον ὄχι κόσμημα, ἀλλὰ στίγμα δι’ αὐτὴν. Ὁ χαρακτῆρ ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἑλληνικῶν ἐξορμήσεων, τῆς διαδόσεως τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς δημιουργίας τοῦ θαύματος τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, ὅσον καὶ ἂν εἶναι συνδυασμένος πρὸς τὸν οἰκονομικὸν καὶ πολιτικὸν παράγοντα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἐνέχει ἐν τούτοις ἐν ἑαυτῷ κυρίως στοιχεῖα μέγιστα πολιτιστικῆς ἐξορμήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου πρὸς πάσας τὰς διευθύνσεις τοῦ ἀρχαίου κόσμου μὲ κέντρον τὴν ἑλληνικὴν ἡπειρωτικὴν χώραν. Ἡ αὕτη πολιτιστικὴ προσπάθεια συνεχίζεται καὶ ἀπὸ τοῦ 6. αἰ. π.Χ. καὶ ἐφεξῆς, ὅτε ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς κατακτᾷ τὴν Ἀσίαν εἰρηνικῶς καὶ οἱ Πέρσαι βασιλεῖς ὑφίστανται τὴν ἐπίδρασιν τούτου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Συνεπῶς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὅ,τι ὀνομάζομεν θραδύτερον ἑλληνιστικὴν κίνησιν, τὴν διαδώσασαν τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν εἰς τὰς λοιπὰς βαρβάρους χώρας, κίνησιν εὐρούσαν τὸ κορυφώμα τῆς τὸν 4. αἰ. π.Χ. εἰς τὸ ἔργον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, δὲν εἶναι τόσον νέον στοιχεῖον καὶ δι’ ἀποτέλεσμα τῆς καταπτώσεως τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ὡς ἐκ τῶν μακροχρονίων ἐρίδων αὐτῶν, ὑφ’ ὧν αὐταὶ κατεῖχοντο κατὰ τὸν 5. καὶ τὸν 4. αἰ. π.Χ., ἀλλ’ εἶναι ἕν κοινὸν φαινόμενον εὐρισκόμενον μέσα εἰς τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ τούτου τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ζωτικότης ἢ ὑπάρχουσα εἰς τὸν κόσμον τοῦτον εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ περιορισθῇ μέσα εἰς τὸ κέλυφος του εἰς οὐδεμίαν ἐποχὴν. Θραύει τὸ κέλυφος καὶ ἐκπέμπεται πρὸς πάσας τὰς κατευθύνσεις, εὐθὺς ὡς αἱ περιστάσεις ἐπιτρέψωσιν ἢ ὑπαγορεύσωσι τοῦτο. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης παραβάλλοντες τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη μέσα εἰς τὴν μικρὰν καὶ πτωχὴν ὄρεινὴν καὶ ἄγονον κατὰ τὸ πλεῖστον ἑλληνικὴν χώραν, πρὸς πολιτισμὸν ἄλλων μικρῶν χωρῶν σημερινῶν, ὡς ἡ Σουηδία, ἡ Δανία, ἢ Ὁλλανδία ἢ ἡ Ἑλβετία, αἱ ὁποῖαι φημίζονται ὡς χῶραι κατ’ ἐξοχὴν καὶ ὑπὲρ πάσας τὰς ἄλλας προηγμένας εἰς τὸν πολιτισμόν, θὰ εὐρωμεν τεραστίαν διαφορὰν πρὸς ταύτας. Διότι αὐταὶ εἶναι χῶραι προαγόμεναι μὲν εἰς τὸν πολιτισμόν, ἐρχόμεναι εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς πλείστας ἄλλας χώρας τοῦ κόσμου, ἀλλὰ μὴ ἀσκούσαι οὐδεμίαν ἢ ἐλαχίστην καὶ δι’ ἔμ-

μεσον μόνον επίδρασιν ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ὅλου κόσμου. Τὸ θαῦμα τῆς διασπάσεως τοῦ κελύφους τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐκσφενδονίσεως τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ πρὸς πάσας τὰς κατευθύνσεις καὶ ἡ πολιτιστικὴ κατάκτησις τοῦ κόσμου τούτου ὑπὸ τῶν πνευματικῶν πρὸ παντὸς δυνάμεων αὐτοῦ, χωρὶς νὰ προσυπάρχη πάντοτε καὶ ἡ πολιτικὴ κατάκτησις, εἶναι μοναδικὸν ἑλληνικὸν φαινόμενον εἰς τὸν κόσμον. Ἀντιθέτως συμβαίνει μὲ τὸν σύγχρονον κόσμον. Οὔτε ἀποστολὴ οὔτε ἔργον πραγματικοῦ πολιτισμοῦ ὑπάρχει εἰς τὸν πολιτισμὸν τῶν θεωρουμένων σήμερον ὡς τῶν πλέον προηγμένων εἰς πολιτισμὸν χωρῶν τῆς Εὐρώπης, αἱ ὁποῖαι μόνον εἰς κατακτήσεις καὶ οἰκονομικὴν ἐπικράτησιν ἀποβλέπουν. Τούναντίον διὰ τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον μόνον ἀποστολὴ καὶ ἔργον πραγματικοῦ πολιτισμοῦ, ἀντιθέτως πρὸς τὸν λοιπὸν κόσμον, τὸν ὁποῖον ἐθεώρουν οἱ Ἕλληνες ὡς θάρβαρον, ὑπάρχει εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἐπέκτασιν αὐτοῦ, καὶ δὴ ὡς κύριον γνώρισμα αὐτοῦ τούτου τοῦ πολιτισμοῦ των.

Διότι τὴν ἀποστολὴν ταύτην συνεχίζουν οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' ὑπὸ διάφορον μορφήν θραδύτερον, ὅταν ἡ ἐξ ἀνατολῶν ἐρχομένη περσικὴ λαίλαψ κατέκλυσε τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5. αἰ. π.Χ., ἀφοῦ προηγουμένως τὸν 6. αἰ. π.Χ. ἔθεσεν ἡ λαίλαψ αὕτη τέρμα εἰς τὸν πολιτισμὸν τῶν ἰωνικῶν καὶ λοιπῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας, τῶν ὁποίων ἡ ἀνθησις εἶχε προηγηθῆ. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου λαμβάνει τώρα διάφορον μορφήν καὶ ὑψοῦται εἰς τὸ μεγαλύτερον δυνατὸν ὕψος διὰ τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέρμα ὑπῆρξαν ἀπιστεύτως νικηφόρα, καὶ τοῦτο χάρις εἰς τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ του καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἀνωτερότητός του ἔναντι τοῦ θαρβαρικοῦ καὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκπροσωπούμενου κόσμου τῆς ὕλης καὶ τῆς βίας. Παραλλήλως ἐπιχειρεῖται ἡ διείσδυσις τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ὑπὸ ποικίλας μορφᾶς μέχρι τοῦ βάθους τῆς Ἀσίας, τῆς ὁποίας προπύργιον εἶναι ἡ Περσικὴ δύναμις καὶ φορεὺς ταύτης ὁ μέγας βασιλεὺς. Ἡ διείσδυσις αὕτη ἡ ἔχουσα χαρακτῆρα πνευματικόν, ἐπιστημονικόν, καλλιτεχνικόν καὶ οἰκονομικόν συντελεῖται, ὅταν, ἀφυπνισθέντος τοῦ περσικοῦ πνεύματος καὶ ἀναλαθόντος τὴν ἡγεσίαν τῆς Ἀνατολῆς, εἶχε τοῦτο ἀνάγκην ἐσωτερικῆς τονώσεως, διὰ νὰ καταπνίξῃ ὅ,τι τὸ ἀνατολικὸν ὕψιστατο ὑπὸ τὴν παλαιάν του μορφήν, ὅτε οἱ Ἀσσύριοι, οἱ Βαβυλώνιοι καὶ ἄλλοι ἀνατολικοὶ λαοὶ ἦσαν αἱ κύρια δυνάμεις τῆς χώρας ταύτης. Ἄνευ τῆς ἐνεργοῦ ἐνισχύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς συντελουμένης διὰ τῆς τοιαύτης διεισδύσεως τὸ περσικὸν κράτος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ δημιουργηθῆ, ὁποῖον ὁ ἰδρυτὴς του Κύρος ὁ πρεσβύτερος τὸ ἐφιλοδόξησε, καὶ ἰδίως, ὁποῖον ὁ Δαρεῖος ὁ ἰσχυρότατος τῶν ἡγεμόνων του, ἐπραγματοποίησε θραδύτερον.

Εἰς τὸ τοιοῦτον ἀποτέλεσμα συνετέλεσαν πρῶτον μὲν οἱ Ἕλ-

ληνες ἐπιστήμονες καὶ καλλιτέχναι, τοὺς ὁποίους αὐτὸς οὗτος ὁ μέγας βασιλεὺς τοῦ περσικοῦ κράτους προσεκάλει, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἄλλοι ἐξαναγκασθέντες ὑπὸ τῶν ἐσωτερικῶν πολιτικῶν ἐρίδων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς πατρίδας των καὶ ζητήσωσιν ἄσυλον εἰς τὴν περσικὴν αὐλήν. Διὰ τῆς παραλλήλου ταύτης κινήσεως ἐπετεύχθη, ὥστε ἡ περσικὴ τέχνη νὰ λαμβάνη τὴν σφραγίδα τῆς ἑλληνικῆς, τὰ περσικὰ ἀνάκτορα νὰ κτίζωνται ὑπὸ Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων, ἑλληνικαὶ πολιτικαὶ ἀντιλήψεις νὰ κυριαρχῶσι τῆς ζωῆς τῶν Περσῶν βασιλείων, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου Ἕλληνες πολιτικοὶ καὶ ἄλλοι ἐξόριστοι ἢ αὐτοπροαιρέτως μεταβαίνοντες εἰς Περσίαν νὰ εὐρίσκωσιν εἰς τὴν περσικὴν αὐλήν τὴν εὐκαιρίαν νὰ προπαγανδίζωσι τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου δύναται νὰ θεωρηθῆ ὅτι οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι καὶ ἐπιστήμονες πρῶτον, ἔπειτα δὲ ἄνδρες, οἱ οἱ ἐξόριστος βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Δημάρατος, ὁ ἐξόριστος τύραννος τῶν Ἀθηνῶν Ἰππίας καὶ ὀλίγον θραδύτερον ὁ μέγας πολιτικὸς τῶν Ἀθηνῶν Θεμιστοκλῆς, ὑπῆρξαν πρόδρομοι τῆς ἑλληνιστικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία συστηματικώτερα παρουσιάζεται, ὡς εἶπομεν ἤδη, τὸν 4. αἰ. π.Χ.

Τὸ νικηφόρον τέλος τῶν περσικῶν πολέμων τῷ 479 π.Χ. καὶ ἀνάληψις ἐπιθετικῆς δράσεως τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν ἅμα τῇ λήξει τούτων ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἀσκήσωσι πανελλήνιον πολιτικὴν μὲ πρόγραμμα ὄχι μόνον τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑποδούλων ἑλληνικῶν πόλεων, ἀλλὰ καὶ τὴν συνέχισιν τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ πρὸς Ἀνατολάς. Δύο κατ' ἐξοχὴν ἄνδρες ἐκπροσωποῦσι κυρίως κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὴν τοιαύτην τάσιν. Εἶναι οὗτοι ὁ μεγαλύτερος τῶν στρατηγῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὁ Κίμων, καὶ ὁ μεγαλύτερος πολιτικὸς αὐτῆς, ὁ Περικλῆς. Ἀλλὰ τοῦ μὲν πρώτου ἡ προσπάθεια παρὰ τὰς μεγάλας του νίκας, ἰδίᾳ παρὰ τὸν Εὐρυμέδοντα ἀπέτυχεν ἐν τέλει, ὡς ἐκ τῆς ἀντιδράσεως τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων καὶ τοῦ ἐπακολουθήσαντος θανάτου του πρὸ τοῦ Κιτίου τῆς Κύπρου μετὰ τὴν κατ' αὐτῆς πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς ἐκστρατείας τῷ 449 π.Χ., τοῦ δ' ἄλλου ἡ ἐπιτυχία ἐματαιώθη ὡς ἐκ τῆς ἀντιδράσεως τῆς Σπάρτης, τῆς ὁποίας ἡ πολιτικὴ τουλάχιστον μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀγησιλάου δὲν διείπετο ὑπὸ τῆς ἀπαιτουμένης ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων εὐρυτάτης ἔθνικῆς ἀντιλήψεως. Ἡ Σπάρτη ἔβλεπε τὸ ζήτημα ἀπλῶς ὡς ζήτημα ἡγεμονίας ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ὄχι ὡς ζήτημα πολιτιστικῆς ἀποστολῆς, ὅπως ἦτο τοῦτο διὰ τὰς Ἀθήνας.

Ὁ καταστρεπτικὸς πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὁ ὁποῖος ἐπικολούθησεν, ἠπειλήσεν πρὸς στιγμὴν τὴν ἀνακοπὴν τῆς πολιτιστικῆς προσπαθείας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἡ ἀνατροπὴ τῆς καταστάσεως ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε ὄχι μόνον πᾶσα προσπάθεια νὰ ἀνακοπῆ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιζητῆται ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν πό-

λεων ἢ συμπαράστασις τῶν Περσῶν εἰς τὸν ἀγῶνα ἐπικρατήσεως κατὰ τῶν ἀντιπάλων τῶν. Εἰς τὸ κατάντημα τοῦτο εἶχον περιέλθει τόσον οἱ Σπαρτιάται ὅσον καὶ οἱ Ἀθηναῖοι. Ἀπὸ τὸν κατήφορον τοῦτον τοῦ κέντρου τῆς ἑλληνικῆς χώρας ἔσωσε τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ἢ περιφέρεια, ἢ ἑλληνικὴ δηλαδὴ ἐπαρχία, θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Εἰς πάσας τὰς περιοχὰς ταύτας ἀνεφάνη ἰσχυρὰ ἑλληνιστικὴ κίνησις ἀπορρέουσα ἐκ τῆς πίσεως εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ διὰ τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος τῶρα ἐταυτίζετο πρὸς τὴν γενικὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου «ἑλληνικὸς πολιτισμὸς». Μέσα εἰς τὴν κίνησιν ταύτην, τῆς ὁποίας μετέχουν οἱ τύραννοι Διονύσιος εἰς τὴν Σικελίαν, ὁ Ἀρχέλαος εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὀλίγον ἀργότερον ὁ τύραννος Φερῶν Ἰάσων εἰς τὴν Θεσσαλίαν, περιλαμβάνεται καὶ ὁ σπουδαιότατος τῶν Κυπρίων βασιλέων καὶ εἰς τῶν μεγίστων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ὁ Εὐαγόρας Α΄, ὁ βασιλεὺς τῆς Σαλαμίνας. Ἡ δρᾶσις αὐτοῦ, διὰ τὴν ὁποίαν οὗτος ἐτιμήθη ἐπανειλημμένως δι' ἐξαιρετικῶν τιμῶν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ χαρακτηρίζεται ὡς πρόδρομος τοῦ ἑλληνιστικοῦ ἔργου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Εἶναι εἰς ἐκ τῶν πρώτων Ἑλλήνων μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους, ὁ ὁποῖος ἔθεσε τὸν πόδα του ὡς νικητῆς εἰς χώρας ἀνηκούσας εἰς τὸν μέγαν βασιλέα, τὴν Κιλικίαν καὶ τὴν Φοινίκην, ὁ ὁποῖος ἐκίνησεν εἰς ἐξέγερσιν ὑπηκόους καὶ πρώην συμμάχους τοῦ μεγάλου βασιλέως κατ' αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος τὸν ἔπεισε νὰ ἀνακηρύξῃ ἀρχηγὸν τοῦ περσικοῦ στόλου τὸν Ἀθηναῖον στρατηγὸν Κόνωνα, τὸν καταφυγόντα εἰς τὴν Σαλαμίνα τῆς Κύπρου μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου εἰς τοὺς Αἰγὸς Ποταμοὺς τῷ 405 π.Χ., ὁ ὁποῖος εἶχεν ὡς σύμβολόν του τὸν πανελλήνιον ἥρωα Ἡρακλέα, τὸν πανελλήνιον εὐεργέτην καὶ εὐεργέτην τῆς ἀνθρωπότητος, τὸν ἀναλαμβάνοντα τοὺς μόχθους χάριν τῶν ἄλλων καὶ σκορπίζοντα εἰς τούτους τὰ ἀγαθὰ, εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἀθηναϊκοῦ καὶ τοῦ ἐν γένει ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ πολιτικὸν καὶ πολιτιστικὸν ἔργον τοῦ Εὐαγόρου εἰς τὴν Κύπρον καὶ τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον ἦτο τοιοῦτον, ὥστε ὁ ἀθηναῖος ρήτωρ Ἰσοκράτης, ὁ ὁποῖος ἔτρεφε τὸ ὄνειρον τοῦ πολέμου κατὰ τῶν Περσῶν πρὸς ἐκδίκησιν δι' ὅσα κακὰ εἶχον οὗτοι κάμει προηγουμένως εἰς τὴν Ἑλλάδα, προσέβλεψε πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν υἱὸν του Νικοκλέα ὡς εἰς τοὺς ἰκανοὺς ἡγεμόνας νὰ ἀναλάβωσι τοιοῦτο μεγαλεπήβολον ἔργον, τὸ ὁποῖον ἔπειτα ἔφερον εἰς πραγματοποίησιν, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ὁ Μ. Ἀλέξανδρος καὶ τὸ ὁποῖον μερικῶς προηγουμένως εἶχε μέχρι τινὸς σημείου προαγάγει ὁ Σπαρτιάτης βασιλεὺς Ἀγησίλαος διὰ τῶν ἀγῶνων του εἰς τὰ θάθη τῆς Μ. Ἀσίας. Οὕτω, ἂν καὶ ἐξησθένησε τὸ κέντρον τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ ὡς ἐκ τούτου παρέμεινε τοῦτο ἄδρανές, ἐπέτρεψεν ὁμως εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς

βαρβάρους χώρας, τὴν ὁποίαν ἀκτινοβολίαν αὕτη ἠντλησεν ἐξ αὐτοῦ εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἐφαίνετο πρὸς στιγμὴν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς κόσμος θὰ ἔφθινε καὶ δὲν θὰ εἶχε τίποτε περισσότερον τοῦ κλασσικοῦ νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς αὐτῆς κινήσεως, ὑπῆρξεν ἡ ἐξέγερσις χωρῶν διατελουσῶν ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν καὶ διὰ τὰς ὁποίας οὐδεὶς θὰ ἀνέμενε τοιαύτην ἐξέλιξιν, ὡς εἶναι π.χ. ἡ Φοινίκη, τῆς ὁποίας ὁ βασιλεὺς Στράτων συνηγωνίζετο πρὸς τὸν Νικοκλέα τῆς Σαλαμίνας εἰς τὴν προσπάθειαν διαδόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλοι θάρβαροι ἡγεμόνες, ὡς ὁ Μαύσωλος τῆς Καρίας, στρέφουσι πᾶσαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν πρὸς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ ἰδίᾳ τὴν τέχνην καὶ ἰδρύουσι μνημειώδη ἔργα, ὡς εἶναι τὸ Μαυσωλεῖον αὐτοῦ καὶ τῆς συζύγου του Ἀρτεμισίας, εἰς τὸ ὁποῖον εἰργάσθησαν κορυφαῖοι ἑλληνες ἀρχιτέκτονες καὶ γλύπται τοῦ 4. αἰ. π.Χ. Αἱ αὐτὰί τόσον ἑλλήνων ἡγεμόνων τῆς ἑλληνικῆς περιφέρειας, ὡς τοῦ Ἀρχελάου βασιλέως τῆς Μακεδονίας, τοῦ Διονυσίου, τυράννου τῶν Συρακουσῶν, τοῦ Εὐαγόρου Α΄ τῆς Σαλαμίνας τῆς Κύπρου, ὅσον καὶ θαρβάρων ἐν Ἀσίᾳ, γίνονται κέντρα διαδόσεως καὶ καλλιέργειας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκεῖ εὐρίσκουσιν οἱ διανοούμενοι καὶ οἱ καλλιτέχναι καταφύγιον καὶ προπάντων ἐκεῖ καλλιερгоῦσιν ἀπερίσπαστοι τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ καταρτίζουσιν οὗτοι τὰ νέα ταῦτα κέντρα τῆς ἑλληνικῆς περιφέρειας ὡς πηγὴν νέας ἀκτινοβολίας αὐτοῦ πρὸς πάσας τὰς κατευθύνσεις.

Οὕτω ἡ ἑλληνιστικὴ κίνησις, ἡ ὁποία σημαίνει διάδοσιν, ἐπέκτασιν, καλλιέργειαν καὶ μίμησιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τῶν παλαιότερων χρόνων, εἶναι εἰς μεγάλην ἀκμὴν, πολὺ προτοῦ ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκστρατείαν του εἰς τὰ θάθη τῆς Ἀσίας πραγματοποιῶν τὴν συμβουλήν τοῦ Ἰσοκράτους τὴν δοθεῖσαν πρὸς τὸν προῶρος ἀποθανόντα πατέρα του Φίλιππον καὶ τὴν τοῦ διδασκάλου του Ἀριστοτέλους, ὁ ὁποῖος ἐπίστευεν ἀκόμη εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ θαρβάρων παρὰ τὰς ἐν τῷ μεταξὺ ἀναφανείσας διαφόρους ἀντιλήψεις σοφιστῶν τινῶν, οἷος ὁ Ἀντιφῶν, περὶ μὴ ὑπάρξεως διαφορᾶς μεταξὺ τούτων καὶ ἰσότητος πάντων τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἄλλ' ἂν ἡ ἑλληνιστικὴ κίνησις εἶναι πολὺ παλαιά, αἱ κατακτήσεις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἶναι παρὰ ταῦτα κοσμοϊστορικὸν γεγονός ὁ μείζων σημασίας. Ὅχι μόνον, διότι κατέλυσε καὶ κατέκτησεν οὗτος τὸ περσικὸν κράτος καὶ ἐπροχώρησεν εἰς τὰ θάθη τῆς Ἀσίας, ὅχι μόνον διότι παρὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας του ἀνεδείχθη οὗτος ὁ μέγιστος στρατηγὸς τῆς ἀρχαιότητος καὶ εἰς ἐκ τῶν μεγίστων στρατηγῶν τοῦ ὅλου κόσμου, ἀλλὰ πρὸ παντὸς διὰ τὸ μέγα πολιτικὸν καὶ πολιτιστικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον αἱ κατακτήσεις του ἐπέφεραν ἀμέσως ἢ ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατόν του διὰ τῶν δια-

δόχων του. Ἡ ἑλληνιστικὴ κίνησις εἰς τὴν Ἀνατολὴν τίθεται τῶρα ἐπὶ νέας θάσεως, ἡ ὁποία ἐμελλε νὰ ἔχη τεραστίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Τὸ ἔργον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησε νέας συνθήκας ζωῆς διὰ τὸν κόσμον καὶ μόνον διὰ τούτου ἐξῆλθεν εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τῶν στενῶν αὐτοῦ πολιτικῶν ὁρίων, ὅσον δὴποτε καὶ ἂν ἀπὸ ἀπόψεως διαδόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἶχον ἤδη προηγουμένως πολλὰ ἐπιτελεσθῆ τόσον εἰς ἕκτασιν ὅσον καὶ εἰς θάθος. Διότι, ἂν δὲν ἦρχετο ὁ Μ. Ἀλέξανδρος νὰ στηρίξῃ τὸ πολιτιστικὸν οἰκοδόμημα τῶν προηγουμένων χρόνων, τὸ ὁποῖον ἔχει τόσον παλαιὰν τὴν ἀρχὴν του, διὰ τῆς πολιτικῆς ὁργανώσεως τοῦ τεραστίου νέου κράτους αὐτοῦ, καὶ ἂν οἱ διάδοχοι του δὲν ἐσυνέχιζον τὸ ἔργον ἐκεῖνου ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἢ ἀναλόγων θάσεων διὰ τῆς δημιουργίας ἰσχυρῶν καὶ μεγάλων κρατῶν, θὰ ἦτο δυνατὸν ἡ ἑλληνιστικὴ κίνησις, ἡ ὁποία ἕως τότε εἶχε πολιτιστικὸν καὶ μόνον χαρακτῆρα, νὰ ἐξηφανίζετο, ἂν ἀντίξοοι πολιτικά ἢ πολεμικὰ περιστάσεις ἐπέβαλλον τοῦτο. Τότε θὰ ἔμενεν ἡ κίνησις αὕτη ἀπλῶς ὡς μία λαμπρὰ ἀνάμνησις καὶ θὰ ἐνετρύφα πάς τις ἀπλῶς ἀρχαιολογῶν εἰς τὴν μεγάλην ἀξίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὁ κόσμος οὗτος δὲν θὰ ἀπετέλει ὅμως πραγματικότητα καὶ πηγὴν διὰ τὴν ζωὴν τῶν μετέπειτα λαῶν, ὅπως τὸ πρᾶγμα ἐπετεύχθη διὰ τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τοῦ ὁποῦ οὗ ὁ ἀντίκτυπος ὑπάρχει εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα μέχρι σήμερον. Διὰ τοῦτο πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν θεωροῦσιν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας εὐρίσκεται εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους καὶ δὴ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Δὲν ὑποτιμῶσιν οὗτοι τὴν παλαιότεραν δημιουργίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε φθάσει εἰς τὸ μέγιστόν του ὕψος ἀπὸ πάσης ἀπόψεως κατὰ τὸν 5. αἰ. καὶ τὸν 4. αἰ. π.Χ. Ἄλλ' ἄλλο πολιτισμὸς καὶ ἄλλο πολιτικὴ διαμόρφωσις τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ καὶ δὲν δύναται ὁ πολιτισμὸς ἄνευ τῆς τοιαύτης πολιτικῆς διαμορφώσεως νὰ εἶναι πηγὴ ζωῆς. Μένει τότε θεωρία καὶ δὲν ἀποτελεῖ πρᾶξιν.

Τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ ἀποτελέσῃ ἓνα κύριον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ ἑλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ, ὑπῆρξεν ἡ ἴδρυσις πόλεων. Ταύτην ἐπεδίωξε διαρκούσης τῆς ἐκστρατείας του καὶ δὴ ἐν τῇ προόδῳ ταύτης. Τεκμήριον μέγιστον χρησιμεύσαν ὡς παράδειγμα καὶ ὑπόδειγμα εἶναι ἡ ἴδρυσις τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Νείλου ποταμοῦ, ἡ ὁποία ἐξελίχθη εἰς τὸ κυριώτερον κέντρον τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, τόσον τὸ πολιτικὸν καὶ πολιτιστικόν, ὅσον καὶ τὸ οικονομικόν. Δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἰδρύσεως ἀπλῶς μιᾶς νέας πόλεως, ὁποίας βλέπομεν καὶ σήμερον ὑπὸ τὰ νεύματα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας νὰ ἀναφαίνωνται, ἰδίως εἰς τὰς κομμουνιστικὰς χώρας. Πρόκειται περὶ πόλεως, ἡ ὁποία ὑπῆρξε τὸ πρότυπον ἑκατοντάδων ἄλλων

πόλεων τοῦ ἀχανοῦς κράτους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἔστω καὶ ἂν αἱ πλείσται τούτων δὲν εἶχον τὸ μέγεθος ἐκείνης, τὴν ρυμοτομίαν, τὰ ἰδρύματα, τοὺς κήπους, τὰς πλατείας, τὰς βιβλιοθήκας, τὰ μουσεῖα τῆς κ.ο.κ.έ. Τινὲς τούτων διεκρίθησαν ὡς μεγάλα κέντρα ἑλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως ἡ Ἀντιόχεια καὶ ἡ Πέργαμος, ἡ πρώτη διὰ τὰς φιλοσοφικὰς καὶ τὰς ρητορικὰς τῆς σχολᾶς, ἡ ἄλλη διὰ τὰ μνημειώδη καλλιτεχνικὰ ἔργα καὶ τὴν βιβλιοθήκην τῆς. Εἰς τὰ ἀξιολογώτερα τῶν κέντρων τούτων, πλὴν ἄλλων, καλλιεργεῖται ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ κύριον γνώρισμα τοῦ ἑλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ. Αἱ θάσεις τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἐρεῦνης δηλ. πρὸς ἐξακρίθωσιν τῆς ἀληθείας εἰς πάντας τοὺς τομεῖς τοῦ ἐπιστητοῦ, ἐτέθησαν ἀναμφισβητήτως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων καὶ φιλοσόφων τῶν κλασσικῶν χρόνων ἢ καὶ παλαιότερων ἀκόμη. Ἄλλ' ἡ συστηματικὴ ἔρευνα ὑπὸ σύγχρονον ἔννοιαν ἀνήκει εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους καὶ δὴ εἰς τὰ μεγάλα ταῦτα κέντρα τῶν νέων πόλεων, αἱ ὁποῖαι συγκεντρῶνουν ἐν ἑαυτοῖς πᾶσαν πνευματικὴν ζωὴν.

Αἱ ἰδρυθεῖσαι αὗται πόλεις δὲν ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῶν κλασσικῶν χρόνων. Δὲν εἶναι δηλ. αὗται τὰ κέντρα ἀνεξαρτήτων κρατῶν μετὰ τινος μικρᾶς ἐνδοχώρας, ἀλλ' ἐντάσσονται εἰς τὰ ἐκ τοῦ ἀχανοῦς κράτους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου προκύψαντα μετὰ πείσμονας καὶ ἐπαμφοτερίζοντας ἀγῶνας μεγάλα καὶ ἰσχυρὰ κράτη τῶν διαδόχων. Παρὰ τὴν μερικὴν ἐσωτερικὴν ἀνεξαρτησίαν, τὴν ὁποῖαν ὡς πόλεις εἰς τὰ κράτη ταῦτα ἔχουσι, δὲν διετήρησαν αὗται καθόλου κρατικὸν χαρακτῆρα. Ἀντιθέτως τὸ κύριον πολιτικὸν γνώρισμα τῶν χρόνων τούτων εἶναι τὰ μεγάλα καὶ ἐνιαῖα κράτη. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο δὲν ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κατακτήσεως τῆς Ἀνατολῆς καὶ μιμήσεως τῶν πολιτικῶν θεσμῶν αὐτῆς. Ὑπῆρξε τοῦναντίον συνέχεια ἐκδηλωθείσης ἤδη ἑλληνικῆς τάσεως χρονολογουμένης τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 4. αἰ. π.Χ., τῆς ὁποίας εἰς τῶν κυρίων ἐκπροσώπων ὑπῆρξεν ὁ Εὐαγόρας Α' ἐν Κύπρῳ καὶ ὁ Φίλιππος ἐν Μακεδονίᾳ. Ἡ τάσις αὕτη πρὸς δημιουργίαν μεγάλων κρατῶν δὲν ἦτο μόνον ἀποτέλεσμα νέας πολιτικῆς καταστάσεως καὶ ἀνάγκης, ἀλλ' ὑπῆρξε τὸ προῖον θεωρητικῆς διδασκαλίας, ἡ ὁποία ἐξεκίνησεν ἰδίᾳ ἐκ τῆς σωκρατικῆς σχολῆς τοῦ κυνικοῦ φιλοσόφου Ἀντισθένης καὶ εἶρε τὴν κυριωτάτην αὐτῆς ἔκφρασιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ στωικοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως καὶ τῶν μαθητῶν του. Οὗτοι ἐθεώρησαν τὸν Μ. Ἀλέξανδρον ὡς πραγματοποιήσαντα τὴν ἰδέαν ταύτην τοῦ ἐνὸς καὶ ἰσχυροῦ κράτους. Ἄλλ' ὡς εἶπομεν, ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως ταύτης πρέπει νὰ εὐρίσκηται εἰς παλαιότερους χρόνους καὶ ἴσως φθάνει καὶ εἰς τὸν 5. αἰ. π.Χ.

Ὁ τοιοῦτος χαρακτῆρ τῶν ἑλληνιστικῶν κρατῶν καὶ ἡ εἰς αὐτὰ ἔνταξις τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων πόλεων ἀποτελεῖ ἐν γνώρι-

σμα και του ρωμαϊκού κράτους, οἷον τοῦτο πρὸ παντὸς ὄργανῶθη ἀπὸ τοῦ 3. π.Χ. αἰ. και μετέπειτα. Ἡ ἑλληνιστικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν ρωμαϊκὴν πολιτείαν ὑπῆρξεν ἰσχυροτάτη, ἄλλα δὲ φαινόμενα ἔκτοτε και σὺν τῷ χρόνῳ ἀναπτυσσόμενα δικαιολογοῦσι τὴν ἐκδοχὴν ὅτι ἀπὸ τῶρα και εἰς τὸ ἐξῆς ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ μίαν ἑλληνιστικὴν ρωμαϊκὴν πολιτείαν. Ἡ ὑποταγὴ τῆς Μακεδονίας και τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς Ρωμαίους συντελεσθεῖσα κατὰ τὸν 2. αἰ. π.Χ. εἶχεν ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα τὴν ὀριστικὴν μετ' ἰσχυρᾶς ἀντιθέσεις διαμόρφωσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τῇ θάσει τῶν ἑλληνικῶν προτύπων και τὴν κατάκτησιν, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, τῆς Ρώμης ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς και ὁ ρωμαῖος ποιητῆς Ὀράτιος θραδύτερον ἐτόνισεν. Οὕτω τὸ ἔργον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπεδίωξεν ὁ Μ. Ἀλέξανδρος νὰ ἐπιτύχη, ἢ ἐπέκτασις δηλ. τῆς ἀρχῆς του και τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Δύσιν, μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἀνατολῆς, διὰ τῆς κατακτήσεως και ταύτης, ἐπετελέσθη ἄνευ τῆς τοιαύτης κατακτητικῆς ἐπιχειρήσεως, τὴν ὁποῖαν οὗτος δὲν ἐπρόφθασε νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν. Δὲν ἐχρειάσθη κατάκτησις τῆς Δύσεως, ἄλλ' ἢ κατάκτησις τῆς Ἑλλάδος ὑπ' αὐτῆς εἶχε τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα, και οὕτω Ἀνατολὴ και Δύσις συνενώνονται εἰς ἓνα ἐνιαῖον κόσμον πολιτιστικόν, τοῦ ὁποῖου ἢ ὅλη θάσις και ὁ χαρακτήρ εἶναι ἑλληνικά, μόνον ὅτι ἢ κυρίως Ἑλλάς πλέον ὡς πηγὴ τοῦ κόσμου τούτου δὲν ὑπάρχει. Αὕτη ἔδωσε τὴν κίνησιν, ἢ ὁποῖα ἐξηκολούθει ὑπάρχουσα ἄνευ πλέον τῆς ἀρχικῆς πηγῆς. Διότι εἶχε λάθει αὕτη ἐκείνην ἐν ἑαυτῇ και ἔφερε πρὸς πάσας τὰς κατευθύνσεις.

Εἰς παλαιότερους χρόνους ἐθεωρεῖτο ἢ ἑλληνιστικὴ περίοδος ἢ διαλαμβανομένη μετὰ τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου και τῆς ἰδρύσεως τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ὡς μεσαίων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου και συνεπῶς ἄνευ ἀξίας. Καὶ τὸ δοθὲν εἰς αὐτὴν ὄνομα ὑπὸ τοῦ ἀνακαλύψαντος τὴν ἀξίαν τῆς γερμανοῦ ἱστορικοῦ Νηρούζεν, «Ἑλληνισμός» ἢ «Ἑλληνιστικὴ περίοδος» ἐσήμαινε μίμησιν τοῦ ἑλληνικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπεκράτησε προηγουμένως κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους. Σήμερον οὐδεὶς πλέον περιφρονεῖ τὴν περίοδον ταύτην, ἄλλὰ τὸναντίον θεωρεῖ ταύτην ὡς ἑλληνικωτάτην και ἀξιολογωτάτην. Διότι εἶναι ἢ περίοδος ἐκεῖνη, ἢ ὁποῖα ἐξήγαγε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀπὸ τὸ κέλυφός του και τὸ ἔκαμε παγκόσμιον δύναμιν, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν. Ἡ περίοδος αὕτη ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὴν δημιουργικότητα, ὅσην και πᾶσα ἄλλη περίοδος ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, και ἐν τισιν ὑπερτέραν. Καὶ ἐκεῖ, ὅπου θεωρεῖται συνήθως ὅτι ἐπῆλθε κατάπτωσις ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν κλασσικὸν κόσμον τοῦ 5. και τοῦ 4. αἰ. π.Χ., οἷον εἰς τὰ γράμματα και τὰς τέχνας, ἐσημειώθη ἀκμὴ, ἄλλ' ἰδιαζούσης σημασίας. Νέαι μορφαὶ και νέα εἶδη γραπτοῦ λόγου ἀναφαίνονται και ἄλλα τροποποιοῦνται, ὥστε νὰ προσεγγίσωσι περισσότερο πρὸς τὸν ἄνθρωπον και τὴν ρεαλιστικὴν τῶν χρόνων πραγ-

ματικότητα. Τοιαῦτα εἶναι π.χ. ἢ θουκολικὴ ποίησις, ἢ ποίησις ἐπιγραμμάτων, ἢ μέση και νέα ἀττικὴ κωμῶδια, ἢ ἰλαροτραγωδία κ.ἄ. Ἀλλὰ και εἰς τὸν πεζὸν λόγον ὑπῆρξεν ἀξία πολλοῦ λόγου δημιουργία. Ὁ ἱστορικὸς τῶν χρόνων τούτων Πολύβιος ἓνα μόνον ὑπερτέρον του δύναται νὰ ἔχη, τὸν Θουκυδίδην, ἄλλὰ και τούτου ὑπερτερεῖ εἰς τοὺς χαρακτηρισμοὺς και εἰς τὴν ὑπὸ μορφήν πραγματικὴν ἐκτίμησιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ὑπεράνω ὅμως πάντων τούτων ἴσταται ἢ στωϊκὴ φιλοσοφία, περὶ τῆς ὁποίας εἶπομεν, ἢ ἰδρυθεῖσα ὑπὸ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως, τῆς ὁποίας ἢ ἐπίδρασις εἰς τοὺς Ρωμαίους και τὸν χριστιανικὸν κόσμον ὑπῆρξε καταπληκτικὴ. Οὐδεμία ἄλλη φιλοσοφία ἤσκησε τόσην πολλὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων και εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἀρχοντος, ὅσην ἤσκησεν ἢ στωϊκὴ φιλοσοφία, ἢ δεσμεύσασα αὐτοκράτορας, ὡς ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, και διανοουμένους ρωμαίους, ὡς ὁ Κικέρων. Αὕτη ὑπῆρξε προῖον τῆς ἀναπτυχθείσης ἐπαφῆς μετὰ τὴν Ἀνατολῆς και Δύσεως, οὐδεὶς δ' ἄλλος τόπος ἦτο προσφύεστερος πρὸς ταύτην ἀπὸ τὴν ἡμετέραν πατρίδα Κύπρον, τὴν ἀποτελοῦσαν τὸν συνδυτικὸν κρίκον μετὰ τὴν αὐτῶν, ἄν και πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Ζήνων ζήσας ἀπὸ τῆς νεανικῆς του ἡλικίας ἐν Ἀθήναις ὑπέστη ἐκεῖ ἰσχυροτάτην τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως και διὰ τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας. Μέσον ἄριστον συνεννοήσεως τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρξε τῶρα ἢ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἢ ὁποῖα ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς λεγομένης κοινῆς κατέστη παγκόσμιος γλῶσσα. Εἰς ταύτην ἔγραψαν πλείστοι ξένοι διανοούμενοι ἱστορικά και φιλοσοφικά ἔργα, εἰς ταύτην ἐγράφησαν τὰ εὐαγγέλια και ἐν γένει ἢ Καινὴ Διαθήκη. Διότι, ὅτε ἐνεφανίσθη ἢ χριστιανικὴ θρησκεία, ἢ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἢ μοναδικὴ γλῶσσα ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι τόσον καλά τὴν ἐξεμάνθανον, ὥστε ὁ Ρόδιος ρητοροδιδάσκαλος Μίλων νὰ κλαύσῃ, ὅταν εἶδεν ὅτι ὁ ἐν Ρόδῳ σπουδάζων Κικέρων ἐγίνετο ἄριστος χειριστὴς αὐτῆς, ὑπερτέρος και αὐτῶν τῶν ἑλληνικῶν μαθητῶν. Τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν χρησιμοποιοῦσι και οἱ θάρβαροι ἢ γεμόνες τῆς Ἀνατολῆς και εἰς ταύτην ἀποτυποῦσι τὰς ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν ἐπιγραφῶν.

Ὅχι μικροτέρας σημασίας εἶναι ἢ ἀνάπτυξις τῆς τέχνης ὑπὸ νέαν μορφήν, ἐγκαταλειπομένης τῆς παραδεδομένης κλασσικῆς ἀπλότητος και λεπτότητος. Ὁ ὄγκος εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν οἰκοδομημάτων, οἷα εἶναι θωμοί, ναοί, ἀγοραί, αἱ δὲ πόλεις κτίζονται ἐπὶ τῇ θάσει σχεδίων ρυμοτομίας μὲ πλατείας, ὁδοὺς και λεωφόρους. Τὰ γλυπτὰ ἔργα χαρακτηρίζει περισσότερο τῶρα ἢ ἔκφρασις τοῦ πάθους, τὸ δὲ σύμπλεγμα τοῦ Λαοκόοντος γίνεται τὸ σύμβολον τῆς τέχνης και τῆς ἐποχῆς. Ὁ ἄνθρωπος δὲν στρέφεται πλέον πρὸς τὸ ἰδεῶδες, γίνεται ρεαλιστὴς, και ἢ ἀπεικόνισις τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς ἀποκτᾷ ἀνάλογον χαρακτήρα. Ἡ προσωπογραφία, ἢ ὁποῖα προηγουμένως ἦτο ἰδανικοῦ τύπου, τῶρα γίνεται καθαρῶς ρεαλιστικὴ ὁδη-

γούσα βραδύτερον εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῶν γνωστῶν ρωμαϊκῶν τύπων. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄτομον ἀποκτᾷ περισσοτέραν ἀξίαν, λύεται ἐκ τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ συνόλου, τὴν ὁποίαν ἐκαλλιέργησεν ὁ κλασσικὸς κόσμος. Αὐτὴ ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀτόμου, τὴν ὁποίαν ἤδη προηγουμένως, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος, εἶχον προπαγανδίσαι οἱ σοφισταί, καθίσταται τῶρα ἓνα κύριον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἐποχῆς. Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν, ἀλλ' ἀφιερώνεται εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, τῆς ὁποίας ἐκάμομεν καὶ ἀνωτέρω μνεῖαν. Ἰδίως εἶναι καταφανὴς ἡ πρόοδος εἰς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας. Αὕτη ὑπεβοηθήθη τὰ μέγιστα ἐκ τῶν κατακτήσεων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν κρατῶν τῶν διαδόχων αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Διότι τὰ ἀχανῆ αὐτὰ κράτη παρείχον λίαν πρὸσφορον τὸ ἔδαφος πρὸς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Οὕτω ἡ φυσιογνωσία καὶ ἡ γεωγραφία ὠφελήθησαν τὰ μέγιστα ἐκ τῆς τοιαύτης στροφῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ βασιλεῖς, ἰδίᾳ οἱ Πτολεμαῖοι τῆς Αἰγύπτου καὶ οἱ τῆς Περγᾶμου ὑπῆρξαν ἀληθεῖς προστάται τῆς τοιαύτης κινήσεως.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα στοιχεῖα, ὡς καὶ πλεῖστα ἄλλα λεπτομερειακὰ ἀποδεικνύουν, πόσον δημιουργικὴν πνοὴν ἔφερον ἐν ἑαυτῇ ὁ ἑλληνιστικὸς κόσμος. Ἡ πηγὴ τοῦ ὑπῆρξεν ὁ κλασσικὸς ἑλληνικὸς κόσμος, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς νέας τροπῆς τῶν πραγμάτων ἐν Ἀνατολῇ τρόπον τινὰ ἐξεσφενδονίσθη εἰς αὐτὴν καὶ εὗρε πρὸσφορον ἔδαφος, διότι καὶ αἱ νέαι συνθήκαι ζωῆς ἦσαν πρὸς τοῦτο βοηθητικαί, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔδαφος εἶχε προηγουμένως, ὡς εἴπομεν ἤδη, προλειανθῆ. Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης ἐξορμήσεως εἶναι ὅτι καὶ πολλοὺς αἰῶνας μετὰ τὴν ἐξ Ἀνατολῆς ἀποχώρησιν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν διάλυσιν τῶν ἑλληνιστικῶν κρατῶν ἐξηκολούθει ἰσχυρὰ νὰ παραμένῃ ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Εἶναι ἐκπληκτικόν, ἀλλ' ἀληθές, ὅτι εἰς τὴν θάρβαρον χώραν Τουρκεστάν πρὸ τινῶν δεκαετηρίδων ἀνευρέθησαν τοιχογραφίαι ἑλληνιστικῆς ἐπιδράσεως καὶ ὅτι μέχρι τῶν ἀπωτέρων ὀρίων τῆς Ἀνατολῆς τὰ ἀγάλματα τοῦ Βούδα ἔχουσιν ἑλληνικὴν τὴν ἀμφίεσιν.

Τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, ὡς εἶδομεν, ὑπέστη ἀκόμη ἰσχυροτέραν ἢ ἡ Ἀνατολὴ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, ἔστω καὶ ἂν αἱ ρωμαϊκαὶ ἐπαρχίαι δὲν κατεκτήθησαν πολιτικῶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἀντιθέτως οἱ Ρωμαῖοι στρατηγοὶ κατέκτησαν τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία βραδύτερον καὶ ἐνωρίτερον ἀκόμη τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος τὸ κράτος δὲν δύναται νὰ νοηθῶσιν ἄνευ τοῦ ἑλληνιστικοῦ παράγοντος. Ὁ τελευταῖος ὡς γνωστὸν εἶχε μελετήσῃ τὴν μεταφορὰν τῆς ἔδρας τοῦ κράτους ἐκ Ρώμης εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Μερικοὺς αἰῶνας βραδύτερον ὁ Διοκλητιανὸς πρῶτον καὶ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔπειτα ἐπραγματοποίησαν τὴν ἰδέαν αὐτὴν τῆς μεταφορᾶς τῆς πρωτεύουσας τοῦ ρωμαϊκοῦ

κράτους εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος εἶχεν οὕτω τὴν εὐκολίαν χρησιμοποιοῦν τὴν ζωτικότητά του νὰ μεταμορφώσῃ τὸ ρωμαϊκὸν κράτος εἰς ἑλληνικόν. Τὸ Βυζάντιον δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ἄνευ τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀλλ' ἄνευ αὐτῆς δὲν δύναται νὰ νοηθῆ οὐδὲ ἡ Ρώμη. Τόσον ἢ μία ὅσον καὶ ἡ ἄλλη πόλις καὶ αἱ ὑπ' αὐτὰς αὐτοκρατορίαι ἔχουσιν ἀναμφισβητήτως τὴν ἀρχὴν τῶν εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Ἡ Ἀλεξάνδρεια, παρ' ὅλον ὅτι ἦτο νεωτέρα ἀμφοτέρων, ἐν τούτοις εἶναι ἡ μήτηρ καὶ ἡ τροφὸς τῶν Ἀναπτύσσων τὴν ἀποψιν ταύτην ὁ ρῶσος ἱστορικὸς Βασίλειφ διετύπωσε ταύτην ἐπιγραμματικῶς λέγων ὅτι ἰδρυτῆς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ὑπῆρξεν ὁ Μ. Ἀλέξανδρος. Καὶ τῷ ὄντι, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὴν θρησκείαν, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν εἰς πολὺ σημαντικὸς παράγων τῆς νέας μορφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, κατὰ τὰ λοιπὰ τοῦτο εἶναι συνέχεια τῶν κρατῶν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ μόνον ὡς τοιοῦτο δύναται νὰ νοηθῆ ἐν τῇ ἱστορικῇ του ἐξελίξει καὶ ἐν τῷ χαρακτήρῃ του.

Ἄν παρακολουθήσωμεν τὴν περαιτέρω ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ ἑλληνιστικὴ κίνησις δὲν τερματίζεται μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου. Τούναντίον ἡ πτώσις τούτου ὠδήγησεν εἰς τὴν ἐντονωτέραν αὐτῆς ἄσκησιν εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου λαμβάνει τὴν μορφήν τῆς Ἀναγεννήσεως. Αὕτη εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι τὸ ἀ-ἀποτέλεσμα τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἤρχισε πολὺ προηγουμένως διὰ τῶν Ἀράβων διαρκούντος τοῦ μεσαίω-νους. Καὶ τοῦτο εἶναι ἐν ἄλλο γεγονός ἐνδεικτικὸν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐπιδράσεως εἰς ξένους καὶ θαρβάρους λαούς. Οἱ Ἀραβες μελετῶσι τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοῦτον ἐν συνεχείᾳ γνωρίζουσιν εἰς τὴν Δύσιν. Ἀκολουθοῦν ἔπειτα οἱ ἐωτέρου χρόνοι, ὁ κλασσικισμὸς τοῦ 18. αἰ., ὁ τρίτος ἀνθρωπισμὸς τοῦ 20. αἰ. Πάντα ταῦτα εἶναι φαινόμενα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κινήσεως, τὴν ὁποίαν ὡς ἑλληνιστικὴν χαρακτηρίζομεν. Ἡ κίνησις αὕτη ἀρχίζει, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τὴν 6' χιλ. π.Χ. ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ καταλήγομεν νὰ εὕρωμεν ταύτην ὑπάρχουσαν μέχρι σήμερον. Εἶναι συνεπῶς αὕτη μία εὐρυτάτη καὶ εἰς ἑκτασιν καὶ εἰς χρόνον κίνησις, ὁμοίαν πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος ὀλοκλήρου. Ὁ κόσμος ὅλος ζῆ σήμερον μέσα εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ταύτην κίνησιν, εἴτε τὸ ἀντιλαμβάνεται εἴτε ὄχι. Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ ἀναμφισβήτητον πόρισμα τῆς γενικωτάτης ἀναλύσεως τοῦ θέματος, εἰς ἣν ἀνωτέρω προέβην. Ἄς μοι ἐπιτραπῆ εἰς ἐπίρρωσιν τοῦ πορίσματος τούτου νὰ κλείσω τὴν σύντομον αὐτὴν ἐπισκόπησιν μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ λόγια ἐνὸς ξένου σοφοῦ, τοῦ ἀγγλοῦ Sir Henry Maine λέγοντος: «Εἰς ἓνα μικρὸν λαὸν ἐδόθη τὸ προνόμιον νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς προόδου. Αὐτὸς ὁ λαὸς ἦτο ὁ ἑλληνικὸς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰς τυφλὰς δυνάμεις τῆς φύσεως, τίποτε εἰς τὸν κόσμον τοῦτον δὲν κινεῖται, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ εἶναι ἑλληνικὸν εἰς τὴν προέλευσίν του». (Th. Gomperz, Griechische Denker).

Η ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΣΗΜΕΡΟΝ

Θ. Α. ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ

Η ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΣΗΜΕΡΟΝ

Η ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΣΗΜΕΡΟΝ

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ ὑπογραμμισθῇ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι σχετικῶς ὀλίγοι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι διαμφισβητοῦν τὴν ἀξίαν τῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων καὶ τῆς κλασσικῆς παιδείας καὶ ἰδιαιτέρως τῆς ἑλληνικῆς. Καὶ ἂν ἀκόμη ἀδιαφορήσωμεν διὰ τὴν αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν, τὴν ὁποίαν μᾶς προσφέρει ἡ μελέτη τῆς κλασσικῆς λογοτεχνίας (πιστεύεται σήμερον ἀπὸ πολλοὺς ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς λογοτεχνίας δὲν εἶναι αὐτὸς) δὲν θὰ μπορούσαμεν ν' ἀρνηθῶμεν τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν σκέψιν κυρίως εὐρίσκομεν τὰς ἀρχὰς ὄλων ἐκείνων τῶν ἀξιῶν ἢ τοῦλάχιστον τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸ οὐσιῶδες περιεχόμενον τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν στοιχείων τούτων θὰ ἦτο δύσκολος ἡ προσαρμογὴ τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ ἡ ὀρθὴ ἐκτίμησις τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ. «Ἐὰν θέλωμεν ν' ἀπαντήσωμεν εἰς τὴν ἐρώτησιν, πῶς ἀπεκτήσαμεν τὴν ἐλευθερίαν μας—εἴτε ἐννοοῦμεν ἐλευθερίαν ἀπὸ ξένην δεσποτείαν εἴτε πολιτικὴν ἐλευθερίαν ἢ ἐλευθερίαν σκέψεως καὶ λόγου—ἐὰν προσπαθῶμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν ἀπὸ ποῦ ἐπήραμεν τὸ ἐκπαιδευτικόν μας σύστημα, τοὺς νόμους μας, τὴν κοινοτικὴν μας διοίκησιν, τοὺς δημοκρατικούς μας θεσμούς, τὴν ἐπιστήμην μας, τὴν λογοτεχνίαν μας, θὰ εὕρωμεν ὅτι ἡ ἔρευνα διὰ τὴν ἀρχὴν ὄλων τούτων καὶ ἄλλων πολλῶν παρομοίων πραγμάτων εἰς τὴν σημερινὴν ζωὴν μας μᾶς φέρει πίσω εἰς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν πρὶν ἀπὸ 2.000 χρόνια». 1).

Ἐπειδὴ ὀμιλοῦμεν διὰ τὴν ἐποχὴν μας, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ἡ ἀλματικὴ πρόοδος εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἐπιστήμης καὶ τεχνολογίας, πρέπει νὰ τονίσωμεν τὸ γεγονός ὅτι ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν γενικῶν «ἀρχῶν» τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης δὲν εἶναι νοητὴ ἐπιστημονικὴ πρόοδος. Δὲν εἶναι κἂν νοητὴ ἡ ἀπόκτησις οἰασδῆποτε σταθερᾶς γνώσεως. «Οἱ πιὸ θάσιμες ἀπὸ τίς γνώσεις μας καὶ τίς ἀντιλήψεις μας εἶναι ἐκεῖνες, ποῦ μᾶς δίνει ἡ ἐπιστήμη... Οἱ περισσότεροι ἀπ' ὅσους στοχάζονται, καθὼς καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, συμφωνοῦν πῶς ἡ ἐπιστήμη ἔχει ἀκρίβειαν, εἶναι ἀπρόσωπος καὶ θετικὴ, δὲν στρεβλώνεται ἀπὸ προκαταλήψεις καὶ ταπεινοῦς ὑπολογισμούς, μ' ἓνα λόγο, πῶς κανένα ἄλλο ἀπόκτημα τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας δὲν τὴ ξεπερνᾷ σὲ κύρος καὶ βεβαιότητα». 2).

1) Isobel Hunter, *This is Greece*, p. 81.

2) Παν. Ὁξφόρδης, *Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ*, τ. Β. σ. 666.

μενον τῆς ἐννοίας τῆς ἐπιστήμης κατὰ τοὺς ἀρχαίους "Ἕλληνας φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι καὶ πρῶτοι ἐδημιούργησαν τὸν ὄρον τοῦτον καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐπομένως πρέπει νὰ ἀρχίζῃ κάθε ἐπιστημονικὴ προπαιδεία, κάθε ἀληθῆς μύησις εἰς τὴν ἐπιστήμην. Διαφορετικὰ θὰ εὐρίσκετο ὁ ἄνθρωπος καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ ἐρευνητὴς τῆς ἀληθείας, εἰς συνεχῆ ἀπορίαν καὶ ἀμφιβολίαν καὶ σύγχυσιν περὶ τῶν ἐπιδιώξεων του καὶ τῆς ἀξίας τῶν γνώσεών του. Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης ἀγνοίας καὶ συγχύσεως εἶναι κατὰ κανόνα ὁ μεσαίων μὲ ὄλα τὰ χαρακτηριστικά του, ὅπως τὸν βλέπομεν εἰς τὴν Εὐρώπην μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως, ὅταν δηλ. ἀπεκόπη ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν.

Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι τὴν ἐποχὴν μας, κατὰ κοινὴν ἀντίληψιν, χαρακτηρίζει ἡ τεραστία πρόοδος εἰς ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς ἐπιστήμης. Εἶναι ὁμως ἐπίσης γνωστὸν ὅτι τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν πρέπει νὰ διέπῃ ἡ πνευματικὴ πειθαρχία, ἡ ὑποταγὴ δηλ. τοῦ πνεύματος εἰς τοὺς νόμους τῆς νοήσεως καὶ ἡ αὐστηρὰ τήρησις τῶν μεθόδων, τὰς ὁποίας ὑπαγορεύει καὶ ἀκολουθεῖ ὁ ὀρθὸς λόγος κατὰ τὴν ἐπίπονον πορείαν του. Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι τοιαύτη, ὥστε συχνάκις νὰ ἀποπτύῃ τὸν χαλινὸν τῆς λογικῆς, νὰ ὑπερπηδᾷ τοὺς φραγμοὺς τοὺς ὁποίους αὐτὴ θέτει, καὶ νὰ ἐκτροχιάζεται εἰς ὀλισθηρὰς λεωφόρους, ἐνῶ πρέπει νὰ βαδίζῃ μετὰ περισκέψεως καὶ νὰ ἐλέγχῃ ἀνὰ πᾶν θῆμα τὴν ἀκριβειαν τῆς πορείας τοῦ πνεύματος. "Ἄλλοτε πάλιν αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἀναπτερόνουν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τὸν ἄνθρωπον, ὥστε νὰ χάνῃ οὗτος ἐντελῶς τὴν ἱκανότητα τῆς προσγειώσεως καὶ τοῦ θετικοῦ προσανατολισμοῦ. "Ὅχι θεθαίως ὅτι αἱ δυνάμεις αὐταὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι περιτταὶ καὶ ἀπολύτως ἐπικίνδυνοι δι' αὐτόν. Τοῦναντίον, ἀποτελοῦν ἰσχυρότατον πολλακίς ἐλατήριον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν. Ἄλλ' εἶναι προφανές ὅτι διὰ τὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία εἶναι οὐχὶ «ἀταλαίπωρος ζήτησις τῆς ἀληθείας», χρειάζεται αὐστηρὸς ἔλεγχος τῶν δυνάμεων τούτων, ὁ ὁποῖος δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἐπιτευχθῇ ἀνευ ἐσωτερικῆς πειθαρχίας.

Ἡ πειθαρχία ὁμως αὐτὴ, ὅσον καὶ ἂν ἐπιβάλλεται ἐκ τῶν πραγμάτων, δὲν δύναται νὰ κτηθῇ διὰ μιᾶς καὶ ἐκ τοῦ αὐτομάτου. Χρειάζεται καὶ ἐδῶ ἡ κατάλληλος ἀσκήσις, ἡ ὁποία φυσικῶ τῷ λόγῳ πρέπει νὰ ἀρχίζῃ ἐκ τῶν πρώτων ἀναζητήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅτε ἐθεμελιώθησαν αἱ γενικαὶ λογικαὶ καὶ ἐπιστημονικαὶ ἀρχαί. Καὶ κατ' ἀνάγκην τοῦτο μᾶς μεταφέρει εἰς τοὺς "Ἕλληνας φιλοσόφους, τῶν ὁποίων ἡ ἀνεκτίμητος πνευματικὴ νίκη εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ: ὅτι κατάρθωσαν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἔννοια τοῦ πνεύματος ἀπολύτως καὶ ὄχι μόνον τοῦ ἐπιστημονικοῦ, ἦτο τελείως ἀγνωστος, νὰ θέσουν τὰς ἐπιστημονικὰς προϋποθέσεις, νὰ προδιαγράψουν τοὺς τρόπους τῆς ἐπιστημονικῆς ἐ-

ρεύνης καὶ νὰ καταδείξουν τὴν ἀνάγκην, ὅπως τὸ πνεῦμα ἀκολουθῇ τούτους αὐστηρῶς καὶ ἀνευ παρεκκλίσεων.

"Ὅπως διὰ πᾶσαν ἀγωγὴν τοῦ σώματος εἶναι ἀναγκαία ἡ συστηματικὴ ἐφαρμογὴ τῶν βασικῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων, οὕτω καὶ διὰ τὴν ἀγωγὴν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἐμπέδωσιν τῆς πνευματικῆς πειθαρχίας, τόσον ἀπαραιτήτου διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ζωὴν, εἶναι ἀναγκαία ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀσκήσις ἐκείνη τοῦ πνεύματος, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι "Ἕλληνες ἠδυνήθησαν νὰ θεμελιώσουν τὴν ἐπιστήμην. Καὶ ἂν ἀκόμη δεχθῶμεν ὅτι πολλοὶ ἐπιστήμονες δὲν ἀρχίζουν ἀπὸ αὐτῆν, εἶναι ὁμως θέβαιον, ὡς πολλοὶ ἐξωμολογήθησαν, ὅτι ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐρεύνης των μοιραίως θὰ εὐρεθοῦν ἀντιμέτωποι τῶν προϋποθέσεων τούτων. Διατὶ λοιπὸν νὰ μὴ ἀποκτηθῇ a priori ὅτι θὰ καταδειχθῇ a posteriori ὡς ἀναπόφευκτον;

Εἶναι ἀληθῶς ἄξιον ἀπορίας, πῶς ἕνας λαός, ποῦ «ἔπαιζε κυριολεκτικῶς μετ' τὴν ζωὴν», ὅπως γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Ταῖν, ἠμπόρεσε νὰ δημιουργήσῃ ἕνα τόσον αὐστηρὸν σύστημα σκέψεως καὶ ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ἀνευ τοῦ ὁποίου ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια θὰ περιήρχετο εἰς κατάστασιν ἀναρχίας ἢ ἀσκόπων περιπλανήσεων. Τὸ δὲ σημαντικώτερον δι' ἡμᾶς εἶναι ὅτι τὴν ἀνάγκην αὐτὴν τῆς ἐσωτερικῆς πειθαρχίας, τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης καὶ τῆς προσηλώσεως εἰς τὸ χρέος, εἴτε τοῦτο εἶναι φύσεως ἠθικῆς εἴτε χρέος γνώσεως τῆς ἀληθείας, προβάλλουν οἱ "Ἕλληνες οὐχὶ κατὰ τρόπον δογματικὸν ἢ τυπικῶς διδασκτικόν, ἀλλὰ μετ' ἀνυπερβλήτους καλλιτεχνικὰς μορφὰς, αἱ ὁποῖαι γοητεύουν θαυτάτα τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν ἀνυψώνουν εἰς σφαῖρας ἀνωτέρας, ὅπερ ὡς θὰ ἴδωμεν, ἔχει εὐεργετικωτάτην ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτοῦ. Εἰς τὴν προσπάθειάν του ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ χρέος του τοῦτο ἀνυψώνεται, ὡς μᾶς διδάσκει ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ λογοτεχνία καὶ ἰδιαιτέρως ἡ τραγωδία, εἰς τὰ ἐπίπεδα τοῦ ἀληθινοῦ ἥρωος, τοῦ ὁποίου ἡ πτώσις, ὅσον ὀδυνηρὰ καὶ ἂν εἶναι, ἀφίνει εἰς τὴν ψυχὴν μας ἀνέκφραστον ἱκανοποίησιν (πρβλ. Προμηθέα, Ἀντιγόνην, Οἰδίποδα). Δι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐπαφὴ μετ' αὐτῶν εἶναι πάντοτε δημιουργικὴ καὶ κάμνει τὸν ἄνθρωπον νὰ αἰσθάνεται νὰ ἀναδύονται ἐντός του νέαι, παρθενικαὶ δυνάμεις. Εἶναι καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παραστατικωτάτη ἡ ἀποστροφή τοῦ Ταῖν: «"Ἕλληνες, "Ἕλληνες, ἀεὶ παῖδες ἔστε, εἶπεν ἕνας Αἰγύπτιος ἱερεὺς εἰς τὸν Σόλωνα. Καὶ ἀληθῶς, ἔπαιζαν μετ' τὴν ζωὴν καὶ ὄλα τὰ σοβαρὰ πράγματα τῆς ζωῆς, μετ' τὴν θρησκείαν καὶ τοὺς θεοὺς, μετ' τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν πολιτείαν, μετ' τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἀλήθειαν... Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὑπῆρξαν οἱ μεγαλύτεροι καλλιτέχναι εἰς τὸν κόσμον. Εἶχον τὴν τολμηρὰν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος, τὴν ὑπερβολὴν τῆς χαρούμενης ἐπινοητικότητος, τὴν χαριτωμένην τρέλλαν τῆς φαντασίας, ἡ ὁποία ὠθεῖ ἀδιάκοπα ἕνα παιδὶ νὰ συνθέτῃ καὶ νὰ χρησιμοποιῇ μικρὰ

ποιήματα με τὸν μοναδικὸν λόγον νὰ δώσῃ διέξοδον εἰς τὰς νέας καὶ ζωηρὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ξυπνοῦν ξαφνικὰ μέσα του». ³⁾

Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν μας κυριαρχεῖ μία τεχνολογική, καὶ οὐχὶ ἐν τῇ πραγματικότητι ἐπιστημονική, ἀντίληψις τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία τείνει νὰ μετατοπίσῃ τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἔτσι νὰ κλονίσῃ τὴν πίστιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, παρ' ὅλας τὰς κατακτήσεις του εἰς τὸν τεχνικὸν τομέα, ἔχει ἀπομονώσει τὸν ἑαυτὸν του καὶ ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὅσον καὶ ἂν λέγομεν ὅτι ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου ἐδάμασε καὶ κατέκτησε τὴν φύσιν. Μία τοιαύτη τάσις δημιουργεῖ ἐσωτερικὴν κατάθλιψιν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἡ ὁποία γίνεται ὄλονεν περισσότερον ἀνυπόφορος. Αὐτὴν τὴν κατάστασιν μαρτυροῦν τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα, (ἂν μποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν ἔτσι αἱ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μερικαὶ κοσμοθεωρικαὶ τάσεις) τῆς ἐποχῆς μας, ὅπως ὁ Ὑπαρξισμὸς, ὁ ὁποῖος ἂν καὶ ὡς θεωρία ἦτο (ἔχει ξεπερασθῆ πλέον) πλήρης ἀσυνεπειῶν καὶ ἀμφιλεγόμενων σημείων, ἀποτελεῖ κατὰ τινὰ τρόπον ἔκφρασιν μιᾶς καταστάσεως. Ἀποτελεῖ μίαν διαπίστωσιν τοῦ κενοῦ μέσα εἰς αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον καὶ τοῦ κενοῦ, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν του ὁ ἄνθρωπος.

Ἐνα ἀπὸ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ συγκρατήσουν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν ἀπομόνωσιν αὐτὴν καὶ νὰ τοῦ δημιουργήσουν τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν ἑαυτὸν του, τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ γενικὰ εἰς τὴν ζωὴν, εἶναι καὶ ἡ ποίησις, ὅχι θέβαια ἢ στενὴ καὶ προσωπικὴ, ἀλλὰ ἐκείνη πού ἐκφράζει καθολικὴν ἐποπτεῖαν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. «Ὁ ἀληθὴς ποιητής», λέγει κάποιος σοφός, «προτρέχει πολὺ τοῦ φιλοσόφου καὶ προαισθάνεται ἐκεῖνο, πού δίδει ἀξίαν εἰς τὴν ζωὴν καὶ συγκρατεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν πίστιν του, τὴν τόσον ἀναγκαίαν δι' αὐτόν». Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι εἰς αὐτὸ περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην ποίησιν ἐπιτυγχάνει ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ πρωτίστως τοῦ Ὁμήρου καὶ τῶν τραγικῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα διαπνέονται ἀπὸ βαθύτατον ἀνθρωπισμὸν, πίστιν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰς ἀνθρωπίνους ἀξίας, αἱ ὁποῖαι καταξιῶνουν τὸν ἄνθρωπον καὶ δίδουν περιεχόμενον καὶ ἐνδιαφέρον εἰς τὴν ζωὴν του. Ὡς γνωστὸν δὲ τὸ περισσότερον μέρος τῆς κλασσικῆς παιδείας στηρίζεται εἰς τὴν μελέτην τῶν ποιητῶν τούτων.

Ἄλλ' ὡς ἐλέχθη ἤδη ἡ κυριωτέρα ἔνστασις τῶν ἀντιτιθεμένων εἰς τὴν διὰ τῆς κλασσικῆς παιδείας ἀγωγὴν δὲν εἶναι ἡ ἄρνησις τῆς ἀξίας τῆς, ἀλλ' ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι αἱ συνθηκαί, αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν σήμερον διὰ τῆς τεχνολογικῆς προόδου καὶ τῶν ἄλλων οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιδιώξεων τῆς ση-

3) Hunter, ξ. ἀ. σ. VI.

μερινῆς ἀνθρωπότητος, δὲν ἐπιτρέπουν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων, νὰ ἀντλήσῃ ἀπὸ τὴν κλασσικὴν παιδείαν τὰ διδάγματα, πού πρέπει, καὶ νὰ ὠφεληθῆ ἀπὸ αὐτά. Οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι, λέγουν, δὲν πρόκειται νὰ διαδραματίσουν κανένα σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν κοινωνίαν, διὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἐχρειάζοντο ἀνώτερα πνευματικὰ προσόντα καὶ φιλοσοφικὴ κατάρτισις, ἀλλ' ἀπλῶς θὰ ἀσκήσουν ἓνα βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα, διὰ τὸ ὁποῖον ἀπαραίτητοι εἶναι μόνον αἱ σχετικαὶ τεχνικαὶ καὶ ἐπαγγελματικαὶ γνώσεις. Καὶ ἂν ἀκόμη εἶχον τὴν διάθεσιν, προσθέτουν, οἱ πλείστοι ἀπὸ τοὺς «πρακτικοὺς» αὐτοὺς ἀνθρώπους δὲν θὰ εἶχον πλέον τὰ πνευματικὰ προσόντα νὰ ἐκτιμήσουν τὴν προσφορὰν τῆς κλασσικῆς παιδείας καὶ νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ αὐτὴν. Ἐπομένως ἡ σπουδὴ αὐτὴ εἶναι μόνον διὰ τοὺς ὀλίγους.

Μία τοιαύτη ὁμολογία, ὅσον καὶ ἂν ὑποτιμᾷ τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον, ἐνέχει πολλὴν δόσιν ἀληθείας. Ἡ τεχνολογικὴ εἰδίκευσις καὶ ἡ μηχανικὴ ἐκτέλεσις τοῦ ἐπαγγέλματος ἔχει ἐπιφέρει εἰς πολλοὺς ἀνθρώπους ἓνα εἶδος πνευματικῆς ἀτροφίας ἢ τοῦλάχιστον ἀμβλύτητος κάθε ἄλλο παρὰ καταλλήλου διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀξιών τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Αὐτὸς οὗτος ὁ παράγων «πνεῦμα», ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν βασικὴν προϋπόθεσιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, θὰ ἦτο κάτι τὸ τελείως ἀσύλληπτον ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς «τῆς πρακτικῆς» ζωῆς. Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ μιᾶς ἐπιστημονικῆς θεωρίας δὲν ἀποτελεῖ «γνώσιν», ἀλλ' ἀπλῶς δεξιότητιαν, ἡ ὁποία τείνει νὰ μηχανοποιητῆ ὄλονεν περισσότερον. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἐπιτρέπει βαθυτέραν καλλιέργειαν εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶναι ἐπομένως φανερὸν ὅτι ὁ ἐπαγγελματισμὸς, τὸ στενὸν ἐπαγγελματικὸν πνεῦμα, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς χειροτέρους ἐχθροὺς τῆς κλασσικῆς παιδείας. Καὶ τὸ χειρότερον εἶναι ὅτι ὁ ἐπαγγελματισμὸς αὐτός, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴν μας, κινδυνεύει νὰ μεταβάλλῃ καὶ τὴν κλασσικὴν παιδείαν εἰς ἀπλοῦν τύπον. Ἡ ζωοποιὸς οὐσία τῆς ἢ παραμελεῖται ἢ προσφέρεται εἰς ὀλίγους. Δὲν ἰσχυρίζομεθα ὅτι ἡ κλασσικὴ παιδεία εἶναι προωρισμένη διὰ τοὺς ὀλίγους. Τοῦναντίον, ἀπευθύνεται αὐτὴ, ὡς θὰ ἀναπτύξωμεν κατωτέρω, εἰς κάθε ἄνθρωπον. Πρέπει ὅμως νὰ εὑρεθῆ ὁ κατάλληλος τρόπος νὰ ὁμιλήσῃ μετὰ γλῶσσαν ζωντανὴν εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν του. Καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ, πρέπει νὰ τὸ τονίσωμεν, τὴν μεγαλυτέραν δυσκολίαν. Εἰς τὸν σημερινὸν κόσμον, ὅπου αἱ μεταβολαὶ εἶναι ραγδαῖαι, ὅπου αἱ ἀξίαι κλονίζονται καὶ μεταβάλλονται διαρκῶς, πρέπει νὰ ἀναπροσαρμοσθοῦν καὶ οἱ τρόποι ἐπικοινωνίας μας μετὰ τὸν κλασσικὸν κόσμον.

Βεβαίως ἡ βασικὴ προϋπόθεσις, θὰ παρατηρήσῃ κανεὶς, εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν ἀξίαν του. Ἀναμφιβόλως αὐτὴ θὰ προελείπει τὸν δρόμον. Τὸ κακὸν ὅμως εἶναι ὅτι ἡ πίστις αὐτὴ εἶναι συνήθως ἐ-

πιγέννημα τῆς γνωριμίας μας μὲ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ἐνισχυομένη διὰ τῆς διαρκούς μετ' αὐτοῦ ἀναστροφῆς καὶ ὀλιγώτερον πίστις ἐκ τῶν προτέρων. Καὶ ἔτσι παραμένει τὸ πρόβλημα: Πῶς θὰ γίνη ἡ ἐπαφή μὲ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, ὥστε νὰ στηρίξη τὴν πίστιν εἰς τὰς ἀξίας τῆς καὶ ν' ἀποβῆ δημιουργικὴ ἀφετηρία διὰ τὸν ἄνθρωπον; Τὸ πρόβλημα ὅμως τοῦτο δὲν λύεται μὲ προχείρους συνταγὰς καὶ δογματικούς ἀφορισμούς. Χρειάζεται θαθεῖαν καὶ πολὺπλευρον μελέτην. Πάντως εἶναι θέβαιον ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι φύσεως ἰδεολογικῆς καὶ ἠθικῆς μόνον. Ἔχει καὶ τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν του πλευράν. Πῶς θὰ ἐξοικονομηθῆ π.χ. ὁ χρόνος, ὁ ὁποῖος θὰ ἀπαιτηθῆ διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῶν κλασσικῶν γλωσσῶν καὶ τὴν μελέτην τῆς κλασσικῆς φιλολογίας;

Ἡ παλαιὰ κατηγορία κατὰ τῆς κλασσικῆς μορφώσεως ὅτι αὐτὴ εἶναι μόρφωσις «ἀριστοκρατικὴ» ἐξακολουθεῖ νὰ προβάλλεται καὶ σήμερον. Ἐὰν ὅμως διὰ τοῦ ὅρου «ἀριστοί» ἐννοοῦμεν τὰ ἡγετικά στελέχη τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, τότε θεβαίως οὐδέποτε θὰ παύσουν νὰ εἶναι ταῦτα ἀναγκαῖα, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ μορφή τῆς πολιτείας καὶ αἱ τάσεις τῆς κοινωνίας. Εἶναι ἀκόμη φανερόν ὅτι εἰς τὸν σημερινὸν κόσμον οἱ ἡγέται πρέπει νὰ ἔχουν θαθεῖαν ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν εἰς διαφόρους κλάδους τῆς ἐπιστήμης, διὰ νὰ δύνανται νὰ κατευθύνουν κατὰ τρόπον ἐπιστημονικὸν τὴν κοινωνικὴν, οἰκονομικὴν, πολιτικὴν κτλ. ζωὴν τοῦ ἔθνους. Ὁ τύπος τοῦ «πολιτικοῦ», ὅπως τὸν γνωρίζομεν μέχρι σήμερον, ἀσφαλῶς θὰ ἐκλείψῃ εἰς τὸν αὐριανὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος θὰ εἶναι ὠργανωμένος ἐπὶ ἐπιστημονικῶν δεδομένων. Ἄλλ' ἐπίσης ἀσφαλῶς ὁ αὐριανὸς ἡγέτης πέραν τῶν προσόντων τούτων πρέπει νὰ διαθέτῃ καὶ ὑγιᾶς ἀνθρώπινον αἴσθημα, διότι δὲν πρόκειται ποτὲ ἢ ἀνθρωπότης νὰ μεταβληθῆ εἰς ἄθροισμα «ρομπότ». Μαζὶ μὲ τὴν προσωπικὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν κατάρτισιν ὁ ἡγέτης χρειάζεται ἐπὶ πλέον δύναμιν χαρακτῆρος καὶ ἦθος ὑψηλόν. Διὰ μίαν τοιαύτην μόρφωσιν πρέπει νὰ ἐξυπνήσουν καὶ καλλιεργηθοῦν αἱ ἀνάλογοι «δυνάμεις», ποὺ ἐμφωλεύουν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Καταλληλότερον δὲ μέσον διὰ τὴν τοιαύτην ἀφύπνισιν καὶ καλλιέργειαν ἀπὸ τὴν κλασσικὴν παιδείαν ὁμολογουμένως δὲν ὑπάρχει.

Δὲν πρέπει ὅμως διὰ τῶν ἀνωτέρω νὰ σχηματισθῆ ἡ ἀντίληψις ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος διὰ μίαν τάξιν ἀνθρώπων προωρισμένων δι' ἡγεσίαν. Εἰς μίαν δημοκρατικὴν κοινωνίαν δὲν ὑπάρχουν τάξεις προωρισμέναι νὰ ἄρχουν καὶ ἄλλαι διὰ νὰ ἄρχωνται, ἀλλὰ μόνον ἄτομα δυνάμενα νὰ ἀναλάβουν ἡγετικὸν ρόλον χάρις εἰς τὰ ἰδιαίτερα προσόντα τῶν. Τοιαῦτα ὅμως εἶναι «δυνάμει» πάντα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ ἔθνους ἀδιακρίτως καὶ ἐπομένως πάντα θὰ εἶχον νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν κλασσικὴν ἐκπαίδευσιν.

Ἄναμφιβόλως ζῶμεν εἰς ἓνα κόσμον, τοῦ ὁποῖου τὸ κύριον

γνωρίσμα εἶναι ἡ ταχύτης εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Αὐτὴ συντελεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν δημιουργίαν ὁλονὲν περισσοτέρων καὶ νεωτέρων ἐντυπώσεων. Εἶναι ἀδύνατον διὰ τὸν ἄνθρωπον νὰ μείνῃ ἔξω ἀπὸ τὴν κίνησιν αὐτήν. Εἶναι ὑποχρεωμένος, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν τὸ ἐπιδιώκει, νὰ δέχεται διαρκῶς νέας γνώσεις καὶ νέας ἐντυπώσεις. Τοῦτο θὰ εἶχεν ἐνδεχομένως ὡς ἀποτέλεσμα νὰ νομίζῃ ὅτι ἡ ἀναστροφή του μὲ τὸ παρελθὸν τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸν σύγχρονον κόσμον καὶ τὸν μεταφέρει εἰς ἓνα κόσμον νεκρὸν πλέον. Καὶ ἂν ἀκόμη πιστεύει ὅτι εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁ κόσμος αὐτὸς ἔχει στοιχεῖα ζωντανά, φοβεῖται ὅτι δὲν ἔχει τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν νὰ γνωρίσῃ καὶ ἀφομοιώσῃ τὰ στοιχεῖα ταῦτα. Ὁ φόβος αὐτὸς τὸν κάμνει νὰ ἀπαρνήται καὶ τὴν κλασσικὴν παιδείαν.

Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι δυστυχῶς ὅτι καὶ μὲ τὴν ἄρνησιν τῆς κλασσικῆς παιδείας ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος πολὺ σπάνια καὶ εἰς περιωρισμένην κλίμακα ἀντιλαμβάνεται, τί γίνεται γύρω του. Παραθέτομεν ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ σχετικὴν μελέτην τοῦ Γερμανοῦ καθηγητοῦ Studders: «Ἡ πλειονότης τῶν ἀνθρώπων εἶναι προφανῶς ἐκτεθειμένη εἰς τὸν σοβαρὸν κίνδυνον νὰ δέχωνται μόνον παθητικῶς τὸν διαρκῶς μεταβαλλόμενον κόσμον καὶ νὰ μὴ ἔρχωνται εἰς ἐπαφήν μὲ αὐτὸν κατὰ τρόπον ἐνεργητικόν. (Ἡ κατάστασις αὐτὴ ἀνακλᾶται κατὰ τινα τρόπον εἰς τὰ παιγνίδια τῶν παιδιῶν σήμερον καὶ τοὺς τρόπους ποὺ τὰ χρησιμοποιοῦν). Οἱ συντελεστοὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ταχύτητος ἀπειλοῦν νὰ ἐξαφανίσουν τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ μαζὶ καὶ τὴν θέλησίν του πρὸς δημιουργίαν. Ἡ ταχύτης, μὲ τὴν ὁποῖαν τὰ πράγματα ἐξελίσσονται, φαίνεται μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὴν καταπληκτικῶς ταχείαν μεταβολήν. Ἴσως αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς ἀποτυχίας πολλῶν ἀτόμων. Συγχρόνως ὅμως εὐρισκόμεθα ἐδῶ ἀντιμέτωποι μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐποχῆς μας: Μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὰς φυσικάς, διανοητικὰς καὶ πνευματικὰς του ἱκανότητας νὰ προσαρμοσθῆ πρὸς τὰ ἀναπόφευκτα προβλήματα τῆς ἐποχῆς—τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν αὐξήσιν τῆς ταχύτητος—καὶ μπορεῖ συγχρόνως νὰ ἀντλήσῃ ἀρκετὸν σθένος, διὰ νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τοῦ ὁλονὲν μεταβαλλομένου αὐτοῦ κόσμου;»⁴⁾

Ἡ μέχρι τοῦδε τοῦλάχιστον πείρα μᾶς ἔδειξεν ὅτι ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος οὔτε τὴν δύναμιν ἔχει νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἀλλ' οὔτε καὶ συνείδησιν αὐτοῦ. Κινδυνεύει δηλ. ὁ ἄνθρωπος νὰ περιέλθῃ εἰς τὸ περιθώριον ἑνὸς κόσμου, τοῦ ὁποῖου προηγουμένως ἀπέτέλει τὸ κέντρον, ἑνὸς κόσμου εἰς τὸν ὁποῖον θὰ εἶναι τὸ πολὺ-πολὺ ἀπαθῆς καὶ ἀνίσχυρος θεατῆς τῆς μεταβολῆς του, ἂν μὴ καὶ τε-

4) Περιοδ. Universitas, vol. II, σελ. 178-79.

λείως τυφλός πρὸς αὐτήν. Δὲν ἰσχυρίζομεθα ὅτι ἡ σχολικὴ παιδεία καὶ μόνη δύναται νὰ διαπλάσῃ τὸν ἄνθρωπον, ὅπως ἡμεῖς τὸν θέλομεν καὶ σύμφωνα μὲ τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἔχομεν ἐκ τῶν προτέρων καθορίσει. Ἴσως ἀκόμη ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ δύναμις τῆς σχολικῆς ἀγωγῆς νὰ εἶναι πολὺ μικροτέρα ἀπὸ ὅ,τι συνήθως ὑπολογίζομεν. Ἐφ' ὅσον ὅμως τίθεται ζήτημα ἐκλογῆς ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ περιεχομένου τῆς σχολικῆς ἀγωγῆς, αὐτομάτως γίνεται παραδεκτὸν ὅτι ἡ σχολικὴ παιδεία ἐπηρεάζει κατὰ τινα τρόπον τὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ διάπλασιν. Ὁ βαθμὸς τῆς τοιαύτης ἐπιδράσεως εἶναι τελείως ἄλλο ζήτημα.

Εἶναι ἀκόμη αὐτονόητον ὅτι, ὅσον ἐλαστικὰ καὶ ἂν εἶναι τὰ πλαίσια τῆς σχολικῆς ἀγωγῆς, τὸ οὐσιαστικὸν αὐτῆς περιεχόμενον δὲν ἠμπορεῖ νὰ μεταβάλλεται ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἄλλην, ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε ἀντιλήψεων, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει δὲν θὰ ἐπρόφθανε νὰ ἐπέλθῃ κανὲν ἀποτέλεσμα. Δι' αὐτὸ ἡ σχολικὴ ἀγωγή πρέπει νὰ ἔχῃ κάποιον «ιδεῶδες», ὅσον ἀποκρουστικὴ καὶ ἂν φαίνεται ἡ λέξις αὐτὴ εἰς πολλοὺς σήμερον. Εἶναι ὁ μόνος τρόπος νὰ ἔχῃ ἡ ἐκπαίδευσις σταθερότητα καὶ συγκεκριμένον σκοπὸν καὶ περιεχόμενον. Τὸν κόσμον, εἶπομεν, καὶ δὴ τὸν σημερινὸν χαρακτηρίζει ἡ ταχεῖα μεταβολή. Ἡ ἀνθρωπίνη ὅμως φύσις φαίνεται ὅτι δὲν μεταβάλλεται τόσο ταχέως. Ὑπάρχει εἰς αὐτὴν κάτι τὸ μόνιμον καὶ σταθερόν, τὸ ὁποῖον ἡ ἀντιδρᾶ πρὸς τὴν τοιαύτην μεταβολὴν ἢ δὲν δύναται νὰ τὴν παρακολουθήσῃ. Καὶ δημιουργοῦνται τότε σοβαρώτατα ἐσωτερικὰ, ψυχολογικὰ καὶ ἠθικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα, ὅταν δὲν εὐρίσκουν κάποιαν λύσιν, ἐκμηδενίζουν τελείως τὸν ἄνθρωπον. Αὐτὸς ὁ ἐκμηδενισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ φοβερωτέρα νόσος τῆς ἐποχῆς μας.

Ἐὰν πρόκειται νὰ θεραπευθῇ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν νόσον αὐτήν, πρέπει νὰ ἐπανεύρῃ τὸν ἑαυτὸν του, τὴν πίστιν εἰς τὰς ἀξίας ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι ἀπαρτίζουν τὸν παράγοντα «ἄνθρωπος». Τοῦτο θὰ τὸν ἀπαλλάξῃ καὶ ἀπὸ τὸ ἄγχος καὶ τὴν κατάθλιψιν, τὰ κύρια συμπτώματα τῆς νόσου τῆς ἐποχῆς. Ἐὰν ἀναγνωρίζωμεν ὅτι τὸ περιεχόμενον ἐνὸς ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον, τότε ἀναμφιβόλως δὲν ὑπάρχει καταλληλότερον ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς κλασσικῆς παιδείας, ἢ ὁποῖα καὶ δι' αὐτὸ ὠνομάσθη «ἀνθρωπιστικὴ». Τοῦλάχιστον εἰς διάστημα δύο χιλιάδων τώρα ἐτῶν δὲν ἀνεκαλύφθη κάποιον ἄλλο σύστημα περισσότερο «ἀνθρωπιστικόν». Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἱστορία τοῦ παρελθόντος μᾶς διδάσκει ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ μεταβληθῇ εἰς μίαν γεωγραφικὴν ἐνότητα, ἀλλὰ θὰ παραμείνῃ τὸ σύμβολον καὶ ἡ ἀφετηρία τῆς πνευματικῆς ἀνελιξεως τοῦ ἀνθρώπου. «Ὅταν ἡ Εὐρώπη ἔχασε τὴν Ἑλλάδα», λέγει ὁ Stobart, «ἐβυθίσθη ἐπὶ αἰῶνας εἰς τὸ σκότος. Ὅταν τὴν ἐπανεύ-

ρε, τὰ Εὐρωπαϊκὰ ἔθνη ἤρχισαν νὰ σκέπτονται καὶ πάλιν. Τὸν Σαίξπηρ τὸν παρακολουθοῦμεν διὰ μέσου τῶν Λατίνων μέχρι τοῦ Μενάνδρου, τὸν Μίλτωνα διὰ τοῦ Βιργιλίου μέχρι τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Θεοκρίτου, τὸν Βάκωνα μέχρι τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸν Θωμᾶν Μοῦρ μέχρι τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸ ἴδιον μὲ τοὺς ἄλλους. Ἔτσι καθένας, ὁ ὁποῖος διαθάζει βιβλία ἢ χαίρεται τὴν τέχνην εἰς τὴν Εὐρώπῃν σήμερον, ἐμμέσως δανείζεται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα». 5).

Ὡς ἐτέθησαν ἀνωτέρω τὰ πράγματα προκύπτει ὅτι τὸ κύριον πρόβλημα δὲν εἶναι τὸ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῆς κλασσικῆς παιδείας, ἀλλὰ τὸ τῆς ἐπιλογῆς τῆς ὕλης καὶ, πρωτίστως, τοῦ τρόπου τῆς προσφορᾶς τῆς. Εἶναι πρόβλημα μεθόδου μᾶλλον παρά οὐσίας. Ὡς εἶπομεν ὅμως ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ πρόβλημα αὐτὸ δὲν εἶναι τόσο εὐκόλος, διότι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ σχετικὴ ἔρευνα εἶναι πολὺ περιορισμένη. Ἴσως οὔτε καν ἐτέθησαν σαφῶς τὰ δεδομένα τοῦ προβλήματος, διότι μερικὰ ἀπαραίτητοι προϋποθέσεις, προκύπτουσαι ἐκ τῶν συγχρόνων ἀντιλήψεων αἰσθητικῆς ἰδίως φύσεως, δὲν ἔχουν εἰσέτι καθορισθῇ. Ἐσυνηθίσασαμεν ἐπὶ παραδείγματι νὰ λέγωμεν ὅτι κάθε καλλιτέχνημα ἔχει περιεχόμενον καὶ μορφήν καὶ ὅτι τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἰς τὴν κλασσικὴν τέχνην καὶ εἰδικὰ τὴν λογοτεχνίαν εἶναι ἀδιάσπαστα, καὶ εἶναι τοῦτο εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀληθές, τοῦλάχιστον ὅπως μέχρι σήμερον νοοῦμεν τὰς ἐννοίας αὐτάς. Δυστυχῶς ὅμως ὑπάρχει μεγάλη ἀσάφεια καὶ σύγχυσις καὶ πολὺ ὑποκειμενικότης εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ βάθους τῆς ἐννοίας «μορφή». Ἐπίσης ὑπὸ πολὺ μεταφυσικὸν τρόπον ἐνίοτε παρίσταται ἡ σχέσις περιεχομένου καὶ μορφῆς. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι εἰς ἕνα κόσμον ἐπιστημονικῶς διηρθρωμένον ἢ λογοτεχνίαν θὰ ἀποσκοπῇ μᾶλλον εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν προβολὴν ἰδεῶν συνυφασμένην μὲ τὴν συγκίνησιν, τὴν ὁποῖαν προκαλεῖ ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἡ ἐκτίμησις των, παρά εἰς τὴν «καλαισθητικὴν» συγκίνησιν ἐκ τῶν μέσων τῆς ἐκφράσεως. Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν αὐτὴν ὅ,τι ὀνομάζομεν ἕως τώρα «μορφήν» εἰς τὴν τέχνην πιθανὸν νὰ μὴ ἔχῃ καὶ τόσην σημασίαν. Διὰ ταῦτα καὶ ἡ λεγομένη «αἰσθητικὴ» ἔρμηνεία τῶν κειμένων, ἢ ὁποῖα ἔχει λάθει τοσαύτην ἐπίδοσιν παρ' ἡμῖν, θὰ περιορισθῇ, ὡς πρόσφορος εἰς πολλὰς αὐθαιρεσίας καὶ προχειρολογίας καὶ θὰ προκριθῇ ἡ ἔρμηνεία ἐκεῖνη, ἢ ὁποῖα θὰ γίνεται μὲ θάσιν τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς, γλωσσικόν, ἱστορικόν, πολιτιστικόν κτλ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἄμεσον εἰσαγωγὴν εἰς τὸν κλασσικὸν κόσμον καὶ τὴν ἐκτίμησίν του διὰ τῆς γνώσεως τῶν κλασσικῶν γλωσσῶν, τοῦτο καθίσταται ὀλονὲν ὀλιγώτερον πιθανὸν ἢ θὰ συμβαίη εἰς πολὺ περιορισμένην κλίμακα. Εἶναι τοῦτο σοβαρώτατον μειο-

5) Stobart: The glory that was Greece, p. 289-90.

νέκτημα και διὰ τὴν μορφωτικὴν ἀξίαν, τὴν ὁποῖαν ἐνέχει αὐτὴ αὐτὴ ἢ γλῶσσα. Εἶναι ὅμως ἀπίθανον ὅτι ὁ ἄνθρωπος τῆς αὔριον (ὀμιλοῦμεν περὶ τῶν ξένων καὶ ὄχι τῶν Ἑλλήνων, διὰ τοὺς ὁποίους τὸ ζήτημα ἔχει καὶ ἄλλην σημασίαν) θὰ δύναται νὰ ἐξεύρη τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον διὰ τὴν ἐκμάθησιν μιᾶς «νεκρᾶς» γλώσσης, ὡς ἐπεκράτησε νὰ ἀποκαλοῦνται αἱ κλασσικαὶ γλῶσσαι. Εἶναι ἐπίσης δύσκολον ν' ἀποφανθῆ κανεὶς ἀπὸ τοῦδε κατὰ πόσον ἢ ἔμμεσος διὰ μεταφράσεων τῶν κειμένων εἴσοδος εἰς τὸν κλασσικὸν κόσμον δι' ἀφθονωτέρας ὕλης θὰ ἰσοφαρίσῃ τὴν ἐκ τῆς ἀγνοίας τῆς γλώσσης ζημίαν. Πιθανὸν νὰ συμβῆ ἔν τινι μέτρῳ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ Stobart πρὸ ἡμίσεος περίπου αἰῶνος προδιέγραφε: «Τὸ καλλιεργημένον κοινόν (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἐπαγγελματίας φιλολόγους) δὲν θὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὰς λεπτομερείας τῆς πολιορκίας τῶν Πλαταιῶν, ἀπλῶς διότι τὴν περιέγραψεν ὁ Θουκυδίδης. Εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον πιθανόν νὰ ὑπερβάλλῃ τὴν σημασίαν τῆς στενῆς ἐκείνης λωρίδος τοῦ χρόνου, τὴν ὁποῖαν οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων ἐξέλεξαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν ὡς «κλασσικὴν» περίοδον. Ἡ ἑλληνικὴ τέχνη θὰ ἔχῃ διὰ τὸ κοινόν τοῦτο περισσοτέραν ἔλξιν, ὡς καὶ ἡ ἑλληνικὴ σκέψις, ἐφ' ὅσον θὰ δύναται νὰ ἀνακοινωθῆ περιγραφικῶς. Θὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν καὶ τὴν ἰδιωτικὴν ἀρχαιογνωσίαν παρὰ διὰ τὰς πολιτικὰς σκευωρίας καὶ τὰς πολιτειακὰς λεπτολογίας». ⁶⁾).

Θὰ ἠμποροῦσεν ὅμως κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ ὅτι, ὅ,τι ἀποκαλεῖται λεπτολογία, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἔχῃ σπουδαίαν σημασίαν διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν θεμελίωσιν τῶν πραγμάτων. Τοῦτο, φυσικὰ, δὲν θὰ ἐνδιέφερε τὸ πολὺ κοινόν, ἂν πρόκειται νὰ δεχθῶμεν δύο κατηγορίας ἀνθρώπων, πρὸς τοὺς ὁποίους ν' ἀπευθύνεται ἡ κλασσικὴ φιλολογία καὶ τέχνη: τὸ πολὺ κοινόν καὶ τοὺς ὀλίγους, τοὺς ἔχοντας εἰδικὰ ἐνδιαφέροντα. Ἡ συζήτησις ὅμως τοῦ σημείου τούτου θὰ μετετόπιζε τὸ θέμα. Ἐδῶ ἐνδιαφερόμεθα πρωτίστως διὰ τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν ὡς θάσιν ἐνὸς ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Τὶ θὰ προτιμηθῆ ἐξ αὐτῆς, ἂν τοῦτο ἀποτελῆ λεπτομέρειαν ἢ ὄχι, καὶ πῶς θὰ προσφερθῆ, ἀποτελοῦν τὸ κύριον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ὅμως, ὡς ἐλέχθη ἤδη, δὲν πρόκειται νὰ συζητήσωμεν ἐδῶ.

Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΜΥΛΩΝ

6) Ἐ. ἀ. p. VI-VII.

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΜΥΛΩΝ

Π Ρ Ο Σ Ω Π Α

Μακρυγιάννης
Ναύαρχος Δεριγνύ
Μιχάλης Κυπραίος, στρατιώτης
Χατζηστεφανής
Χατζηγιώργης
Ύψηλάντης
Χατζημιχάλης

Κωνσταντίμπεης
Κατζούγιας
Γκίκας
Ναύτης Ύδραίος
Κρητικός
Γάλλοι άξιωματικοί του ναυτικού

(Η σκηνή είναι ένα δωμάτιο γεμάτο πολεμικά σύνεργα, κάσες κι' άλλα μικροπράγματα. Ένα παράθυρο βλέπει προς τον κήπο. Μόλις άνοιξει ή σκηνή φαίνονται ο Μακρυγιάννης κι' ο Δεριγνύ νά μιλοῦν ὄρθιοι. Ο Μακρυγιάννης μιλά με κάποιαν έξαψη και με άυτοπεποίθηση. Ο Δεριγνύ είναι μάλλον ήρεμος και γλυκομίλητος).

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Είμαι γεμάτοι οί Μύλοι άπό τροφές,
μπαρούτι και μολύβι, ναύαρχέ μου.
Σοδειά άπό κλεψιμιά. Μά σ' ένα πόλεμο
νά κλέφτεις τῶν ὄχτρῶν τὸ θιὸς
νόμος και δίκαιο είναι.
Πάίρνεις ζωές με τὸ σπαθί σου και θά γνοιιάζεσαι
τά τρόφιμα του ὄχτροῦ νά σεβαστείς;

ΔΕΡΙΓΝΥ:

Μά, φίλε μου, πλημμύρα τά φουσατά,
πεζούρα και καθαλλαρία,
κινουῦνται κατὰ ὄδῳ. Ο Μπραίμης
στ' άλογο ὀρίζει τίς κολόνες.
Σε τούτους είναι τάξη κι' έπιστήμη
και πλερωμή καλή.
Έσῶς ή πείνα σῶς χοχλά
τή φουσκωμένη άπ' τὸ νερό κοιλιά.
Τὸ πλιάτσικο μονάχα σῶς ταίζει.
Γιά πλερωμή; Τά τρῶνε τά μιστὰ άλλοι,
προτοῦ τά μάτια σας τά δούνε.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Γλυκότερο άπ' τὸ χόρτασμα και τά μιστὰ
—κάν είναι λίρα έγγλέζικη χρυσή,
κάν είναι άρνιά στη σούθλα μυρωδάτα—
γλυκότερο είναι ή λευτεριά του τόπου μας.

Κι' ὡς πολεμᾶς γιὰ τὴ θρησκεία
μὴτε πεινᾶς, μὴτε διψᾶς, μὴτε χρυσάφια θέλεις.

ΔΕΡΙΓΝΥ:

Ἔραϊος ὁ λόγος. Σὲ χορτᾶτα
μονάχα στόματα ἀντηχεῖ ὠραῖα.
Ὅταν ἡ χρεῖα ποδοπατᾶ τὸν τράχηλο
κι' ἡ ἀνασεμιά σου κομποδένεται,
ὁ λόγος εἶναι κούφια ἐπίδειξη.
Δὲ σώζουνε τὰ λόγια.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ἄλλοίμονο ἂν ζυγιάζαμε τὴν πράξη μας
μονάχα μὲ τὴ χρεῖα τοῦ στομαχιοῦ.
Κι' ὁ λόγος εἶν' ὠραῖος ὅταν μιλάς
γιὰ τὴν πατρίδα καὶ θρησκεία.
Κι' ἀγγέλου λόγος γίνεται ἂν τὸ λὲς
ἐνῶ προστάζει ἡ χρεῖα νὰ τὸ σωπαίνεις.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

(Μπαίνει μὲ ἱκανοποίηση στὸ πρόσωπο. Μιλᾷ στὸ στρατηγὸ Μακρυγιάννη).

Φτιάξαμε τὰ ταμπούρια, καπετάνιε,
καὶ κλείσαμε γύρω καλὰ τοὺς Μύλους.
Ὁ τοῖχος ἔφτασε στὴ θάλασσα.
Τρύπες ἀνοίξαμε στὸ πάτωμα
καὶ στὸ κατώγι ἐκεῖ τῆς κούλιας.
Κόψαμε τὸ μυλαύλακο καὶ τώρα τὸ νερὸ
κάτω περνᾷ ἀπ' τὴν κούλια,
νὰ τῶχουμε προμήθεια τοῦ νεροῦ.
Ὅλα κατὰ ποῦ πρόσταξες γενῆκαν, καπετάνιε.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Τ' ἄκουσες, Δεριγνύ; Στὸ Νιόκαστρο
μὲ θρῆκε νηστικὸ καὶ διψασμένο
τ' ἀφεντικὸ ὁ Μπραῖμης.
Ἔδῶ ποῦ ταμπουρώθηκα καὶ γέμισα
τοὺς Μύλους μὲ νερό, κρασί κι' ἄρνια
κι' ἔχω μπαρούτι καὶ μολύβι,
ἄς ἔρθει ὁ κανακάρης σου νὰ δεῖ
ντουφέκι ἑλληνικὸ πῶς κελαηδεῖ!

ΔΕΡΙΓΝΥ:

Ἔχεις μεγάλη πίστη στοὺς ἀνθρώπους σου.
Ὅταν ἡ ἀκρίδα πέσει σάν τὸ σύννεφο,
μὴτε οἱ χυμοὶ τῆς γῆς φελάνε,

μὴτε τὰ ταμπουρώματα καὶ μὴτε
οἱ συμβουλές κι' ιδέες.
Δὲ σᾶς ἄρنيέμαι τὴν παλληκαριά.
Μὰ ἄλλο παλληκαριά
κι' ἄλλος ὁ νοῦς ποῦ τὰ ζυγιάζει
καὶ μελετᾷ νὰ μὴ χαθεῖ.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Ὁ νοῦς ἂν ἦταν μέτρο μας
θᾶπρεπε νὰ κουρνιαῖω στὸ νησί μου.
Μὲ συμπαθᾶτε ποῦ ἄθελα
μπήκα στὸ λόγο σας σὰ σφήνα
σὲ γέρικης ἐλιᾶς κορμό.

ΔΕΡΙΓΝΥ:

Ποιὸς εἶσαι, παλληκάρι μου;

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Πέρα ἀπ' τὴν Κύπρο, ναύαρχέ μου.
Ἔνα μικρὸ νησί στὸ χάρτη σου,
μὰ ἔχει ἀρετὴ καὶ πίστη.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Δεκάδες χρόνια πνίγει τὸ λαιμὸ μας,
πότε τῶν Φράγκων ἢ θηλιά,
τώρα τοῦ Τούρκου ἢ φούχτα.
Μὰ δὲ βολεῖ νὰ θγεῖ ἡ ψυχὴ μας.
Μὴτε φραγκεύουμε κι' ἄς στέλνουν
φραγκοπαπάδες μὲ κοντάρια,
μὴτε τουρκεύουμε κι' ἄς ξένει
τὸ γιαταγάκι τὸ λαιμὸ μας.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Πῶς ἔχουν ἀρετὴ οἱ Κυπραῖοι
θὰ σοῦ ξηγήσω, ναύαρχέ μου.
Ἐτοῦτο τὸν Κυπραῖο θελοντικὰ
τὸν ἔστειλα νὰ πάει κολυμπώντας
τὸ μήνυμα στὴν ἀγγλικὴ φρεγάδα,
τότε στὸ Νιόκαστρο ποῦ σβύναμε
στὴ δίψα καὶ τὴν πείνα.
Δεξά-ζερβὰ τὰ θόλια τὸν ταράξανε
σὰ νᾶπεφτε χαλάζι στὰ σιτάρια.
Τὸ παλληκάρι πέρασε χωρὶς νὰ φοθηθεῖ.
Τὶ τάξη κι' ἐπιστήμη καὶ μιστὰ,
ναύαρχε Δεριγνύ, μοῦ κοπανᾶς;

Ἐπάρχει ἐδῶ ἡ συνείδηση πού λέει
τίμια νά τῆ δουλεύεις τὴν πατρίδα.
Μιστὰ καὶ πλούτη καὶ τιμὲς
εἶναι μονάχα τοῦτο: νά δουλεύεις
τίμια καὶ δίχως τύψεις τὴν πατρίδα.

ΔΕΡΙΓΝΥ:

Στιγμὲς εὐτυχισμένες ὁ καθένας μας
θὰ βρεῖ στοῦ θείου του τὴν πορεία
κι' ἀνδραγαθήματα σωρό.
Ἦ χρεῖα πολλὲς φορὲς ξυπνᾶ
παλληκαριὲς κι' ἀντρεϊωσύνες.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Ἄπ' τὸ νησί μου μίσησα
νά δῶ μιὰ λεύτερη πατρίδα, ναύαρχέ μου.
Εἶχα κοπάδια περισσὰ καὶ δυὸ αὐλοτόπια
χωράφια μ' ἄξιο μαυροθέρι καὶ κριθάρι
καὶ μιὰ κοπή πολύκαρπες ἐλιές.
Τὶ νά τὸ κάμω τέτοιο πλούτος;
Ὅντας δὲν ὀριζα ἐτούτη τὴν ψυχὴ
ἔτσι νά τῆ θωρῶ κατάματα τὸν ἄλλο νά τηρᾶ,
τὶ νά τὰ κάμω τέτοια πλούτη;

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Μονάχα ἡ λεύτερη πατρίδα
σοῦ δίνει μάτια νά τηράζεις
κατάματα καὶ ξένο καὶ δικό.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Σκόνη σηκώθηκε μακρὰ καὶ λένε
κάποιοι, πού πῆγαν κατὰ 'κεῖ,
πὼς φτάνει ὁ Ὑψηλάντης,
ὁ Κωνσταντίμπεης καὶ στερνὰ ὁ Χατζημιχάλης.
Τ' ἄνθος μαζέψαν ἀπ' τ' Ἀνάπλι
—λένε—σιδερωμένους σταυραητούς.

ΔΕΡΙΓΝΥ:

Ὡστόσο, ἀδύνατες οἱ θέσεις σας
θαρρῶ πὼς εἶναι Μακρυγιάννη.
Κάλλιο νά πᾶς στ' Ἀνάπλι πίσω.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Εἶν' ὁ Θεός μας δυνατός,
Ἐτοῦτος μᾶς ἐπρόσταξε νά βγοῦμε

σ' ἄνισο ἀγώνα γιὰ τιμὴ καὶ λευτεριά.
Ἔ! Δεριγνύ. Θεριὰ πασκίσαν νά μᾶς φᾶνε μὰ ὁ Ρωμιός,
δικέφαλος σταυραητός, δὲν καταλυέται.
Ἐδῶ 'ναι ἡ τύχη μας. Θὰ μετρηθοῦμε.
Κεῖνοι πολλοὶ μὲ τάξη κι' ἐπιστήμη.
Καὶ λίγοι ἐμεῖς, μιὰ δράκα
μὲ τὸ Θεὸ δεξιὰ μας.

ΔΕΡΙΓΝΥ:

Πολὺ καλά! Σᾶς χαιρετῶ.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ναύαρχε Δεριγνύ, καλὴν ἀντάμωση.

(Ὁ Δεριγνύ φεύγει μὲ τὴ συνοδεία τοῦ Μιχάλη Κυπραίου. Ὁ Κυπραίος
μόλις προβόδησε τὸ Δεριγνύ ἐπιστρέφει, ἐνῶ ὁ Μακρυγιάννης ἔχει κινηθῆ
πρὸς τὸ παράθυρο καὶ κοιτάζει ἔξω. Σχεδὸν ξοπίσω τοῦ Κυπραίου μπαίνουν
ὁ Χατζηστεφανῆς κι' ὁ Χατζηγιῶργης, καλοντυμένοι καπετάνιοι, μὲ πολλὴν
ὑπεροψία στὴν ὀμίλια τους).

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Νέοι ἀρχηγοὶ στὴν κούλια φτάνουν.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ποιοί;

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Χατζηγιῶργης, Χατζηστεφανῆς
πού πλέρωναν μισὲς ἐγγλέζικες καὶ μάζευαν
στρατέματα νά πολεμοῦν τὰ γίδια.

ΧΑΤΖΗΣΤΕΦΑΝΗΣ καὶ ΧΑΤΖΗΓΙΩΡΓΗΣ: (Μπαίνοντας).

Ὡρα καλὴ σου, Μακρυγιάννη.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Πῶς ἀπ' ἐδῶ, ἐξοχώτατοι;

ΧΑΤΖΗΣΤΕΦΑΝΗΣ:

Τραβᾶμε γιὰ τ' Ἀνάπλι.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Τ' Ἀνάπλι ἀρχίζει ἀπ' ἐδωνά!
Ἄν κρατηθοῦν οἱ Μύλοι σώζεται.
Ἄλλοιῶτικα τὸ τρώγει ἡ Ἀραπιά.
Καθῆστε, ἀδέρφια, ἐδῶ, νά σώσουμε τὸν τόπο.

ΧΑΤΖΗΣΤΕΦΑΝΗΣ:

Και ποιούς προστάξεις, Μακρυγιάννη;
Μᾶς ἔταξε ἀρχηγούς ὁ ὑπουργός
γιὰ γνώση κι' ἀξιωσύνη.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Μὲ συμπαθᾶτε, φίλοι μου. Κι' ἐτοῦτο τὸ γνωρίζω.
Μὰ ἂν κρατηθοῦν οἱ Μύλοι σώζονται
τ' Ἀνάπλι κι' ἡ πατρίδα.
Γιὰ τοῦτο θία στὰ λόγια καὶ τραχύτητα
λιγάκι περισσεύει. Καιρὸ δὲν ἔχουμε.
Γιατὶ νὰ χάνουμε τὴν ὥρα μὲ λογάκια
ποῦ μοναχὰ ταιριάζουν νὰ τὰ λέμε
σὲ κεφαλάκια παιδικά;
Εἶναι στὰ χέρια μας γιὰ νὰ σωθεῖ
τ' Ἀνάπλι κι' ἡ πατρίδα.
Κι' εἶναι στὰ χέρια σας τιμὴ καὶ δόξα.

ΧΑΤΖΗΓΙΩΡΓΗΣ:

Μὰ νὰι μαυρίλα περισσὴ
κάθε κολόνα, Μακρυγιάννη.
Θέλεις δὲ θεὸς δειλιάζεις.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ἄν θροῦμε κίνδυνο πολὺ
τὶ τᾶχουμε στὸν ὄρμο τὰ καϊκία;
Φορτώνουμε τὸ στράτευμα καὶ πᾶμε
ἴσια στ' Ἀνάπλι.

ΧΑΤΖΗΣΤΕΦΑΝΗΣ:

Δεχτό. Καλύτερα μιὰ ἐξήγηση
παρὰ στερνὰ μαλλώματα.
Πᾶμε νὰ βάλουμε σὲ θέση τοὺς ἀνθρώπους.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Θὰ δώσουμε κρασί στοὺς ἄντρες σας
νὰ κρατηθεῖ ἡ ψυχὴ τους.

(Ὁ Χατζηγιώργης κι' ὁ Χατζηστεφανῆς φεύγουν. Ὁ Μακρυγιάννης σιγομιλεῖ ἐμπιστευτικά στὸν Μιχάλη Κυπραίῳ).

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ἄκου, Μιχάλη. Πάρε ἀνθρώπους μας
καὶ τρέχα ν' ἀμολήσεις γιὰ νὰ φύγουν
ὄλα τ' ἀλόγατα μεμιᾶς,
δικὰ μας καὶ φερμένα.

Ἔτσι τὸ θέν' ἢ δὲν τὸ θέν'
ἐδῶ θὰ πολεμήσουν.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Καὶ τὸ δικό σου τ' ἄλογο;

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Καὶ τὸ δικό μου τ' ἄλογο.
Δὲ θέλω καὶ νὰ τὸ σκεφτοῦν
πὼς φύλαξα ἓνα τρόπο νὰ τὸ σκάσω.
Κακοὶ κακὰ στὸ νοῦ τους βάζουν.

(Ἐνῶ κινάει νὰ φύγει ὁ Μιχάλης Κυπραίῳ μπαίνουν ὁ Ὑψηλάντης, Χατζημιχάλης καὶ Κωσταντίμπεης).

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Ἦρα καλὴ σου, καπετάνιε.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ καὶ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΜΠΕΗΣ:

Γειά σου, ἀδερφέ.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ἦρα καλὴ στοὺς ἀρχηγούς.
Καθηστε. Πάρτε ρούμι.
Τῶχω νὰ θρέφει τὴν καρδιά
ἐκεῖ ποῦ τὴ φιλεῦει.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ:

Βλέπω πὼς ταμπουρώθηκες
καλὰ σ' αὐτὸ τὸ μέρος.
Καλὰ τὸν ἔχτισες ἐκεῖ τὸν τοῖχο
τὴ θάλασσα νὰ φτάνει, νὰ φυλάγει γύρα.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Τὴν κούλια κάστρο τὴ μετᾶτρεψα.
Κι' ἔφερα τὸ μυλαύλακο ἀπὸ μέσα γιὰ νερό.
Τὶ νὰ μᾶς φάει ἡ κάψα;

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΜΠΕΗΣ:

Θαρρῶ πὼς κουραστήκανε
μὲ τὴν πορεία οἱ ἀνθρωποὶ μας.
Λέγω κρασί νὰ πάρουνε καὶ νὰ ξαπλώσουν.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Ἔχει ἴσκιο περισσὸ τὸ περιβόλι.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ποιοὶ θὰ κρατᾶνε καρπούλι;
Τοῦτοι νὰ πιοῦν κρασί νὰ κοιμηθοῦν.

Οί άλλοι δουλέψαν κι' αποκάμανε
κι' αὐτοὶ νὰ πιοῦν κρασί νὰ κοιμηθοῦν.
Νὰ μποῦν οἱ Τοῦρκοι κι' ἔτσι ἀπείραχτοι
νὰ μᾶς μαζέψουν ὄλους σὰν τὰ γίδια. "Ε;
Δυὸ μέρες, φίλοι, πολεμᾶμε
νὰ ταμπουρώσουμε τὸν τόπο.
Εἶν' ἄνθρωποι οἱ ἄνθρωποι μου.
Τοὺς πιάνει τὸ παράπονο κι' ἀφήνουν
ὄλους μας σύξυλους καὶ φεύγουνε.
"Ἐχει τὸ στήθος τὸ φιλότιμο
κι' ἔχει ἡ καρδιά τὴν ἀντοχή της.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Εἴμαστε λίγοι καὶ δὲ φτάνει
ὄλα τὰ πόστα νὰ φυλάμε.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Λίγοι, πολλοὶ τὸ δίκιο ἐτοῦτο ἴναι:
Ἔσεῖς μὲ τοὺς ἀνθρώπους σας νὰ πᾶτε
ἀπ' τὰ μεσάνυχτα κι' ἐκεῖ.
Ἔγώ μὲ τοὺς δικούς μου θὰ φυλάγω
ὡς τὰ βαθιὰ μεσάνυχτα.
Σύμφωνοι;

ΟΛΟΙ: Σύμφωνοι.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Καὶ τί καλὰ χαμπάρια ἀπὸ τ' Ἀνάπλι;
Πῶς πάει ἡ πολιτικὴ μὲ τὸ στραβό της μάτι;
Τῶν πρεσβευτῶν τὸ τσοῦρμο συνδαυλίζει
τὰ πάθη καὶ τὶς ὄχθηρες μας;
"Ὅσο δὲ φτιάχνουμε κυβέρνηση μὲ νόμους,
τὸ σπιτικό μας νὰ κοιτάξουμε
δίχα φατρίες κι' ἰδιοτέλειες,
δρόμο δὲ θάβρουμε νὰ περπατήσουμε
σὰν ἔθνος μέσα στ' ἄλλα τὰ ἔθνη.
Στὰ πόδια τὰ δικά μας νὰ κρατήσουμε
τὴ στέγη κι' ὄχι νὰ δεχόμαστε
ἢ νὰ ζητᾶμε χέρι ξενικό.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Φοβᾶμαι πῶς θ' ἀνάψουν ἔχτρες
ἀνάμεσα στ' ἀδέρφια.
Τὸν κίνδυνο τοῦ ἐμφύλιου πόλεμου
ὀσφραίνονται τριγύρω.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ:

Κοιτᾶτε τὴν ἀνάγκη τώρα
ποὺ σὰ λεπίδι στὸ λαιμό μας τρέμει
καὶ σ' ἄλλη πιὸ ἤσυχη στιγμή
τὸ στρώνουμε στὰ σχέδια καὶ τὴν πολιτικὴ.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Σωστὰ μιλάς. "Ἄν ἔτσι ὄλοι μιλοῦσαν
δὲ θάχαμε τὴν ἔγνοια νὰ μᾶς τρώει,
ἐξὸν γιὰ τὴ λευτέρωση τοῦ τόπου.
"Ἐ! τὰ μεσάνυχτα τοῦ λόγου σας
τὰ πόστα θὰ φυλάτε. Σύμφωνοι;

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Σύμφωνοι.

(Οἱ ἀρχηγοὶ φεύγουν χειρονομώντας. Ὁ Κυπραίος μπαίνει τὴν ἴδια ὥρα
κι' ὑποκλίνεται νὰ περάσουν οἱ καπεταναῖοι).

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Τ' ἄλογα πᾶνε γιὰ τ' Ἀνάπλι.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Καλὴν ἀρχή. Πιὸ πέρα τώρα.
Φέρε ἕνα ναύτη. Κεῖνο ἐκεῖ ποὺ πάει στὸ περιθόλι.

(Δείχνει ἀπ' τὸ παράθυρο).

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Ἄδέρφι Ὑδραῖε! Ἀνέβα στὸ κονάκι.

(Πρὸς τὸ Μακρυγιάννη).

Οἱ νιόφταστοι τὸ ρίξαν στὸ πιοτί.
Θαρρεῖς πῶς εἶναι Πάσχα.
Κοιτάζουνε περίλυποι οἱ ἄνθρωποι μας.
Νά! κοίταξε πῶς τοὺς κοιτᾶνε!...

(Δείχνει ἀπ' τὸ παράθυρο).

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

"Ἐχουν κι' οἱ δυὸ τους δίκιο.
"Ὅσο κι' ἂν ἔχει ὁ ἄντρας ἀρετή,
τὸ ἐλάττωμα δὲ λείπει.
Σιγὰ-σιγὰ θὰ βουλευτοῦμε.
"Ὅταν θὰ φτιάξει νόμους ἡ πατρίδα,
ὄλα θὰ μποῦν σὲ τάξη.
Νὰ πᾶμε λίγο πλάι, τὴν ἀνθρώπινη
νὰ συγχωροῦμε ἀδυναμία.

(Μπαίνει ἕνας Ὑδραῖος ναύτης μὲ κάπως ἀσταθὲς θῆμα).

ΥΔΡΑΙΟΣ:

Στους όρισμούς σου, καπετάνιο.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Θές να γλυτώσεις τὸ μολύβι;

ΥΔΡΑΙΟΣ:

Θ' ανάψει τὸ μπαρούτι;

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

"Ωρα τὴν ὥρα. Κι' εἶναι ἐκεῖνοι ἀμέτρητοι
κι' εἴμαστε ἐμεῖς μιὰ δράκα.

ΥΔΡΑΙΟΣ:

"Αν μὲ προστάξεις, θέλω νὰ γλυτώσω.
Γλύτωμα καὶ προσταγή.
Ἐμὲ στοιχειό μου ἢ θάλασσα
μὲς τὸ μπουρλόττο.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Νὰ πᾶς νὰ βρεῖς τοὺς καπετάνιους στὰ καΐκια σας.
"Ολοι μὲ μιᾶς ν' ἀνοίξουν τὰ πανιά
καὶ νὰ τραβήσουν γιὰ τ' Ἀνάπλι.
Γλυτώνουν καὶ γλυτώνουμε.

ΥΔΡΑΙΟΣ:

Μετὰ χαρᾶς.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Γιὰ στάσου νὰ σοῦ δώσω μιὰ γραφή.
Μιχάλη, γράψε τους δυὸ λόγια.

(Ἐνῶ ὁ Μιχάλης γράφει σ' ἓνα κομμάτι χαρτί)

Θέλει ἡ Κυβέρνηση νὰ φύγουν τὰ καΐκια.
Ποῦ θὰ σᾶς στείλουν δὲν γνωρίζω.
Μά ἔναι μεγάλη ἀνάγκη τὸ ταχύ
νὰ φύγετε ἀπ' τὸν ὄρμο
προτοῦ οἱ κολόνες τῶν ὀχτρῶν
μᾶς κάνουνε γιουρούσι.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

"Ετοιμη, καπετάνιε μου, ἡ γραφή
καὶ τοὺς ἐξηγῶ πὼς πρέπει εὐτὺς νὰ φύγουν.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

(Στὸν Ὑδραῖο).

Νὰ τὴ γραφή καὶ φύγε ἀμέσως.
Στὸ δρόμο τσιμουδιά νὰ μὴ σοῦ φύγει.
"Ἐχεις μεγάλη ἀποστολή μ' ἐτοῦτο.

ΥΔΡΑΙΟΣ:

Τὸ ξέρω, καπετάνιο, πὼς ἀξίζει
νὰ ὑπηρετεῖς πατρίδα καὶ Κυβέρνηση.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ἐραῖα. Στὸ καλό.

(Φεύγει ὁ Ὑδραῖος).

Μιχάλη, ἔχε τὸ νοῦ σου.
"Αν φύγουν τὰ καράβια κέρδισα
τὴ μάχη καὶ τ' Ἀνάπλι σώθηκε
καὶ σώθηκε ἡ πατρίδα.

ΚΡΗΤΙΚΟΙ:

(Τραγουδοῦν ἀπὸ τὰ παρασκήνια).

Στὶς θάλασσες οἱ Ψαριανοὶ
καὶ στὶς στεριές οἱ Κρητικοί.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

(Κοιτάζει ἀπ' τὸ παράθυρο).

"Ἦρθανε Ψαριανοὶ καὶ Κρητικοί.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Νὰ θάλουμε τοὺς Κρητικούς δεξιὰ
στὸ περιβόλι κάτω. Ἐτοῦτοι ἔναι ἄνθρωποι.
Μήτε φατρίες μοῦ φτιάχνουν,
μήτε μιστὰ γυρεύουν.
Ἄθάνατοι, παιδιὰ ἀθανάτων.

ΚΡΗΤΙΚΟΣ (Μπαίνοντας):

"Ωρα καλή σου, καπετάνιο.
Στὴ δούλεψή σου μπαίνουμε,
δίχα μιστὰ καὶ δόξες.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

"Οσοι κι' ἂν εἴστε, ἀθάνατους
σᾶς λέγει ἡ ταπεινότη μου.
"Οποῖος δουλεύει τίμια
ἔχει διπλὸ μιστό, διπλὴ τὴ δόξα:
μιὰ ἐδῶ στὴ γῆ, τὴν ἄλλη

ψηλά στον ουρανό.
Μιχάλη, δόσε ἄρνια, κρασί στους ἄντρες
καί πάρε τους στὰ πόστα τους.

ΚΡΗΤΙΚΟΣ:

Ἔχει μιὰ κάψα σήμερα
πού σπάει τὶς πέτρες σὲ κομμάτια.
Τὸ χόρτο ξέρανε καὶ λείπει
λίγη δροσιά ἀπ' τὸ πράσινο.
Ἄς ἦταν νὰ μᾶς γλύκαινε μιὰ νίκη
νὰ δροσιστεῖ τὸ στήθος μας μιὰ στάλα.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ἄρέσουν στὸν καθένανε οἱ δροσιές,
ἢ ψησταριά καὶ τὸ κρασί.
Μὰ τῆς πατρίδας τώρα ἢ χρεία
τὸ νοῦ μας κυβερνᾷ.
Μπροστὰ σὲ τέτοια χρεία
πρέπει οἱ ἀνάγκες τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ κορμιοῦ
σὲ ὕπνο θαθὺ νὰ μένουν.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Τὶ νὰ τὴν κάνεις τὴ δροσιά
ὅταν ἢ κάψα τῆς σκλαβιάς σὲ ψήνει,
ἕνα φτηνὸ σφαχτὸ πάνω σὲ ἀνθρώκα!
Νᾶχαμε λίγο χῶμα σίγουρα δικό μας
νὰ φτιάξουμε αὐταξούσιο τὸ κονάκι μας...

ΚΡΗΤΙΚΟΣ:

Θὰ φτιάξουμε τὸ σπίτι μας.
Ἔχουμε χέρια καὶ καρδιά.
Μωρὲ φωτιά νὰ πῆξει τὰ αἵματά μας
κι' ἄς δροσιστοῦν τὰ φύτρα μας στὸν ἴσκιό
πού θ' ἀνυψώσουν οἱ χαμοὶ μας.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ἔτοῦτο ἴναι. Νὰ βροῦνε τὰ παιδιά μας
λεύτερο χῶμα νὰ ὑψωθοῦν,
νὰ λογαριάσουν τὸ κορμί μας
τὰ λεύτερα ἔθνη,
νὰ ποῦν πὼς μπήκαμε σὲ τάξη καὶ σὲ νόμο.
Τοῦτο θὰ πεῖ φιλότιμο
κι' ἀγάπη τῆς πατρίδας.
Νίκη καλή, ἀδερφέ μου.

ΚΡΗΤΙΚΟΣ:

Νίκη καλή, ἀδερφέ μου.

ΚΡΗΤΙΚΟΙ: (Ἀπὸ τὰ παρασκήνια τραγουδοῦν):

Στὶς θάλασσες οἱ Ψαριανοὶ
καὶ στὶς στεριές οἱ Κρητικοί.

(Στὸ μεταξὺ μπαίνουν ἀγριεμένοι ὁ Ὑψηλάντης, Χατζημιχάλης καὶ Κω-
σταντίμπεης, σπρώχνοντας τὸν Κρητικὸ πού ἔφευγε).

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Ποιὸς πρόσταξε νὰ φύγουν τὰ καράβια;

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ:

Πιαστήκαμε στὴ φάκα σὰ λαγοί.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ἐγὼ τὸ πρόσταξα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΜΠΕΗΣ:

Γιατί;

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Γιατὶ σὰ βρήτε σκούρα τὴ δουλιὰ
θὰ μπήτε στὰ καϊκία.
Ποιὸς θὰ κρατῆξει τοὺς ἀνθρώπους μου;
Ἄφήνοντας τοὺς Μύλους πάει τ' Ἀνάπλι,
κι' ἔφαγε ὁ Μπραΐμης ὄλους μας.
Οἱ κόποι πᾶνε κι' ἢ πατρίδα.
Καὶ τὶ θὰ ποῦνε οἱ ξένοι;
Πὼς εἴμαστε μιὰ βρώμικη γενιά.
Καὶ τὶ θὰ ποῦνε τὰ παιδιά μας;
Πὼς εἴμαστε κιοτήδες καὶ προδότες.
Θὰ ντρέπονται γιὰ μᾶς.
Κι' ὅταν θὰ ντρέπεται ὁ βλαστὸς
γιὰ τὸν κιοτὴ γονιὸ του
δὲ θλέπει προκοπὴ καὶ πλοῦτος.

ΜΙΑ ΦΩΝΗ:

(Ἀπὸ τὰ παρασκήνια).
Τοῦρκοι στὸ περιθόλι. Τοῦρκοι.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

(Ἐνῶ ἀκούονται ντουφεκιές, κοιτάζει ἀπὸ τὸ παράθυρο)

Μιχάλη, μάζεψε πενήντα παλληκάρια.

Συρτὰ νὰ πᾶμε πίσω στὰ καλάμια.

Μείνετε ἐδῶ νὰ τοὺς μπλοκάρω.

Ἄν δοῦνε κίνηση πολλή
θὰ προδοθεῖ τὸ σχέδιό μου.
Τὰ μάτια σας μὴν κινηθοῦνε ἄλλοῦ
καὶ πέσουν οἱ κολόνες.
Βαρᾶτε ντουφεκιά ἀπὸ τ' ἄνοιγμα, ἐδῶ νά!
νά μαζευτῶ δεξὰ καὶ νά ἐνωθῶ
στῶν Κρητικῶν τὸ πόστο.

(Φεύγουν Μακρυγιάννης καὶ Μιχάλης).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΜΠΕΗΣ: (Παρακολουθεῖ ἀπ' τὸ παράθυρο).

Πολλὴ μαυρίλα πλάκωσε
κι' ἔφυγαν τὰ καϊκία, ἀνάθεμά τα.
Νᾶτος! περνᾶ τὰ τείχη. Πᾶν' συρτά.
Τοὺς κρύβουν τὰ καλάμια καὶ τὸ χόρτο.

(Ἀκούονται ντουφεκιές).

Βαρέσανε τὶς πλάτες τῶν ἐχτρῶν.
Χαί! τοὺς πῆραν τὸ κατόπι μὲ μαχαίρια.
Καθάρισ' τὸ περβόλι ἀπ' τὴν μαυρίλα.
Κοίτα, δεξὰ τὸν Γκίκα.
Ἄπ' τὰ μαλλιά κρατᾶει τὸ μαῦρο καὶ τὸν πνίγει.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ:

Τὸ κόλπο ἔναι καλό.
Μὰ μόνο κόλπα δὲν περνᾶνε.
Εἴμαστε λίγοι. Μήτε μιά κολόνα.
Κι' ἐτοῦτοι ἔναι σὰ μερμηγκιές.
Καλύψανε τὴ χώρα σὰν ἀκρίδες.
Κι' ὁ Μακρυγιάννης πείσμα,
σάμπως τὸ πείσμα ἔναι μπαρούτι,
βόλια καὶ ζαϊρέδες.
Κοφτὸς στὸ καθετὶ σὰν τὸ κοτρώνι.
Δὲ λέω, πολὺ ἔντιμος. Μά...

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Δὲν πούλησε ποτέ του τὸ ἦθος του.
Πάντοτε πολεμᾶ γιὰ τὴν πατρίδα.
Τὸν εὐγενῆ του λογισμὸν οἱ πράξεις
πιὸ εὐγενικὲς τὸν συμπληρώνουν.
Καὶ ξέρει νά ἐμφυσᾶ κουράγιο
σὲ τούτα τ' ἄξεστα κορμιά.

(Μὲ τούτα τὰ τελευταῖα λόγια μπαίνει ὁ Μακρυγιάννης ἀνασκουμπωμένος καὶ ματοθαμένος).

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ἄφ' οὗτο μῆκα γιὰ νά πολεμήσω
γιὰ τὴν πατρίδα πολεμῶ,
μιά μέρα νά τὴ δοῦμε λεύτερη
ἀνάμεσα στὰ λεύτερα ἔθνη.
Νᾶχει τοὺς νόμους τῆς καὶ τὸ δικό τῆς.
Νά λέει κουζέντα καὶ νά τὴν ἀκούνε.
Νᾶχει τὸν τόπο τῆς σὲ τούτη τὴ ζωῆ.
Γιατὶ χωρὶς πατρίδα λεύτερη
τί εἶναι τὰ πλούτη κι' οἱ τιμές;
Ἄνθοι τῆς λεμονιάς στὴ λάσπη.
Τ' ἀλληλοφάγωμά μας θὰ μᾶς φάει.
Τρῶμε ἀπὸ πάνω μας καὶ λέμε
πὼς φτιάχνουμε πατρίδα.
Ἄλλος γιὰ πλούτη κι' ἄλλος γιὰ τὰ πάθη,
τοῦτος γιὰ τὸ φιλότιμο κι' ἐκεῖνος γιὰ τὴ δόξα,
κοντεύει τὸ κεφάλι μας νά φᾶμε.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΜΠΕΗΣ:

Σωστά μιλάς μὰ ὁ λόγος ἄλλο
κι' ἄλλες οἱ χρεῖες.
Τὸ κάθε σπίτι καὶ φουρτούνα.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Εἶν' οἱ πατρίες θανατικό,
ποὺ τὰ χωριά σαράνει.
Πέφτει δεξὰ ὁ πλατύστηθος
κορμὸς τοῦ σπιτικοῦ ὁ ἀφέντης.
Ἐκεῖ κρεμᾶ τὸ κεφαλᾶκι του
τὸ σπυργιτάκι τὸ παιδί.
Ἡ νιά στὸ βάθος τοῦ γκρεμνοῦ
κυλᾶ καὶ χάνεται.
Φωτιά, μπαρούτι καὶ μαχαίρι.
Εἶν' οἱ πατρίες θανατικό.
Μᾶχει πιά πέσει στὸ κεφάλι μας.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ:

Φέραν τοὺς λόγιους νά μᾶς δείξουνε
πὼς πρέπει τάχατες νά πολεμᾶμε.
Θαρροῦν τὸ βόλι ἔναι ψηφίον στὸ χαρτί
καὶ τὸ μπαρούτι ὠραῖο μελάνι.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Ἄλλοι χρειάζονται στὸν τόπο:
καὶ βόλια καὶ μπαρούτι,

φτάνει στη χρήση νᾶναι δίκαια.
Καθένα μὲ τὴν ὥρα του.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Καὶ μὲ τὸν ἄνθρωπό του.
(Ὁ Μιχάλης Κυπραίος μπαίνει κάπως σαστισμένος).

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Ἦρθε ὁ Μπραΐμης. Πῆρε τὸ παλιόκαστρο
πάνω ψηλά, στὴ ράχη μας ἀπάνω.
Ἐξη κολόνες στέκουν γύρα του.
Πεζούρα καὶ καθαλλαρία τριγύρω ξάπλωσε.
Μᾶς κύκλωσαν σὰ δαχτυλίδι καὶ μᾶς σφίγγουν.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Καλότυχος πού θᾶβγει ζωντανός.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Κινήθηκε ἡ κολόνα στὰ δεξιά μας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΜΠΕΗΣ:

Ν' ἀποσυρθοῦμε σ' ἄλλο πόστο.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Καλότυχος πού θᾶβγει ζωντανός.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Καλότυχος πού θὰ πεθάνει
πιστὸς στὸ χρέος πατρίδας καὶ θρησκείας.
Ἐσύ, Ὑψηλάντη, δεξιά πιάσε τὸ μύλο
στὰ δυτικά τοῦ περβολιοῦ.
Πάρε μαζί τοὺς Ψαριανούς καὶ Κρητικούς.
Ὁ Κωνσταντίμπεης μὲ τὸ Χατζημιχάλη
νὰ πιάσουνε ζερβὰ τοὺς Μύλους
τὸ μονοπάτι πού τραβᾷ πρὸς τὸ Κυβέρι.
Τὸ περιβόλι καὶ τὴν κούλα ἐγώ.
Θὰ δίνω γύρα νὰ σᾶς δυναμώνω.
Ἄντε καὶ θὰ μᾶς φάει ἡ κάψα ἀντὶ τὸ θόλι.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΜΠΕΗΣ:

Κι' ὅμως δὲν θᾶπρεπε νὰ διώξεις τὰ καράβια.
Ἄν εἶχαμε μιὰ ἀσφάλεια στὸ φευγιό...
τὴν εὐκολία γιατί νὰ διώξουμε;

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Μουσαφिरαῖοι μᾶς ἔρχονται.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ (Κοιτάζει πρὸς τὴν εἴσοδο):

Γάλλοι; Κι' αὐτοὺς στὰ πόδια μας
τώρα πού θέλουμε μυαλό καὶ θάρρος;
Τουλάχιστο μπροστὰ στοὺς ξένους δείξετε
φρόνημα ἀνώτερο.
Λόγο καλὸ κι' ἂν ποῦνε
τιμὴ γιὰ μᾶς κι' ἄς δὲν τ' ἀξίζουμε.

(Οἱ Γάλλοι μπαίνουν ἐνῶ ὁ Ὑψηλάντης κι' οἱ ἄλλοι ἐτοιμάζονται νὰ
βγοῦν. Παραμερίζουν νὰ περάσουν οἱ ξένοι μ' ἐλαφρὲς ὑποκλίσεις κι' ἀπὸ
τὶς δυὸ μεριές. Πιὸ διαχυτικός τοὺς καλωσορίζει ὁ Μακρυγιάννης).

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ὠρα καλή σας, φίλοι. Χρεῖα θαρρῶ
σᾶς ἔστειλε μεγάλη ἐδῶ
σὲ τόσο ντουφεκίδι καὶ κουφόβραση.

ΕΝΑΣ ΓΑΛΛΟΣ:

Οἱ ἀνθρώποι μας νὰ πάρουνε
τουλοῦμπες κι' ἄλλα σύνεργα πού πλέναν
ἐδῶ στοὺς μύλους τὰ σκουτιά μας,
τὶ θὰ χαθοῦνε τώρα π' ἀναψεν
ὁ πόλεμος σ' αὐτὸ τὸ μέρος.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ἄς πάρουνε οἱ ἀνθρώποι σας
σκουτιά καὶ τ' ἄλλα σύνεργά τους.
Καθῆστε στὸ κονάκι μου ψωμί νὰ φᾶμε,
νὰ πιοῦμε ρούμι, νὰ τὰ ποῦμε.
Καὶ μὲς τὴ θία καὶ τὴ φωτιά
ὁ φίλος εἶναι φίλος
κι' ἔχει καιρὸ γιὰ φίλεμα.
Μιχάλη, φέρε ρούμι.

ΑΛΛΟΣ ΓΑΛΛΟΣ:

Μετὰ χαρᾶς θὰ πιοῦμε μιὰ γουλιά.
Ἄπ' τοὺς ἀντρείους τὸ φίλεμα
εἶναι τιμὴ γιὰ κάθε γνωστικό.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ἐδῶ παρακαλῶ. Πὰ στὴν κασέλα.
Σὲ τοῦτο τὸ κασόνι. Εἶν' ἄδειο.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Μᾶς συμπαθᾶτε, φίλτατοι, πού δὲ μπορούμε

τὴν ὑψηλὴ σας συντροφιά γιὰ νὰ χαροῦμε.
Ἡ χρεῖα στὰ πόστα μᾶς καλεῖ.

(Φεύγουν).

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Δόσε, Κυπραῖε, ροσόλι.

ΕΝΑΣ ΓΑΛΛΟΣ:

Ρούμι καλύτερα.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ρούμι;

ΓΑΛΛΟΙ:

Ναί, εὐχαριστῶ.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Ρούμι, Μιχάλη.
Θὰ σᾶς ὀφείλει χάριτες
τούτη ἡ πατρίδα ὅταν θὰ γίνει
λεύτερο κράτος μὲ τοὺς νόμους της,
Γάλλοι, εὐγενεῖς μου φίλοι.
Πατᾶ στραθᾶ ἡ πολιτικὴ
κι' ὄλο κακὰ στὸ νοῦ της κλώθει:
μετρᾶ δεξιά, κοιτᾶ λοξά, πλερώνει,
ὄχθητες σπέρνει, ξεγελᾶ.
Μᾶναι ὁ λαὸς σὰν προκοπὴ κατάλευκος
κι' ὅπου τοῦ λέει ἡ καρδιά του πάει
τὴν ἀρετὴ κρατᾶ, τὴν ἀνθρωπιὰ
καὶ πολεμᾶ γιὰ τὴν τιμὴ.

(Προσφέρεται γρήγορα τὸ κέρασμα).

ΕΝΑΣ ΓΑΛΛΟΣ:

Εὐχόμαστε νὰ σώσετε
τιμὴ καὶ σῶμα.

(Πίνουν ὄρθιοι).

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Τιμὴ θὰ σώσουμε.
Γιὰ τὸ κορμὶ δὲν ἔχουμε ἔγνοια.
Κουφάρι 'ναι, παλιόπραμμα.

ΑΛΛΟΣ ΓΑΛΛΟΣ:

Θᾶναι μιὰ ἀπελπισμένη πράξη ἐδῶ.
Εἶναι πολὺς ὁ ἐχθρὸς καὶ ταχτικὸς...

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Σὲ Γάλλους σπουδαγμένοι...

ΕΝΑΣ ΓΑΛΛΟΣ:

Δὲν ἔχει ἡ θέση ἀσφάλεια.
Κι' ἔχει κανόνια πλήθος ὁ Μπραῖμης
καὶ ζαῖρέ πολὺ γιὰ νὰ κρατήσῃ.
Δὲ θὰ κρατήσετε πολὺ.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

"Ἄν θὰ πεθάνουμε ἄρρωστοι,
δίχα τιμὴ καὶ σκλάβοι,
κάλλιο νάρθει τὸ σήμερις ὁ θάνατος
νὰ πᾶμε ἀράδα-ἀράδα.
Αὐτὸς ὁ θάνατος εἶναι γλυκὸς
σὰν τὸ ψωμὶ στὴν πεινασμένη γλῶσσα.
Τὸ ξέρουμε πὼς εἴμαστε μιὰ χούφτα
καὶ τοῦτοι πλήθος σὰν τ' ἀγκάθια.
Μά 'ναι μεγάλος ὁ Θεός,
μεγάλος καὶ μᾶς σκέπει.
Κι' εἶναι μεγάλη ἡ πίστη κι' ἡ πατρίδα μας.
"Ἄν θὰ πεθάνουμε
πεθαίνουμε γιὰ τὸ Θεὸ καὶ γιὰ τὴ λευτεριά.

ΑΛΛΟΣ ΓΑΛΛΟΣ:

Σὲ τέτοιους σὰν ἐσὲ στηρίζονται οἱ λαοί.
Λαὸς μὲ τέτοιους ἄντρες δὲν πεθαίνει.
Καλὸν ἀγῶνα καὶ τὴ νίκη.

ΓΑΛΛΟΙ:

Καλὸν ἀγῶνα καὶ τὴ νίκη.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Εὐχαριστῶ. Τὸ χρέος θὰ πράξουμε.
Κι' ὅταν τὸ χρέος στὴν πίστη καὶ πατρίδα κάνεις,
ἔχεις τὴ νίκη μέσα σου.
"Ὅλα ξεδεύουμε γι' αὐτὴ τὴ νίκη.
Κι' ἂν κάποτες λοξοδρομοῦμε
καὶ θλάβες φέρνουμε στὸν τόπο μας,
εἶναι γιὰτὶ μᾶς νόθεψε ἡ σκλαβιά.
Θέλουμε χρόνια νάρθει ὁ νοῦς μας.
Θέλουμε νόμους καὶ καλὴ κυβέρνησι τῆς χώρας.
Θαρρῶ ὁ Θεὸς θὰ λυπηθεῖ

τὸν ἔντιμό μας πόθο καὶ θὰ δώσει
τὴν εὐλογία σ' αὐτὸ τὸν τόπο.

(Ἀκούονται ντουφεκιές. Ὁ Μακρυγιάννης κοιτάζει ἀπὸ τὸ παράθυρο, ἀρπάζει τὸ ντουφέκι του καὶ φεύγει. Φεύγουν οἱ Γάλλοι. Σὲ δυὸ λεπτά μπαίνουν ὁ Ὑψηλάντης κι' ὁ Χατζημιχάλης).

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Μιχάλη, ποῦναι ὁ Μακρυγιάννης;

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ (Δείχνει ἀπ' τὸ παράθυρο).

Κάτω ἐκεῖ στὰ τεῖχη, στὸ περβόλι.
Τὸν πλάκωσε πολλὴ μαυρίλα.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ:

Θαρρῶ πὼς δύσκολο ξεμπέρδεμα
θάχουμε σήμερα.
Κι' ἀφήσαμε τ' ἀλόγατα καὶ φύγαν,
καὶ τὰ καράβια σήκωσαν πανιά.
Κι' ἔχουν οἱ ὄχτροι κολόνες
καὶ ταχτικούς καὶ καθαλλάρηδες.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Τώρα ἐπαινᾶς τὸ ταχτικό;
Ὁ κλεφτοπόλεμος δὲν εἶναι
πάντα βοηθός.
Θέλει τὴν τάξη του τὸ καθετί.
Ὡστόσο μαῦρα δὲν τὰ βλέπω.
Τ' ὅτι περνούμε κίνδυνο δὲν εἶναι
κάτι καινούριο.
Καθημερινὰ ὁ ἀγώνας μας
χίλιους κινδύνους θρέφει
ἀπ' ὄξω κι' ἀπὸ μέσα μας.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ:

Αὐτοὺς τοὺς ἀπὸ μέσα μας κινδύνους
φοβᾶμαι, φίλε μου Ὑψηλάντη.
Τὰ μούσκεψε ἡ Κυβέρνηση καὶ θρέφει
θεριὰ στοὺς κόρφους της.
Ἄνθρωποι δίχρα τέχνη στὸ ντουφέκι,
χωρὶς ψημένη τὴν καρδιά στὴ μάχη,
ἀπείραχτοι κι' ἀπὸ βροχὴ
πάνε στὸ σβέρκο μας νὰ βγοῦνε.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Ὡρα δὲν εἶναι γιὰ πολιτική.
Κοίτα νὰ σώσουμε τ' Ἀνάπλι τώρα.

Ὅταν ἀγγίζει τὸ μαχαίρι στὸ λαιμό μας
τὰ κόμματα δὲν ἔχουν θέση.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Λιγόστεψε ἡ φουρτούνα.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ:

Γιὰ νὰ ξεσπάσει κάπου ἄλλου.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Γυρίζει ὁ Μακρυγιάννης σέρνοντας
ματοθαμένο σῶμα.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Ὁ πόλεμος κρατᾶ σειρά.
Σήμερα τοῦτος κι' αὔριον ἄλλος.
Ἄπ' τὸ νησί σου φτάσανε καινούριοι;

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΠΡΑΙΟΣ:

Μοῦπαν λεφτὰ πὼς στείλαν καὶ ζαϊρέδες.
Κάμποσα παλληκάρια βρίσκονται στὴ Ρούμελη.
Ἐδῶ ὁ παπᾶ Θησέας ἐνεργεῖ,
μὰ τὶ ἀκριβῶς δὲν ξέρω.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ:

Ἀπόμερα εἶναι τὸ νησί. Τὶ νὰ σοῦ κάνει!
Κι' ἐμεῖς ἐδῶ φουντώσαμε στὸν κίντυνο.

(Μπαίνει ὁ Μακρυγιάννης μὲ τὸν Γκίκα, κρατῶντας νεκρὸ τὸν Κατζούγια).

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Νεκρὸς ὁ ἀθάνατος λεβέντης ὁ Κατζούγιας.
Γενναῖος στρατιώτης.
Δίπλα μου πάντα. Πάντοτε
στεκότανε γλυτώνοντάς με ἀπ' τὰ δεινά.
Δὲν τῶλεγε ἡ καρδιά μου καὶ νεκρὸ
νὰ τὸν πατήσουν τῶν ὄχτρῶν τὰ πόδια.
Στὸ περιβόλι θὰ τὸν θάψω
κάτω ἀπ' τὶς σκιές σὰ λάβαρο τοῦ πόστου μας,
εὐχὴ καὶ γδικιωμός.

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Μᾶς τάραξε ἡ ἐπίθεση στὸ μύλο.
Καλὰ θαστᾶνε οἱ Κρητικοί.
Ὅμως ὑπάρχει κι' ἡ κακὴ ὥρα.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

“Ωρα κακή δὲν ἔχει ὁ Κρητικός.
Ἡ λεβεντιά μονάχα θάνατο ἔχει,
θάνατο ποῦναι ἀνάσταση.
“Ωρα κακή μονάχα βρίσκει τοὺς δειλοὺς
καὶ τὸ ντουφέκι τους προδώνουν.

ΓΚΙΚΑΣ:

Μιχάλη, πᾶμε πρὸς τὰ τείχη,
φάτσα τῆς θάλασσας. Βαρᾶνε ἐκεῖ οἱ κολόνες.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ (Κοιτάζει ἀπ’ τὸ παράθυρο):

Ναί! Κατὰ κεῖ μαζέψετε τὴ δύναμη.
Σύννεφο πέφτει ἡ Ἄραπιά.
Τοὺς ἀρχηγοὺς θαρᾶτε στὸ σταυρό,
νὰ μείνουν δίχως κεφαλές οἱ λόχοι.

(Ἐνῶ φεύγουν ὁ Γκίκας κι’ ὁ Μιχάλης Κυπραῖος, δυὸ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ναυτικοῦ μπαίνουν).

ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ:

Μουσαφिरαῖοι μᾶς ἔρχονται ξανά.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

“Ας δοῦνε ἡ πίστη πῶς παλαίει
γιὰ νὰ μᾶς φτιάξει μιὰ πατρίδα.

ΕΝΑΣ ΓΑΛΛΟΣ:

“Ο ναύαρχος σᾶς στέλλει ρούμι μιὰ κασόνα
νὰ πιοῦν οἱ ἄπλοὶ νὰ δροισιστοῦν.
Νάτανε βολετὸ νὰ ξεμπαρκάρουμε
καὶ νάρθει ὅλο τὸ πλήρωμα κοντὰ σας
νὰ μοιραστεῖ μαζί σας τέτοια δόξα!
“Ολοι κοιτᾶμε ἀπ’ τὴ φρεγάδα
τὰ δοξασμένα σας γιουρούσια.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

Δεξὰ ὁ Θεὸς κι’ ἀριστερὰ ἡ πατρίδα
μαζί μας πολεμοῦν.
Κι’ εἶν’ ἡ συνείδηση ὁδηγὸς στὸ χέρι.

ΕΝΑΣ ΓΑΛΛΟΣ:

Μὰ θέλει τόνωση ἡ καρδιά
στὴ δύσκολή της ὥρα.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

“Ο,τι ’ναι δῶρο ἀπὸ καρδιά συγκινημένη
καλόδεχτο.

Εὐχαριστεῖ διπλᾶ τοῦ φίλου μας τὸ δῶρο
ὅταν μιὰ πράξη σεβαστὴ ἐπαινᾶ.
Κι’ εἴσαστε φίλοι μας στὶς δύσκολες
ἐτοῦτες ὥρες τῆς πατρίδας.
“Οταν θὰ ὀρίζουμε τὸν τόπο μας
μὲ τοὺς δικούς μας νόμους,
ἢ λεύτερη πατρίδα μας θάρθει
τὴν ἀνταπόδοση νὰ δώσει
ὅπως ταιριάζει σὲ φιλότιμους λαούς.

(Μπαίνει ὁ Γκίκας μ’ ἓνα πολεμιστὴ καὶ κουβαλάει τὸ Μιχάλη Κυπραῖο).

ΓΚΙΚΑΣ:

Πέθανε τ’ ἄξιο παλληκάρι
ἀπὸ μαχαίρι ἀράπικο κατάστηθα.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ:

“Ω! πέθανε ὁ καλός, γενναῖος πατριώτης.
Ἐδῶ ἀποθέστε τον. Κοιτάχτε, Γάλλοι,
τὸ παλληκάρι πέρα ἀπὸ τὴν Κύπρο.
Ἐσκισε θάλασσες νάρθει ἐδῶ πάνω
λίγο κορμὶ νὰ δώσει τῆς πατρίδας.
Μὲ τὰ κορμιὰ θὰ χτίσουμε τὸ κράτος μας.
Μὲ τὰ κορμιὰ θὰ φτιάξουμε τοὺς νόμους.
Φίλε, Κυπραῖε, ἀθάνατε.
«Δὲν εἶν’ γλυκότερο ἄλλο πράμμα
ἀπὸ πατρίδα καὶ θρησκεία.
“Οταν γι’ αὐτὰ ἡ συνείδηση δὲν τύπτει
τὸν ἄνθρωπο, μὰ τὰ δουλεύει τίμια,
τοῦτος εἶν’ πλούσιος κι’ εὐτυχής».
Κι’ ὅταν γι’ αὐτὰ πεθάνεις
γίνεσαι ὁ ἴδιος μιὰ οὐσία
μὲ τὴν θρησκεία καὶ τὴν πατρίδα.

(Σκύβει καὶ φιλεῖ τὸ νεκρό).

“Ο γδικιωμὸς δὲν εἶναι εὐγενικὴ σπρωξιὰ.
Ἡ λευτεριά κι’ ὁ νόμος τῆς πατρίδας,
πρῶτη ἀρετὴ καὶ τελευταία,
τὰ χέρια μας στὴ μάχη ἄς φέρνουν.
Πᾶμε, ἀδερφοί, γιὰ τὴ φωτιά.

(Φεύγουν οἱ ἄλλοι. Μένουν οἱ δυὸ Γάλλοι μὲ τοὺς δυὸ νεκρούς. Ὁ Γάλλος προχωρεῖ καὶ λέει ἀργὰ καὶ καθαρά).

ΕΝΑΣ ΓΑΛΛΟΣ:

Ζοῦνε ἀκόμα οἱ ἀρετὲς
στὴ γῆ τῶν Ἑλλήνων.

ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ

Η ΦΤΕΡΩΤΗ

ΘΩΝΟΣ ΚΑΖΜΟΥ

Η ΦΤΕΡΩΤΗ

Η Φ Τ Ε Ρ Ω Τ Η

“Εψηνα ένα καφέ, μᾶλλον γλυκὺ θαρὺ τοῦ κύρ-Σωτήρη τοῦ σιδεραῖ πού ἦρθε κείνη τὴν ὥρα στὸν καφενὲ σὰν ἄκουσα τὴ φωνὴ τοῦ πατέρα μου.

—’Αντρέα! ’Αντρέα!

Τὰ παράτησα ὅλα καὶ θιάστηκα. Ἦταν κάτω στὸν μύλο μας κι’ ἄλεθε τὸ σιτάρι τῆς κυρα-Θεοδώρας τῆς καντυλανάφτρας. Κάτασπρος ἀπὸ τὸ ἀλεῦρι μὲ φρύδια δεμένα καὶ μοῦτρο ἄσχημο. Ἔτσι φαινόταν. Στάθηκα στὴν πάντα ἐκεῖ στὸ κατῶφλι καὶ περίμενα. Πάντα ἔτσι ἔκανα σὰ μὲ φώναζε ὁ πατέρας μου γιατί ἔτσι ἤθελε καὶ τὸ ζήτησε ὁ ἴδιος.

—Τάραξε πιᾶσε τὸν σάκκο νὰ τὸν ράψης. Μὴ στέκης σὰν ξύλο. Βλέπεις πόση δουλειὰ ἔχουμε, εἶπε.

Κινήθηκα ἀργὰ πῆρα τὸν σάκκο, τὸ σακκοράφι, πέρασα σπάγγο χοντρὸ κι’ ἄρχισα νὰ ράβω, ὅταν τὸν ἄκουσα πάλι νὰ μὲ διατάζει.

—’Ασε κεῖνο πὺ κάνειις καὶ ξεκρέμμασε δυὸ-τρεῖς σακκούλλες παλιές ἀπὸ κείνες ἐκεῖ νὰ τίς στείλουμε τῆς Θεοῦ σου νὰ τίς μπαλλώσει, τώρα πὺ τὸ θυμήθηκα.

Πῆρα μιὰν κάσα ἀπὸ τὴν γωνιά, τὴν ἔστησα, ἀνέβηκα κι’ ἔκανα νὰ φτάσω τίς σακκούλλες. Δὲν τὰ κατάφερα. Πῆγα νὰ φέρω ἄλλη μὰ σὰν περνοῦσα ἀπὸ πλαῖ του γλύστρησα, κτύπησε τὸ πόδι μου τὸ δεξὶ κι’ ἔπεσα. Τὸν ἄκουσα καθαρὰ πὺ θλαστήμησε. Μὲ σκούνησε μὲ τὸ πόδι του ἔτσι σὰν ἤμουν χαμαὶ ξαπλωμένος καὶ μοῦπε πάλι ὅτι εἶχα ἀκούσει τόσες φορές:

—Σκυλλόκουτσε!...

Εἶχε μέσα ἡ ἔκφραση κακεντρέχεια κι’ ἄς ἦταν ὁ πατέρας μου.

Σηκώθηκα, πῆγα πῆρα τὴν κάσα, τὴν ἔβαλα ἀπάνω στὴν ἄλλη, ἄπλωσα τὸ χέρι μου καὶ κατέβασα δυὸ σακκούλλες. Τίς ἔβαλα στὴν μπάντα. Ἔστερα ἔκατσα πάλι νὰ ράψω τίς ἄλλες πὺ γέμιζαν ἀλεῦρι ἀπὸ τὸν μύλο μας. Ὅλα ἔτσι μηχανικὰ συνήθιζα νὰ τὰ κάνω. Χωρὶς εὐχαρίστηση, χωρὶς παράπονο. Εἶχα μάθει πιὰ νὰ ὑποτάσσομαι στὴ μοῖρα μου.

Ἔγινε λίγη γαλήνη· μονάχα οἱ κρότοι τοῦ νεροῦ ἀκούονταν ἓνα δείγμα τῆς αἰωνιότητος. Ἔστερα πάλι:

—Τὸ νοῦ σου στ’ ἀλεῦρι νὰ πεταχτῶ μιὰ στιγμή στὸν καφενὲ νὰ δῶ τί γίνεται. Ἐπλυνες ἐκεῖνα τὰ ποτήρια;

—Τᾶπλυνα, τοῦ ἀπάντησα.

—Νά δοῦμε.

“Εφυγε. “Εμεινα μόνος μου στὸν μῦλο κι’ ἄκουα τὸ νερὸ νὰ κτυπᾷ στὴν φτερωτὴ καὶ τὸν κρότο ποῦκαναν οἱ πέτρες σὰν θλίβαν τὸ σιτάρι. “Ἦτανε ἀνιαρὸ νὰ τᾶκουες γιὰ πρώτη φορά. Μὰ γιὰ μένα ποὺ γεννήθηκα κι’ ἔζησα καὶ μεγάλωσα ὡς τὰ εἰκοστρία ἦτανε νανούρισμα. “Ἦτανε συμφωνία οἱ ἦχοι της. “Ἔτσι τοῦλάχιστον κτυποῦσαν στὴν ψυχὴ μου. “Ενοιωθα γαλήνη σὰν γύριζε ὁ μῦλος γιατί ἔτσι μονάχα ἤμουν ἐλεύθερος ν’ ἀφίσω τὸ μυαλό μου νὰ ταξιδεύει, νὰ πορεύεται σὲ τόπους ἄλλους, μακριὰ ἀπὸ τοῦτο τὸ μέρος μὲ τοὺς μύλους καὶ τ’ ἀλεύρια, τοὺς καφενέδες καὶ τὰ κτυπήματα τοῦ πατέρα μου. Κεῖνη τὴ στιγμή ἐνοιωθα ἀλοιώτικος ἀνθρώπος. Ζοῦσα στὸν δικό μου κόσμο ποῦταν πάντα ἡσυχος καὶ καλὸς κι’ ἔστω καὶ γιὰ λίγες στιγμὲς πλημμύριζε τὴν ψυχὴ μου μιὰ γαλήνη ἀπίθανη.

* * *

Δὲν ἀγάπησα ποτὲ τὸ σπίτι τοῦ πατέρα μου. Μὰ οὔτε καὶ τὸν πατέρα μου τὸν ἴδιο. “Ἦταν ἀγροῖκος, πολὺ ἀπότομος, κτυποῦσε τὴν μητέρα μου σὰν ζοῦσε καὶ γιὰ νὰ πεθάνει ἦταν ἀπὸ τὸ μαράζι ποὺ τὴν πότιζε κάθε μέρα. “Εμαθε ὅμως κι’ αὐτὴ νὰ ὑποτάσσεται. Δὲν τῆς ἄρρεσκαν οἱ φωνὲς καὶ τὰ τσακώματα, δὲν τῆς ἄρσκε νὰ τὴν ἀκοῦν οἱ γειτόνοι. Εἶχε φέρει κληρονομιά ἀπ’ τὴ μητέρα της τὴν ὑπακοὴ ὅπως τὴν φέρνουν ὅλες σχεδὸν οἱ γυναῖκες τοῦ τόπου μας. “Εμαθε ν’ ἀκολουθεῖ τυφλὰ τὴ μοῖρα της.

“Εκτὸς ἀπὸ μένα, ὁ πατέρας κι’ ἡ μητέρα μου εἶχαν ἀκόμα ἓνα γυιὸ πιὸ μεγάλο, πάνω κάτω στὰ τριάντα. Δούλευε κι’ αὐτὸς στὰ κτήματα καὶ τὶς «ἐπιχειρήσεις» τοῦ πατέρα μου. Μιὰ μέρα ὁ Ἄντωνης—ἔτσι τὸν ἔλεγαν τὸν ἀδερφό μου—ἀπάνω στὴν κουβέντα μετὰ τὸ δεῖπνο, ζήτησε καινούργια φορεσιά γιατί αὐτὴ ποὺ φοροῦσε τὴν Κυριακὴ τρίφτηκε στοὺς ἀγκῶνες καὶ στὰ πιασινὰ τοῦ πανταλονιοῦ. Τότε γίνηκε τὸ μεγάλο πανηγῦρι. “Ἀρχισε συζήτηση μεγάλη, νευρίασε ὁ ἀδερφός μου, τοῦπε πῶς δουλεύει σὰν σκυλλὶ καὶ τίποτα δὲν κερδίζει. Ντρέπεται πιά· θαρέθηκε τέτοια ζωὴ, ἤθελε νὰ φύγει. “Αναψε ὁ πατέρας μου ποῦταν πάντα τὸ φυσικό του ἔτσι, πῆρε τὴν καρέκλα ποῦταν πλάϊ ἐκεῖ καὶ πατοῦσε τὸ πόδι του κι’ ἄρχισε νὰ τὸν κτυπᾷ.

—Νὰ βρὲ ἀχαῖρευτε, θρωμόσκυλλο, ἐργένη, ἔλεγε.

Κι’ ἀναβε, ἀφριζε, ἔβριζε καὶ κτυποῦσε ἀλύπητα. Τῶχε ἀπὸ καιρὸ μέσα του καὶ τώρα βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ φανερώσει. Σὲ κείνον τὸν σκοτωμὸ ἄρχισα νὰ φοβοῦμαι· μὰ δὲν κουνήθηκα. Στριμώχτηκα στὴν καρέκλα μου καὶ κοίταζα. Ἡ μάνα μου δὲν θάσταξε καὶ πῆγε νὰ τοὺς χωρίσει.

—Φτάνει πιά τὸν σκότωσες, τοῦ φώναζε.

Μὰ κείνος ἀφίνει τὸν Ἄντωνη, σηκώνει τὸ χέρι του καὶ τῆς

καταφέρνει μιὰ γροθιά στὸ δεξί της τὸ μάγουλο. Ἡ μύτη της ἔσταζε αἷμα. Ὁ ἀδερφός μου λύσσαξε. Δὲν θάσταξε ἄλλο. “Ολη ἡ ὑπομονὴ τῶσων χρόνων ἔσθυσε καὶ στὸν τόπο της ἦρτε ἄγρια ἡ ἐκδίκηση. Θόλωσαν τὰ μάτια του καὶ στὸ θυμὸ του ἀπάνω ἄρπαξε τὸ μπουκάλι μὲ τὸ λάδι ποὺ ἦταν ἀκόμα στὸ τραπέζι καὶ τὸ πέταξε στὸ κεφάλι του. Τὸ ἴδιο βράδυ ἔφυγε. Κατέβηκε στὴν πόλι, κανόνισε τὰ διαβατήριά του γιὰ τὴν Ἑλλάδα κι’ ἀπὸ κεῖ τράβηξε γιὰ τὴν Ἀγγλία. Κανένας δὲν ἔμαθε ποτὲ τὴν ἱστορία του. Εἶναι τώρα ἔντεκα χρόνια...

Τὴ μάνα μου τὴν πῆρε πικρὸ μαράζι γιὰ τὸν Ἄντωνη μας. Συχνὰ τὰ βράδρια σὰ γύριζα ἀπὸ τὸ μάθημα τὴν ἔβλεπα γονατιστὴ μπροστὰ στὸ εἰκόνισμα ποῦχαμε στὸ δωμάτιό μου καὶ σιγοψιθύριζε. Τὶ ἔλεγε; Ποτέ μου δὲν κατάλαβα. “Ἦταν ἄργα τὰ λόγια της καὶ τὰ χεῖλη της μόλις τάραζαν. “Ἦταν στιγμὲς ποὺ ἡ γαλήνη θασίλευε καὶ στὸ σπίτι μας καὶ στὸ πρόσωπο τῆς μητέρας μου. Σὰν νᾶνοιωθα τὸ μεγάλο μυστήριό κείνης τῆς ὥρας, σὰν νᾶθελα νὰ μὴ χαλάσω τίποτα ἀπ’ αὐτὴ τὴν ἱερὴ σκηνή, πατοῦσα σιγὰ κι’ οὔτε καλησπέρα ἔλεγα· στεκόμουν καὶ τὴν κοίταζα, τὴν κοίταζα ὥσπου τὰ μάτια μου κουράζονταν κι’ ἔγυρνα κουρασμένος στὸ κρεβάτι μου. Τότε κείνη σηκωνότανε, μὲ ξέντυνε καὶ μ’ ἔβαζε νὰ κοιμηθῶ κλαμένη.

“Ἦτανε πάντα χλωμὴ ἡ μητέρα μου. Τελευταῖα ὅμως μοῦ φάνηκε πιὸ πολὺ. “Ἔβηγε κι’ ὄλας. “Ἐνας γιατρός τῆς ἐπαρχίας μᾶς εἶπε νὰ κάμουμε ἀκτινογραφία στὸ νοσοκομεῖο. Μᾶς εἶπαν οἱ γιατροὶ ἐκεῖ ποὺ πήγαμε νὰ τῆς δίνουμε φαγητὸ καλὸ, καθαρὸ ἀέρα καὶ προπαντὸς ἡσυχία. Νὰ μὴ κουράζεται καὶ νὰ μὴ στενοχωριέται. Τῆς τᾶδινα ὅλα ἐγώ· μοναχὰ ἡσυχία δὲν τὰ κατάφερνα νὰ τῆς δώσω. “Ἦτανε θάρβαρος ὁ πατέρας μου καὶ πολλὲς φορές σὰν νὰ ζήλευε ποὺ ἡ μητέρα μου ἦταν ὅλη μέρα ξαπλωμένη στὴν ξαπλωτὴ· μουρμούριζε ὅση ὥρα εἶχαμε γιὰ ξεκούραση.

—Δυὸ χέρια εἶν’ αὐτά. Πόσα θὰ φτάσουν; Πόσα θὰ προκάνουν; “Ἡ καφενὴ ἢ μῦλο ἢ τὰ κτήματα. Κι’ εἶναι καὶ τὰ κτηνά. Νὰ πιάσης νὰ κάνης τίποτα κι’ οἱ γιατροὶ εἶναι ὄλο λόγια. Λεφτὰ νὰ παίρνουν... Λόγια... Πιάσε δουλειὰ ἂν θές νὰ ζήσης.

“Ἐπιασε δουλειὰ ἡ μάνα μου ὅπως ἤθελε ὁ ἄντρας της. “Ἀρχισε στᾶμπέλια—ἦταν τὸ κλάδεμα τότες. Φορτωνόταν κι’ ὄλας ξύλα γιὰ τὴ φωτιά. Κουραζόταν κι’ αὐτὸ τὸ καταλάβαινα σὰν ἔρριχνε τὸ γομάρι ἀπὸ τὴν πλάτη της. Καθόταν ἔτσι θαρεῖα στὴν καρέκλα, ἀναστέναζε καὶ χάζευε ὥρα πολλή, κοιτάζοντας ἐπίμονα σὰν μαγνητισμένη σὲ κάποιο σημεῖο. Κουραζόταν πολὺ ὥσπου μιὰ μέρα τὴν φέραν νεκρὴ ἔτσι ξαφνικὰ στὸ σπίτι μας. Θυμᾶμαι καλά κείνη τὴ μέρα. “Ἦταν ἀπόγευμα κι’ εἶχα σχολάσει ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Τὸ σπίτι μας ἦταν ἄνω κάτω ἀπὸ φωνὲς καὶ μουρμουρητὰ. Εἶδα τὴν κυρὰ Μυνοδώρα τὴ γειτόνισσα νὰ μπαινοβγαίνει σαστισμένη.

Δέν χρειάστηκε νά ρωτήσω γιατί μόλις μπήκα μέσα φοβισμένα, ό Σταματίας τής κυρά-Κατίνας πρόλαβε νά μιλήση.

—Πέθανε ή μάνα σου!...

“Εκλαψα πολύ. “Οχι γιατί καταλάβαινα τι ήταν ό θάνατος πού ήρθε έτσι ξαφνικός και τόσο παράξενος μά γιατί ή μάνα μου ήταν τό μόνο πλάσμα πού είχα αγαπήσει τόσο πολύ στη ζωή μου. Κι’ έτσι τώρα πού πέθανε έννοιωθα σάν νάμouνα μόνος χωρίς προστασία στό έλεος ένός ανθρώπου πού δέν είχα συμπαθήσει ποτέ.

* * *

Τρείς μήνες ύστερα από τό θάνατο τής μάνας μου, ένα δειλινό του Μάρτη πούκανε κρύο άφάνταστο, γύριζα από τό σχολείο με την τσάντα στον ώμο και τό μαύρο ρούχο γύρω στ’ άριστερό μου μπράτσο. Κρύωνα κι’ είχα τά χέρια στις τσέπες κλωτσούσα ένα τρυπημένο μαστραπά κι’ άφηνα τό μυαλό μου νά πλανάται, χάζευα όπως μου συνέβαινε πάντα στα παιδικά μου χρόνια. “Ενα αυτοκίνητο μεγάλο, φορτηγό, έρχότανε κείνη την ώρα από την αντίθετη διεύθυνση μά έγώ δέν άκουσα ούτε τη σφυρίχτρα ούτε τη βουή τής μηχανής. Τόνοιωσα μονάχα σάν έφτασε κοντά μου εκεί στό στενό πούναι τό σπίτι τής κυρά-Σταματίας τής χήρας. “Εκανα νά περάσω μά δέν με χωρούσε. Στάθηκα. Κόλλησα στον τοίχο, στριμώχτηκα, ρούφησα την κοιλιά μου και περίμενα νά περάση.

—Με χωράει; μου φώναξε ό οδηγός.

—Σε χωράει, είπα.

Μά τό αυτοκίνητο ήταν πιό φαρδύ απ’ ότι υπελόγισα. “Εφτανε πιό πολύ κοντά μου, έκανα νά κολλήσω πιό πολύ στον τοίχο μά δέν τά κατάφερα. Μιά στιγμή μοϋρθε νά φωνάξω «στάσου» μά δέν πρόλαβα. Τό σανίδι πού ήταν στό κάτω μέρος για νά πατούμε και νά μπαίνομε μέσα με πίεσε και στό τράβηγμα τό αυτοκίνητο με παρέσυρε. Πόνεσα άφάνταστα, φώναξα μά ή φωνή μου πνίγηκε στη βουή τής παλιάς μηχανής. “Εγινε ήσυχια σε λίγες στιγμές. Τίποτα δε θυμόμουνα. Ξήπνησα πολύ άργότερα στό νοσοκομείο. Μέσα σε τουτο τό σπίτι τής θλίψης και μιās ζωντανής μελαγχολίας, μέσα στα κλάματα και τά κίτρινα πρόσωπα πού κοίτονταν στα πλαϊνά και τά άπέναντι κρεβάτια έκατσα έξι σωστούς μήνες για νά θγώ μιιά μέρα με τό δεξί μου πόδι παράλυτο, κρεμματού σαν ύλη άψυχη. “Εκλαψα πολύ σαν ήρθα στό χωριό. Είδα από τό κλειστό τζάμι τά παιδιά νά παίζουν χαρούμενα. Λυπήθηκα σαν άκουσα τον πατέρα μου νά λέει μιιά μέρα μοναχός του:

—Αυτό μάς έλειπε τώρα νάχουμε νά βαϊλίζουμε και κουτσούς.

“Ετσι έμαθα από πολύ μικρός νά κλείνωμαι στον εαυτό μου και νά χαζεύω. “Αφηνα την φαντασία μου νά τρέχει, έβαζα τό μυαλό μου νά σκέφτεται για πολλά πράγματα. Ρωτούσα, άπορούσα,

δέν εύρισκα λύση. Τότε έκλεια και τά μάτια μου για νά κοιμηθώ. Δέν ήθελα κανένα από τους παιδικούς μου φίλους. Ούτε ζήτησα νά σπουδάσω σε άνώτερο σχολείο.

«Γιατί νά πάω;», είπα μιιά μέρα στον εαυτό μου. «Γιατί νά μάθω πώς νά νοιώθω περισσότερο τη μιζέρια μου; Γιατί νά πάω σε μιιά πολιτεία με τόσα παιδιά, τόσα μάτια και στόματα πού θα με βλέπουν και θα με λέν κουτσό;».

“Εμεινα στο χωριό μου, στο σπίτι μου. “Ενωσα τη ζωή μου, την έκαμα ένα με τη βουή τής θάλασσας, τον κρότο τής φτερωτής πού γύριζε κι’ άλεθε τό σιτάρι...

* * *

“Από μικρή ό πατέρας μου, άφοϋ κι’ όλας πέθανε ή γυναίκα του, πήρε μιιά κοπελίτσα όρφανή για νά μάς συγυρίζει λίγο τό σπίτι. “Ηταν δέν ήτανε τότες σαν ήρθε στο σπίτι μας δώδεκα χρόνων. Την λέγανε Μαρία μά γώ την φώναζα “Αννα, τόνομα τής μητέρας μου. “Ηταν ή “Αννα κόρη μιās πλύστρας πού μάς έπλενε και πού μάλιστα λέγαν τά στόματα τά κακά στο χωριό πώς ό πατέρας μου την είχε φιλενάδα του. “Ετσι τουλάχιστον έδειχναν οι συχνές άπουσίες τους από τό χωριό.

Περνούσαμε ώραια με την “Αννούλα στο σπίτι μας. Την αγαπούσα γιατί πάντα στεκόταν μ’ ένα ύφος περίλυπο, συμπονετικό και κοίταζε τό πόδι μου πού πατούσε άψυχο στη γή. Πολλές φορές σαν δέν μπορούσα νά πάρω κάτι έτρεχε με γρηγοράδα νά μου τό φέρει κι’ όταν μου τδδινε στεκόταν και με κοίταζε με ύφος γλυκό πού μ’ έκανε νά νοιώθω μιιά γαλήνη στην ψυχή μου. Παίζαμε μαζί, διαβάζαμε ιστορίες, τής έκανα καρεκλίτσες από αναθήκα για την κούκλα της, τρέχαμε μαζί στα «Καμένα Βούρλα» πού ήταν τό καλύτερο χωράφι του πατέρα μου με τις έλιές και τους πλατάνους, τους κισσούς πού σκαρφάλωναν μαυροπράσινοι, λαίμαργοι στους κορμούς των δένδρων και τό θουνό πού άρχιζε με τά έλατα κι’ έφτανε ως άπάνω ψηλά άδεντρο. “Ηταν όμορφο τό μέρος και σ’ αυτό συχνά πηγαίναμε με την “Αννα περίπατο. “Εκεί παίζαμε σαν ήμαστε παιδιά την οικογένεια κι’ ύστερα πού μεγαλώσαμε μιλούσαμε πιό φιλοσοφικά για τη ζωή. “Η “Αννα σκεφτότανε πάντα μιιά οικογενειακή ζωή. “Ονειρεύονταν σπίτι καλό, ένα παιδί πλούσιο με κτήματα και αίγες πολλές για νά κάνει τυρι φρέσκο και άναρη άνάλατη, για νάχει γάλα φρέσκο για τά παιδιά της. “Ηθελε πολλά παιδιά γιατί ό άντρας πού θάπαιρνε, έλεγε, θα ήταν άψηλός, γεροδεμένος και ζωηρός. “Ηθελε ακόμα νάχει κι’ αυτοκίνητο νά πηγαίνει όποτε θέλει στην πόλι νά βλέπει τά παιδιά της σαν θα σπουδάζαν στο Γυμνάσιο. “Ελεγε όλ’ αυτά με άφέλεια και τάνοιωθε γιατί έτσι όπως είμασταν καθισμένοι στην άκρη του αύλακιού και περιμέναμε τό νερό νά ποτίσει την αύλακιά με τά λου-

θιά, την ξνοιωθα πού έκλειε τὰ μάτια της και μάντευα πώς εκείνη τή στιγμή ή "Αννα ζούσε τόνειρό της.

* * *

Τήν Κυριακή ήτανε ό γάμος τής Χριστίνας του Κουτσοκούμη του ψωμά με τόν γυιό του "Αριστείδη τόν "Αντρέα ποϋταν συναίτερος στήν «Εταιρεία Μεταφορών» του χωριού. Ήταν από άλλο χωριό ό "Αντρέας κι' ούτε ήταν γυιός του κύρ-"Αριστείδη γνήσιος. Από μωρό τόν πήρε από μακρινό χωριό—γιατί ήταν άτεκνος ό "Αριστείδης—και τόν μεγάλωσε σαν παιδί του. Ήτανε γείτονας στο σπίτι τής "Αννας πούμενε ή μητέρα της και τελευταία όπως ψιθυρίστηκε, ό νεαρός έρριχνε γλυκειές ματιές στην "Αννα. "Ο "Αντρέας ήταν ένα κοντό γεροδεμένο παλλικάρι με μούτρο μαύρο κι' άοχημο. Είχε περάσει πιά τὰ είκοσιτέσσερα και μπήκε στα είκοσιπέντε όταν μιὰ μέρα ό πατέρας του τοϋπε :

—Είναι καιρός πιά νά παντρευτής, "Αντρέα, νά κάμης και τó σπίτι σου.

—"Εχεις καμμιά στο νου σου πατέρα νά μου δώσης.

Είχε τοϋπε και μάλιστα έτοιμη εκείνη τή στιγμή.

—Και πιά είν' αϋτή πατέρα; ρώτησε κι' ό νους του πέταξε στην "Αννα.

—"Η Χριστίνα του Κουτσοκούμη πούχει τόν φούρνο. Μοναχοκόρη, νοικοκυρά κι' έχóμενη.

"Ο "Αντρέας δέν μίλησε τίποτα. Πήγε στον καφενέ, πήρε τσιγάρα από τó Συνεργατικό και διάταξε καφέ. Τó σκέφτηκε πολύ τó ζήτημα, τó ξανασκέφτηκε και κατάλαθε πώς άλλη διέξοδος δέν υπήρχε. "Επρεπε νά παντρευτῆ, ήρθε πιά ή ηλικία του και νά πάρη κείνη πού του έλεγε ό πατέρας του. "Αν έκανε άλλοιώτικα θά θυμωνε τόν πατέρα του και δε θά τοϋδινε τó αυτοκίνητο τó μεγάλο ποϋχε στην εταιρεία, κι' ύστερα ποιός ξέρει αν θά μπορούσε ν' άποκτήση δικό του. Κεφάλαιο δέν είχε, περιουσία δέν είχε: ήταν όλα του πατέρα του.

Δέχτηκε, γίνηκαν οί άρραβώνες κι' όρίστηκε ό γάμος νά γίνη την έρχομένη Κυριακή. Θῆταν πλούσιο τó συμπόσιο γιατί ήταν και τὰ δυό μέρη πλούσια. Από τó Σάββατο έσφαξαν τρεις αίγες κι' άγόρασαν κι' από τó κρεοπωλείο μισό χοίρο εκτός τις όρνιθες και τὰ περιστέρια.

"Ηθελε άκόμα 2—3 ώρες για νά κτυπήση ή καμπάνα για τó μυστήριο όταν ήρθεν ό Κουτσοκούμης και θρήκε τόν πατέρα μου στον καφενέ.

—Κουμπάρε, θέλω νά θάλης την "Αννα κουμέρα στην κόρη μου. Δέν σουπτα από πρωτήτερα και νά με συμπαθάς. "Αλλοιώς λογάριζα κι' άλλοιώς ήρταν τὰ πράματα.

"Ο πατέρας μου έκανε στην αρχή πώς τó σκεφτότανε μὰ ύστερα δέχτηκε μετά χαράς. "Αλλωστε τέτοιες εύκαιρίες, τέτοια γλέντια του άρεσαν στή ζωή του. Τόπε τής "Αννας για νά έτοιμασθή και γύρισε σε μένα.

—Κοίταξε νά θράσει καλά τó νερό στο κουγιούμι' όταν θά βγοϋμε από τó μυστήριο νάχει θραστό νερό για καφέδες. Και τó νου σου στή ζάχαρη μην έρτη πάλι εκείνος ό Φραγκέσκος και του άρχισει. "Εγώ θά είμαι στην εκκλησία ποϋναι ή "Αννούλλα κουμέρα. Είπε και χάδεψε με τὰ χέρια του τούς γιακάδες του πουκαμίσου του για νά τούς ισιώση.

Δέν άπάντησα. Τι νά πώ; Πώς θέλω νά πάω κι' εγώ; Δέν άξιζε τόν κόπο άφου ήξερα πώς δε θά μ' άφηνε. Πήγα μέσα κι' άρχισα νά πλένω τὰ ποτήρια όταν ξαφνικά ένοιωσα νά μου κλίνουν τὰ μάτια με δυό χέρια. Τó κατάλαθα άμέσως πώς ήταν ή "Αννα γιατί κανείς δέν τολμούσε ποτέ νά μου κάνη άστεία. Γύρισα και την είδα πού άλλαξε κι' έβαλε τó θαλασσί τó φουστάνι με την χρυσαφένια καρφίτσα πού ήταν τής μάνας μου. Μου φάνηκε πολύ όμορφη κείνη την ώρα ή "Αννούλλα μας. "Ηθελα νά τής τó πώ μὰ πάλι μετάνιωσα. Ντράπηκα.

Κτύπησε ή καμπάνα, ήρθε ό πατέρας πήρε την "Αννα και φεύγοντας μοϋπε :

—Τó νου σου στον καφενέ...

"Εφυγαν όλοι κι' έμεινα πάλι μόνος μου. "Επληττα άφάνταστα. Διάβαζα μιὰ άνοιχτή εκεί μπροστά μου παλιά έφημερίδα έτσι μηχανικά. Μὰ δέν μπόρεσα νά θαστάξω πολύ γιατί τέτοια πράματα μου άρεσαν κάποτε. Πήρα την άπόφαση και τράβηξα στην εκκλησία. "Ο κόσμος ήταν πολός και τὰ παιδιά κοπάδι έπαιζαν με φωνές στην αϋλή όπως πάντα. Στάθηκα πίσω κοντά στην πόρτα και κοίταζα με μιὰ παράξενη άνησυχία την "Αννα πού στεκόταν ακριβώς άπέναντι. Ήτανε όμορφη, κατακόκκινη από την ταραχή της γιατί ήταν ή πρώτη φορά πού έπαιρνε μέρος σε τέτοια ιερά πράξη. Είχε έξαψη πολλή και κάποτε κάποτε έρριχνε λοξές ματιές στον κουμπάρο πού ήταν άπέναντί της. Παραξενεύτηκα γιατί πρώτη φορά έβλεπα έτσι την "Αννούλλα μας. "Ηθελα πολύ νά μάθω ποιός ήταν ό κουμπάρος εκείνος γι' αϋτό σηκώθηκα στή μύτη του ποδιού μου κι' έγειαρα λίγο τó κεφάλι. Ήταν ό "Ορέστης τής κυρά-Θεοδώρας τής καντυλανάφτρας. "Ενας άψηλός, μαύρος, δασωμένος άντρούκλακας ίσαμε κεί άπάνω. Ήτανε ένας μπερπάντης, ένα άλητόπαιδο πρώτης τάξεως. Κυνηγοϋσε τὰ κορίτσια σαν ήταν στο χωριό—έφαγε τόσες φορές ξύλο μὰ ποτέ δέν πρόκοψε—και τις δούλες στην πόλι. Κάποτε παντρεύτηκε σ' ένα άλλο χωριό μὰ ύστερα είπαν πώς χώρισε. Κανέννας δέν έμαθε. Γύρισε πολλούς τόπους, πήγε και στο Σουέζ και δούλεψε πέντε-έξη μήνες, έκανε λίγα χρήμα-

τα και τώρα τελευταία ήρθε στο χωριό καλοξυρισμένος, στολισμένος όπως πάντα. Δούλευε στ' αυτοκίνητα του Αντρέα.

«Έβαλε τους άρραβώνες ό παπᾶς κι' οί κουμπάροι τούς άλλαζαν με τις κουμέρες. Κοίταζα όπως όλοι γύρω μου. Τῆς Άννας τῆς έπεσε ν' αλλάξει με τόν Όρέστη. Τυχαίο; Σκόπιμο; Δέν κατάλαβα.

* * *

Ήταν άργά, κόντευαν μεσάνυχτα σάν έκλεισα τόν καφενέ και κίνησα για τόν γάμο. Ήταν ή Δευτέρα θράδυ άπόψε κι' ήθελα νά μη χάσω μιá κι' ό μύλος δέν μ' άφισε νά πάω ψές κι' άς ήταν Κυριακή. Πέρασα γρήγορα άπό τó στενό κι' άρχισα νά κατεβαίνω στόν κύριο δρόμο πού ήταν τó γεφύρι τó πέτρινο όταν μου φάνηκε πώς άκουσα ψιθυρίσματα. Ήταν άστροφεγγιά σέ μιá γαλήνια νύχτα τού χειμώνα. Έκανα νά προχωρήσω μά κάτι σάν σκιά ανθρώπου πήρε τó μάτι μου κάτω στό θάτο πού ήταν στόν όχτο τού ποταμού. Ύποψιάστηκα: «Μπᾶς κι' είναι πάλι ή Εύλογία με τόν προκομένο τόν Λάγο;», σκέφτηκα. Ή περιέργεια νά μάθω μ' έπειθε νά μείνω. Έσκυψα και σύρθηκα κρυμμένος στό παραπέτο τού γεφυριού. Λίγο άκόμα και θάφτανα άκριβώς άπό πάνω τους. Κράτησα τήν άναπνοή μου άφουγκράστηκα.

—Άφισέ με Όρέστη! Θά μᾶς δούν...

Μου φάνηκε γνώριμη ή σιγανή φωνή. Πήγα νά σκεφτώ μήπως...

«Δέν μπορεί», είπα μέσα μου, «είναι με τόν πατέρα στό γάμο».

Μιά στιγμή, κι' υστερα πάλι.

—Άν μ' άγαπᾶς νά με ζητήσης άπό τόν θεió μου τόν Σωτήρη.

Ή τελευταία λέξη πού άκουσα διεπίστωνε ότι είχα ύποψιαστεί. Ή Άννα μας άγαπιότανε με τόν άλλανη. Δέν πήγα στόν γάμο. Πήγα στό σπίτι, στό κρεββάτι μου. Προσπάθησα νά κοιμηθώ, τίποτα. Δέν μπορούσα ούτε και νά σκεφτώ. Ήρθαν στό μυαλό μου μνήμες πολλές, ήρθε ή μάννα μου, τó αυτοκίνητο πού με ζούληξε στόν τοίχο, τó πόδι μου πού κρεμμόταν άψυχο, ό πατέρας μου. Τά μέρδεψα, τά σύγχησα γιατί κείνη τήν ώρα ήρθαν όλα στό μυαλό μου και τάρραξαν τή γαλήνη τῆς ψυχῆς μου.

* * *

Είχαν περάσει τρεις βδομάδες άπό τότε. Τήν Άννα απέφευγα πάντα νά τήν βλέπω. Στό περιθόλι μας, στά «Καμένα Βουρλα» κοντά στήν άγριοβαλανιδιά πού ήταν άλλοτε τó βασιλείό μας πήγαινα μόνος μου. Καθόμουν στήν άκρη, εκεί στόν όχτο και χάζευα σάν άκουα τó νερό νά ποτίζει τó ξερό χῶρο. Σκεφτόμουν πολύ τόν τελευταίο καιρό.

Ήταν κατά τó μεσημέρι κείνη τήν ώρα σάν τέλειωσα τó ποτισμα και τοιμαζόμουν νά γυρίσω στό σπίτι όταν άκουσα πατη-

μασιές θαρειές στά φύλλα τά ξερά τού πλατάνου. Γύρισα με μιάν έλπίδα μά δέν ήταν τó πρόσωπον πού περίμενα. Ήταν ό πατέρας μου πού έρχόταν άναμαλιάρης, κατακόκκινος, άγριος.

—Που είναι; με ρώτησε.

—Ποιος;

—Έκείνη, ή Άννα.

Τοῦπα πώς δέν ξέρω, πώς δέν τήν είδα. Με κοίταξε με άγριότητα, έκανε ένα μορφασμό πού έδειχνε περιφρόνηση και τράθηξε πάλι κατά τó χωριό άπό τó άλλο μέρος τó σύντομο. Πήρα και γώ ότι είχα μαζί μου και γρήγορα κίνησα για τó σπίτι μας. Κάτι κακό μου προμηνούσε τούτο τó ύφος τού πατέρα μου. «Έμαθε» ψιθύρισα στόν έαυτό μου. «Καυμένη Άννα... Θά σε πνίξη...».

Έφτασα όσο πιο γρήγορα μπορούσα, μά έφτασα άργά. Πέταξα στήν μπάντα τó φτυάρι πού κρατούσα κι' άνέβηκα τή σκάλα. Άκουσα κλάματα στό πλαϊνό δωμάτιο και τόν πατέρα μου νά βρίζη με άσχημόλογα. Άνοιξα άπότομα τήν πόρτα και τόν είδα σκυφτό άπό πάνω στήν Άννα και τήν κτυπούσε άλύπητα μ' ένα σχοινι διπλωμένο. Δέν θάσταξα. Χύμηξα λυσσασμένος άπάνω του.

—Άστηνα πατέρα, τού φώναζα με παράπονο.

Έκανα νά τόν τραθήξω. Μά κείνος ήταν πιο δυνατός. Γύρισε με όρμη και με κτύπησε άλύπητα. Πόνεσα' ένοιωσα τή μύτη μου νά τρέχη αίμα ζεστό και τά μάτια μου νά δακρύζουν.

Έκανα νά τόν τραθήξω. Μά κείνος ήταν πιο δυνατός. Γύρισε με όρμη και με κτύπησε άλύπητα. Πόνεσα' ένοιωσα τή μύτη μου νά τρέχει αίμα ζεστό και τά μάτια μου νά δακρύζουν.

—Σκυλλόκουτσε, πού θά σηκώσης και χέρι!, γύρισε καη μουπε με κακία κι' ίκανοποίηση σάν έβγαινε άπό τήν πόρτα.

Γύρισα στήν Άννα πού άκόμα έκλαιε. Πήγα νά τήν ρωτήσω αν πόνεσε, νά τῆς πῶ νά μὴν τόν συνερίζεται μά μετάνιωσα. Βγήκα έξω και κατέβηκα στόν μύλο. Τó κεφάλι μου θούίξε κι' ήθελα νά πνίξω τούτη τῆ θουή μέσα στόν κρότο τῆς φτερωτῆς πού γύριζε όταν τó νερό έπεφτε με δύναμη στά φτερά τῆς.

* * *

Τό περιστατικό κείνης τῆς νύχτας και τó άλλο με τόν πατέρα μου σχεδόν ξεχάστηκε γιατί πέρασαν άπό τότε ξεη μήνες. Άλλωστε κι' ό Όρέστης μιá βδομάδα μετá τόν γάμο τού Αντρέα έφυγε πάλι άπό τó χωριό γιατί, όπως είπαν, μυρίστηκε ξύλο. Κανένας φόβος δέν ήταν πια για τήν Άννα μας.

Όμως τά πράματα άλλαξαν πολύ στό σπίτι μας. Ό πατέρας δέν χάδευε ποτέ τήν Άννα. Έπαψε κι' όλας νά τήν λέει κόρη του. Σχεδόν ούτε τῆς μιλούσε κι' όταν τόν ρωτούσε κάτι άπαντούσε με μονόλογα «Ναι» ή «Όχι». Έγώ ξεχασα εύκολα τó άμάρτημά τῆς.

«Όλοι μας κάνουμε λάθη» είπα. «Άλλωστε ήταν κάτι που έγινε πιά.

«Ένα πρωί, ήταν Μάρτης, ο πατέρας μου με ξύπνησε πολύ νωρίς.

—Νά πάς, λέει, στο χωράφι μας με τις γυναίκες, την μάνα της Άννας και την κυρά-Φανή, να θάλετε την ρέντα. Θα κάτσω εγώ στον μύλο ν' αλέσω το σιτάρι που έφεραν χτές.

Σηκώθηκα. Μόλις ξημέρωνε μια καθαρή γαλήνια μέρα. Πήρα τον γάϊδαρο μας, φόρτωσα μια σακκούλλα κόπρι από το χωνεμένο πούχαμε στον στάβλο μας, έβαλα και το σκαλιστήρι και τράθηξα μπροστά. Οί γυναίκες θα μ' έφταναν στο περιβόλι που δέν ήταν και πολύ μακριά απ' το χωριό.

Είχε ανηλώσει καλά ο ήλιος σαν φτάσαν οί γυναίκες κι είχα κι' άλλας θάλει τρία λασάνια σκόρδα. Δικαιολογήθηκαν γιατί άργησαν. Είχαν λέει να πάρουν το γάλα στη γειτόνισσα.

Δουλέψαμε καλά ίσαμε το μεσημέρι. Είπαμε κουβέντες πολλές με ρώταγαν συνεχώς πόσες σακκούλλες σιτάρι αλέθει ή μια πόσες ή άλλη. Άπαντούσα με προθυμία στην περιέργειά τους.

«Έγινε λίγη διακοπή. Κι' ύστερα πάλι ή κυρά-Φανή μίλησε:

—Καλό το φαγητό πούχομε μαζί μας, καλή κι' ή όρεξή μας. Πήγαινε όμως και κάτι τις άλλο.

—Τί; ρώτησα.

—«Ένας καφές.

Άλήθεια ένας καφές έδω στο χωράφι ύστερα από την κούραση και το φαί θάταν θαύμα.

—Θά πάω, είπα πρόθυμα, στον καφενέ να κάνω καφέ και να τον φέρω στον θέρμο που έφερε ο πατέρας μου προχτές.

Η ιδέα μου κατενθουσίασε τις γυναίκες κι' άρχισαν κι' άλλας τις ευχές.

«Έλυσα τον γάϊδαρο, του φόρεσα το σάμα, καθάλλησα και τράθηξα ίσια στο σπίτι μου. Είχα κέφι πολύ κείνη την ώρα κι' άρχισα να τραγουδω ένα σκοπό σιγανό παραπονάρικο:

«Θέλω να ταξιδέψω μα δέν μπορω».

Κοίταξα δεξιά, ζεβρά' όλα ήταν χαρούμενα, φρέσκα, ζωντανά προμηνύματα της άνοιξης. Σκέφτηκα την Άννα που τούτη τη στιγμή θάραβε, είπα, και τον πατέρα μου που θάλεθε το σιτάρι στο μύλο.

«Έφτασα στο σπίτι μας και πήγα από το πίσω μέρος του μύλου για να δέσω τον γάϊδαρο κοντά στο κασόνι με το άχυρο ώσπου να κάμω τον καφέ. Άκουσα τη βουή της φτερωτής και τις πέτρες που κροτούσαν σαν λιώναν το σιτάρι. Από την πόρτα που ήταν

μισάνοιχτη μου φάνηκε πώς άκουσα κουβέντες. Άκουσα και πατημασιές βαριές κι' ένα κρότο όπως που να κλωτσάς ένα ντενεκκέ. Πλησίασα πιο κοντά και ξάνοιξα ακόμα λίγο την πόρτα, όταν εκείνη την ελάχιστη στιγμή άκουσα καθαρά την φωνή της Άννούλας μας.

—Άφισέ με σοῦ λέω γιατί θα φωνάξω.

—Στάθου... όπως κείνη τη νύχτα σε κείνον.

Δέν κατάλαβα ποιανού ήταν ή φωνή και σκούνηξα την πόρτα απότομα. Τα μάτια μου κοίταζαν καλά στο θάθος του μύλου που το φως έφτανε άμυδρο κι' είδα τον πατέρα μου που ακόμα κρατούσε την Άννα στα χέρια του άναμαλιάρα, γεμάτη ντροπή.

Μπήκα μέσα, προχώρησα και στάθηκα μπροστά του. «Όλο το μίσος που άργά, άργά μαζευόταν στα είκοστρία μου χρόνια ζωγραφίστηκε άγριο στα μάτια μου που τον κοίταζαν με άηδία άπεριόριστη. Έτσι σαν στεκόμουν μπροστά του τον βούτηξα από τον λαιμό και τον έσφιγγα, τον έσφιγγα να τον πνίξω. Τα χέρια μου τον κουνούσαν άγρια και τα μάτια μου ήσαν θολά.

—Χαμένε, χαμένε, του φώναζα.

Δέν μιλούσε, ούτε και προσπάθησε ν' άντισταθί. Μόνο με κοίταζε στα μάτια με τρόπο σαν ένα μωρό παιδί που έφταιξε και το τιμωρούσαν. Είδε στο βλέμμα μου την καταφρόνια και το μίσος κι' ένιωθε ίσως για πρώτη φορά τον πόνο. Έκατσε στην μπάντα σαν χαζός. Κι' ή Άννα έκλαιε σιωπηλά στο θάθος...

* * *

Την άλλη μέρα ξύπνησα πρωί. Είχα πάρει πιά την απόφασί μου. Ο πατέρας μου δέν ήταν τίποτα. Ύστερα από ότι γίνηκε χτές είχε χάσει και την τελευταία δύναμη να διοικήση.

Πήγα βιαστικά στην κάμαρα της Άννας. Δέν ήταν μέσα. Κατέθηκα κάτω, πήγα στον μύλο, στο σπίτι της μάνας της στα Καμένα Βούρλα. Δέν ήταν πουθενά. Έκατσα κει ώρα πολλή κουρασμένος, εξαγρυπνημένος, αδύνατος πιά και να σκεφτώ. Κατά το μεσημέρι σηκώθηκα να φύγω. Ήρθα στο σπίτι, κατέθηκα στον μύλο. Γύρισα το νερό, κτύπησε στη φτερωτή κι' άρχισε πάλι να γυρίζη κάνοντας τον γνωστό κρότο. Τίποτα δέν άλλαξε στη βουή της. Ήρθαν γυναίκες κι' έφεραν σιτάρι να το αλέσουν. Ρώτησα μια αν είδε την Άννα με την μητέρα της.

—Ναι τις είδαμε το πρωί που έφευγαν με το πρώτο της εταιρείας. Κρατούσαν και μια θαλίτσα κι' από ένα μπόγο.

—Για που πήγαιναν, ρώτησα άφηρημένα.

—Ποιός ξέρει γυιέ μου!...

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

ΗΒΗΣ ΜΕΛΕΑΓΡΟΥ

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

“Όταν μπήκε ὁ γαμπρὸς στὸ σπίτι, ἐκείνη καθόταν στὸ πίσω δωμάτιο καὶ κεντοῦσε στὸ τελάρο ἓνα πολὺχρωμο πουλί.

—“Ελα, τῆς εἶπε ὁ πατέρας. Ἦρθε τὸ παιδί. “Ελα κι’ ἐσύ.

Ποτὲ δὲν τοῦ εἶχε ἀντιμιλήση ὡς τὰ τώρα, ποτέ. “Εβαλε δύναμη καὶ σήκωσε ἀπάνω τὰ μάτια της.

—Δὲν τὸν θέλω πατέρα, μίλησε, κι’ εἶχε ἡ φωνὴ της ἀπόφαση μὰ καὶ ἱκεσία μαζί.

—Αὐτὸν θὰ πάρης! Τὸ λέω ἐγὼ καὶ θὰ γίνῃ.

Βγῆκε καὶ τὴν ἄφησε κεῖ μὲ πεσμένα τὰ χέρια. Ἄργα μὲ περὶσκεψη δίπλωσε τὸ κέντημα, σηκώθη καὶ βγῆκε στὴν αὐλὴ πίσω. Κοντὰ στὸν φουρνο πέρα στὴν ἄκρη, ἄρχισαν νὰ μαζεύονται οἱ γειτόνισσες. Εἶδε τὴ μάνα νὰ κουνᾷ τὰ χέρια ζωηρὰ καὶ νὰ μιλάει δυνατὰ. Δρασκέλιζε τὴν αὐλὴ καὶ μπήκε θιαστικὰ στὴ κάμαρη της. Δὲν ἤθελε νὰ δῆ κανένα. Ἀρπάχτηκε ἀπὸ τὴν πόρτα καὶ τὴν ἔκλεισε. Ἄπόμεινε ὀρθὴ ἐκεῖ. Μέσα της βογγοῦσε ἡ ψυχὴ. “Ὁχι, ὄχι, χίλια ὄχι. Δὲν τὸ ἤθελε αὐτὸ τὸ τέλος. Ἦταν τόσο μικρὸ γιὰ τὰ καλούπια της, τόσο ἀταίριαστο. Γιὰ πρώτη φορὰ στὴ ζωὴ της θὰ τὸν ἀψηφοῦσε τὸν πατέρα, τὸν ἀγαπημένο τὸν πατέρα. Μέσα στὴ ψυχὴ της φτερούγιζαν τόσες φιλοδοξίες καὶ τόσα ὄνειρα γιὰ τὸ γάμο της. Πῶς θὰ τέλειωνε τώρα ἐδῶ τὴ ζωὴ της, μὲ αὐτὸν τὸν ἄγνωστο ἄνθρωπο ποὺ της πετοῦσε ἔτσι ἀνέμελα ὁ πατέρας;

Πέρασε λίγη ὥρα· ἄκουσε ξανά τὸ περπάτημα του. “Ἀνοιξε τὴν πόρτα της καὶ στάθηκε κεῖ.

—“Ὁχι, πατέρα, τοῦ εἶπε μὲ πάθος. Δὲν τὸν θέλω πατέρα. Δὲν τὸ βλέπεις, δὲν μοῦ ταιριάζει! Εἶναι σπουδαῖο πρᾶμα ὁ γάμος, πατέρα· εἶναι τὸ πᾶν γιὰ μιὰ κοπέλλα. Ἐκεῖ τελειώνει κι’ ἀρχίζει ἡ ζωὴ της. Πῶς ἔτσι ἄψε-σβῆσε τὸ τέλειωσες χωρὶς νὰ μὲ ρωτήσης... Δὲν μπορῶ πατέρα μου, δὲν τὸν θέλω, σὲ παρακαλῶ πολὺ.

“Ἐκρυσσε τὸ πρόσωπο στὰ χέρια κι’ ἄρχισε νὰ κλαίῃ.

Τὴν κοίταξε βλοσυρὸς. Κεῖνο τὸ μυστικὸ κύμα τῆς ἀγάπης ποὺ τοὺς ἔνωσε καὶ τοὺς ξεχώριζε αὐτοὺς τοὺς δυὸ ἀνάμεσα σ’ ἄλλους τοὺς ἄλλους μέσα στὸ σπίτι, φάνηκε μιὰ στιγμὴ νὰ κόπηκε ξαφνικὰ στὴ μέση καὶ νὰ γίνηκε ἀχνός.

—“Ἄκουσε δῶ παιδί μου· μίλησε αὐστηρὰ καὶ τὰ φρύδια του σκέπασαν τὰ μικροσκοπικὰ του μάτια. Δυὸ λόγια θὰ σοῦ πῶ καὶ θάλε τα καλὰ στὸ νοῦ σου.

Σταμάτησε κείνη τὸ κλάμα κι' ἔμεινε κεῖ σκυμμένη ἡ ψυχὴ της ἀνοιξε καὶ πρόσμενε μὲ λαχτάρια.

—Αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο διάλεξα γιὰ σένα. Εἶναι τῆς δικῆς μας σειρᾶς, ξέρω τὸν πατέρα του, τοὺς δικούς του ὄλους. Δὲν θὰ πεινάσης κοντά του. Δὲν θὰ γυρίση ἄλλη γυναίκα νὰ δῆ. Θὰ σοῦ δώσῃ μιὰ σίγουρη, ἡσυχὴ ζωὴ. Ξέρω, πρόσσε, πὼς ἡ μητέρα σοῦ παραγέμισε τὰ μυαλά. "Ὅχι παιδί μου ὄλοι αὐτοὶ ποὺ μᾶς προξένεψαν δὲν ἔκαναν γιὰ μᾶς. Τὸ σκέφτηκα, τὸ μελέτησα. Αὐτὸς εἶναι ὅτι πρέπει.

—Μὰ ἕνας δάσκαλος πατέρα, τὸν ἀντίκοψε μὲ τὴν κλαμένη ἀπελπισμένη φωνή της. "Ἐνας δάσκαλος! Αὐτὸ ὄνειρευόσουν γιὰ τὴν κόρη σου;

—Δουλειὰ εἶναι κι' αὐτὴ σὰν τὶς ἄλλες, καὶ δουλειὰ τίμια, παστρική. "Ὑστερα, ἔχει μέλλον τὸ παιδί, μοῦ τὸ βεβαίωσαν ὄλοι.

—Εἶναι σὰ χωριάτης, κακοντυμένος. Δὲν τὸν θέλω πατέρα....

Μὰ δὲν πρόφτασε νὰ τελειώσῃ. Τέντωσε τὸ κορμί του ὁ πατέρας καὶ θρόντηξε.

—"Ἡ θὰ πάρῃς αὐτὸν καὶ θάχῃς τὴν εὐχὴ μου ἢ παύεις νᾶσαι κόρη μου, σ' ἀποκληρώνω! Σταμάτησε κι' ἀμέσως ὕστερα ἄφησε νὰ πέσῃ ἡ φοβερὴ λέξη. Τὴν κατάρρα μου θὰ σ' ἀφήσω, τὴν κατάρρα μου, τ' ἀκούς;

Ἄναρρίγησε ἡ κόρη. Τὸ μυαλό της δούλεψε βιαστικά-βιαστικά νὰ πάρῃ μιὰ ἀπόφαση. Τὰ λόγια τοῦ πατέρα ἦταν κοφτά. Κανένας δὲν μποροῦσε νὰ τὴ βοηθήσῃ. Μὲ τὴ μάνα δὲν συμφώνησαν ποτέ. Στὴ ζωὴ της ὑπῆρχε μόνο ὁ πατέρας. Καὶ τώρα τῶθλεπε καθάρᾳ! Δὲν γινόταν ἀλλοιῶς!

—Θὰ τὸν πάρω! εἶπε ἄργὰ καὶ σιγανά. Κι' ὅτι εἶναι γραφτό μου ἄς γίνῃ!

Βγῆκε ὁ πατέρας καὶ δὲ μίλησε.

Ντύθηκε κείνη, ἔπλυνε ξανὰ καὶ ξανὰ μὲ ροδόσταμα τὰ κόκκινα κλαμμένα μάτια της κι' ἀνοιξε τὴν πόρτα.

Ἐκεῖ τὴν περιμένε ὁ πατέρας. Τὴν κοίταξε γιὰ λίγο καὶ τίποτε δὲν ἄλλαξε ἀπάνω του. "Ὑστερα τὴν πῆρε ἀπὸ τὸ χέρι καὶ τὴν ἔφερε μέσα στὸν γαμπρό.

Αὐτὸς ἦταν ὁ Σολωμὸς κι' ἡ μεγάλη κόρη του Σοφία.

* * *

Τὸ σπιτί τοῦ Σολωμοῦ εἶχε τὴ φήμη πὼς ἦταν ἕνα πλούσιο κι' εὐτυχισμένο σπιτικό. Εἶχε τὴ χάρη ποὺ δίνουν τὰ πολλὰ παιδιὰ καὶ τὸ γεμάτο κελλάρι.

Τόπος του δὲν ἦταν ἡ πόλη τούτη. Εἶχε ἔρθῃ ἐδῶ παιδί στὰ δεκαοχτώ του χρόνια, ἔτσι μόνος, χωρὶς μπόγους, χωρὶς δεσμούς,

λὲς καὶ τότε νὰ γεννηθῆκε στὸν κόσμο. Σὲ λίγο ἔμαθαν ὄλοι πὼς ἐρχόταν ἀπὸ κάπου κεῖ στὴν πεδιάδα, πὼς ἦταν παπᾶ παιδί κι' εἶχε ἀδερφούς κι' ἀδερφές ἕνα σωρό. Μὰ ἡ οἰκογένεια του δὲν τὸν πολυσκότιζε.

Φεύγοντας εἶχε πεῖ: —Δὲν ζητῶ τίποτε ἀπὸ σᾶς, μὴ ζητᾶτε κι' ἐσεῖς ἀπὸ μένα. Θὰ θρῶ ἄλλον τόπο νὰ ζήσω. Τοῦτο τὸ χωριὸ δὲν μὲ σηκώνει. Τὰ χωράφια καὶ τὰ ζωντανὰ δὲν εἶναι γιὰ μένα ἢ θὰ πάω νὰ δουλέψω τὴν τέχνη μου.

—Πήγαινε στὸ καλὸ παιδί μου, τοῦπε ὁ παπᾶς, κι' ὁ Θεὸς νὰ σ' ἔχη στὴ σκέπη του. Μὰ μὴ περάσης θάλασσα. Οἱ ξένοι τόποι εἶναι σκληροὶ γιὰ τὰ παιδιὰ μας.

Τούτη ἡ πόλη τ' ἄρρεσε ἔτσι μικρὴ, ζεστὴ μὲ μυρουδιές, σὰν χωριουδάκι. Λίγο παράμερα ἀπὸ τὴ θάλασσα, μεγάλωνε τόσο σιγά κι' ἀθόρυθα ποὺ φαίνονταν πάντα στάσιμη. Ἡ ψυχὴ τοῦ Σολωμοῦ μεγάλωμένη στὴ ξεραῖλα καὶ τὴν ἀναβροχιά τοῦ κάμπου, ἀνατρίχιασε γλυκὰ στὸν ἀγέρα της, ἕνα ἀνάκατο ἐλαφρότατο ἄρωμα, ἀπ' ὄλα τὰ περιβόλια, τὰ γιασεμιά, τὶς μπανανιές. Πάνω ψηλὰ οἱ τρεῖς ἀνεμόμυλοι γυρίζαν βιαστικά τὰ κεφάλια τους στὸ ὄμορφο ἀγεράκι τοῦ δειλινοῦ, κι' ἡ κοίτη τοῦ ποταμοῦ π' ἄγγιζε ἔξω-ἔξω μὰ ξυστὰ τὴ πόλη ἦταν θαθεῖα καὶ ξερὴ, γιομάτη μεγάλα ἀσπριδερὰ χαλίκια ἢ γιὰ ἦταν χεῖμαρρος ὁ ποταμὸς καὶ μετρημένες ἦταν οἱ μέρες τοῦ χρόνου ποὺ κατέβαζε νερό.

Ἄπὸ τὶς πρῶτες μέρες ἔβαλε μπρὸς τὴν τέχνη πούμαθε στὸ χωριὸ του.

—Μαραγκός, εἶχε πεῖ ὁ πατέρας του ὁ παπᾶς. Μαραγκός ἦταν κι' ὁ Χριστός! Ἄγία τέχνη, Σολωμέ.

"Ἐκανε κάθε λογῆς δουλειὰ στὴν ἀρχὴ μὲ τὸ πριόνι καὶ τὴν ἀρίδα μπαινόβγαινε στὰ σπίτια γιὰ μπαλώματα, μικροδουλειές. Συχνὰ τὸν φώναζαν στὸ χάνι ποὺ πέζευαν οἱ περαστικοὶ κι' οἱ ταξειδιῶτες ἢ κάποιον ἄμαξα κάτι πάθαινε ἢ κανένα κάρρο, πάντα βρισκόταν δουλειὰ.

Μὰ ὁ καημὸς του, τὸ μεράκι του ἦταν τὸ σκάλισμα τοῦ ξύλου μέσα στὴν καρυδιὰ πεθυμοῦσε νὰ σκαλίση ντουλάπες, βιτρίνες, εἰκονοστάσια, ἔτσι ὅπως τοῦ τῶμαθε ὁ γέρο-μάστορης του. Ἦταν λεπτὴ δουλειὰ κι' ἔπαιρνε ὄρες πολλὲς μὰ τὸν ξεκούραζε γιὰ τὸ τοῦ ἄρεζε.

Δὲν ἄργησε νὰ κάνῃ τὸ δικό του μαγαζί. Ἔστησε τὸ ἔργαστήρι του, ἕνα μακρυνάρι ἀπὸ πλιθάρι, λίγα χωράφια πιὸ πέρα ἀπὸ τὰ τελευταῖα σπίτια τῆς μικρῆς πόλης ἦταν οἰκόπεδα φτηνὰ ποὺ μόλις εἶχαν χωριστῇ. Καὶ πῆρε τὴν πρώτη παραγγελία. Μιὰ ντουλάπα τρίφυλλη, ἕνα τραπέζι μ' ἔξη καρέκλες, ὄλα καρυδιὰ, μὲ μπόλικα θαριὰ σκαλίσματα. Ἐφερε τὰ πρῶτα κομμάτια ξύλο καὶ τ' ἀκούμπησε στὸ θάθος τοῦ μαγαζιοῦ. Ἄπὸ κείνα διάλεξε τὰ

πειό γερά, τὰ πιό ξερά κι' ἄρχισε τὴ δουλειά.

Ἔτσι ἔπιανε ρίζες ὁ Σολωμός στὴ μικρὴ πόλη, στέριωνε. Οἱ δουλειές πλήθαιναν μὲ τὸν καιρό, γιατί μαθεύτηκε πὼς ἦταν καλός, γρήγορος τεχνίτης, ἡσυχος καὶ λιγομίλητος. Ἄλλωστε ἡ δουλειά του εἶχε μιὰ ἐξέχωρη περιποίηση κι' αὐτὸ τῶθλεπαν ὄλοι ἔτσι ἔπαψαν πιά νὰ πηγαίνουν στὴ Χώρα γιὰ ἔπιπλα τῶν κοριτσιῶν τους.

Σὲ λίγα χρόνια ἔβαλε ἀρκετὲς λίρες στὴ μπάντα καὶ παντρεύτηκε μιὰ πλούσια κοπέλλα ἀπὸ τὰ γύρω χωριά, μὲ ἐλιές, χαρουπιές καὶ χωράφια πολλά.

Ἐχτισε στὸ χωράφι πλάι στὸ μαγαζὶ ἓνα ἀπλόχωρο σπίτι μὲ λιακωτό, θεράντες καὶ κάμαρες τὴ μιὰ μέσα στὴν ἄλλη καὶ τῶστρωσε ὄλο ἄσπρες πλάκες. Στὴν ἄκρη πέρα τῆς αὐλῆς, ἔχτισε στὴ σειρὰ τὸ κοτέτσι, τὸ φοῦρνο καὶ τὸ πλυσταριό, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι μὰ κολλητὰ ἀπάνω του, τὴ κουζίνα, τὸ κελλάρι, καὶ κάνα δυὸ καμαροῦλες, ἔτσι νὰ βρίσκονται. Καὶ τοῦτα ὄλα εἶχαν πόρτες π' ἀνοίγαν στὴ μέσα αὐλή, μὲ τὸ μεγάλο, τὸ θεόρατο πεῦκο στὴ μέση. Ἐμοιαζε μὲ μοναστήρι τὸ σπίτι τοῦ Σολωμοῦ, μ' ἀρχοντικό, ἔτσι ποῦταν χτισμένο.

Ἡ γυναίκα του γέννησε πολλὲς φορές, μὰ ἕξη ἀπόμειναν καὶ μεγάλωσαν. Μιὰ κόρη, ἡ μεγάλη του ἡ Σοφία, ὕστερα τέσσερα ἀγόρια στὴ σειρὰ καὶ στὸ τέλος ἄλλη μιὰ κόρη. Τ' ἀγαποῦσε τὰ παιδιὰ του ὄλα μ' ἀφοσίωση καὶ λαχτάρα, μὰ γιὰ τούτη τὴ μεγάλη κόρη εἶχε μιὰν ἄλλην ἀγάπη μυστική. Ἦταν τὸ παιδί τῆς ψυχῆς του, ἡ κόρη τῶν ματιῶν του. Ἀπὸ τότε ποὺ γεννήθηκε κι' ἔσκυψε ἀπάνω της καὶ τὴν εἶδε ἔτσι μικρούλικο βρέφος κι' ἀπροστάτευτο νὰ κουνᾷ σπασμωδικὰ τὰ γροθιάκια του, μιὰ πρωτοφανέριωτη γλύκα ἀνάδειψε τὰ σωθικά του. Καθὼς μεγάλωνε ἡ Σοφία, ἔνοιωθε μὲ συγκίνηση πὼς καὶ τούτη τὸν ξεχώριζε στὴν ἀγάπη της. Δὲν ἐκδηλώνονταν ποτές. Ἦταν κάτι ἄλλο. Μιὰ γλύκα ποὺ ξεκινοῦσε μέσα θαθεῖα ἀπὸ τὸ στήθος τοῦ πατέρα καὶ πῆγαινε καὶ συναντοῦσε τὴν ἀνταπόκριση στὴν κόρη.

Γιὰ χρόνια ἦταν εὐτυχισμένος μέσα στὸ σπιτικό του, μὲ τὰ παιδιὰ μικρὰ ὄλα γύρω του, νὰ τὰ φροντίση, νὰ τὰ στείλῃ σχολειό, νὰ τὰ ζήσει. Ἡ γυναίκα του δὲν ἦταν θολική· ἀρπαζόταν εὐκόλα κι' ἄρχιζε ἀτέλειωτο μουρμουρητὸ ποὺ τὸν κούραζε ἀφάνταστα. Κεῖνη ἡ ἔλλειψη κάθε ψυχικῆς συγγένειας ποὺ φάνηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ γίνηκε μὲ τὸν καιρὸ ἄβυσσος. Δὲν μπορούσαν νὰ συνεννοηθοῦν σὲ κανένα ζήτημα. Ἔτσι ἔμαθε σιγὰ - σιγὰ νὰ σιωπᾷ, ν' ἀποτραβιέται. Σὲ λίγα χρόνια ποὺ μεγάλωσε ἡ κόρη του, συναντήθηκαν οἱ ψυχές του, κόντεψαν, κι' ἄρχισε ὁ Σολωμός ν' ἀκουμπᾷ ἀπάνω της ὄλο καὶ πειὸ πολὺ.

Τώρα στὰ πενήντα του ὁ Σολωμός ἦταν τὸ ἴδιο ψηλὸς σὰν

ἦταν νέος, κάπως πειὸ λεπτός, σχεδὸν ξεραγκιανός. Μὰ τὰ μικρὰ μάτια του ποῦταν θαθεῖα καὶ στέρα μπηγμένα στὸ κεφάλι του, ἔχασαν τὴν ἡρεμία ποὺ τὰ φώτιζε. Τὰ παιδιὰ μεγάλωσαν. Ἡ παλιά ἐκεῖνη εὐτυχία κι' ἡ ἀσφάλεια χανόνταν μέσ' ἀπὸ τὰ χέρια του, χωρὶς νὰ μπορῆ νὰ κάνῃ τίποτε. Ἐξὸν ἀπὸ τὴ μικρὴ του τὴν Ἑλένη ποὺ πῆγαινε ἀκόμη στὸ μικτὸ τριτάξιο Γυμνάσιο τῆς πόλης τους, οἱ ἄλλοι ἦταν ἓνα μεγάλο, δύσκολο πρόβλημα νὰ λύση.

Ὁ μεγάλος γιός του ὁ Γρηγόρης εἶχε θγάλει τὸ Γυμνάσιο τῆς Χώρας ἀπὸ ἓνα χρόνο. Ἦταν ἀριστος μαθητής, παράδειγμα σὲ διαγωγή. Εἶχε ὄνειρα νὰ σπουδάσῃ στὴν Ἀθήνα γιὰ τὸν πατέρα. Μὰ ὁ πατέρας δὲν τῷ παίρνει ἀπόφαση. Πὼς θὰ τὰ θγάλη πέρα, σκεφτόταν. Εἶχε κι' ἄλλα παιδιὰ...

—Κάτσε κανένα χρόνο καὶ θλέπουμε. Νὰ τελειώσῃ κι' ὁ Νικόλας καὶ πᾶτε μαζί, ὑποσχέθηκε.

—Μὰ πατέρα χάνω τὸν καιρό μου.

—Θὰ θρῆς καμμιά δουλειὰ νὰ σκοτώνης τὴν ὥρα σου.

—Μά... ξανᾶπε ἀπελπισμένα ὁ γιός.

Πῆρε δουλειὰ κάτω στὸ μικρὸ λιμανάκι· ἦταν ἓνα τελωνεῖο ἐκεῖ, γιατί συχνὰ ἔρχονταν ἐμπορικὰ καὶ φόρτωναν χαρούπια καὶ ἐλιές. Ἄλλωστε ὑπῆρχαν ὑποψίες πὼς γινόταν μεγάλο κοντραμπάντο μαπαρτυιοῦ στὴν περιοχὴ, γι' αὐτὸ χρειάζόταν ἀνθρωπος τῆς κυβέρνησης, νᾶναι στὸ πόδι. Ὁ μοναδικὸς ὑπάλληλος στὴν ἔρημη κείνη καμαρούλα, μὲ μερικὸς ψαράδες παρέα! Ἦταν ἀπελπισία... Πῆγαινε τὸ πρωτὶ καὶ γύριζε τὸ θράδου μὲ ποδήλατο, δυὸ μίλια ἀπόσταση ἀπὸ τὸ σπίτι του. Μὰ ἔκανε ὑπομονή.

Οἱ φίλοι του τοῦγραψαν γιὰ τὰ μαθήματα στὸ Πανεπιστήμιο, τὴ ζωὴ τῆς Ἀθήνας· πότε θάρχόταν, τὸν ρωτοῦσαν.

Κλεινόταν ὄλο καὶ πειὸ πολὺ στὸ μαγαζὶ ὁ Σολωμός καὶ δὲ μιλοῦσε. Σκάλιζε τὸ ξύλο ὅμως μὲ συγκέντρωση καὶ σιγουριά. Τὰ ἄλλα ἀγόρια του ἦταν ἀκόμα στὴ Χώρα. Μὰ δὲν ἀργοῦσαν νὰ τελειώσουν· ὁ Νικόλας ἦταν στὸν τελευταῖο χρόνο κι' οἱ ἄλλοι δυὸ, ὁ Πασχάλης κι' ὁ Ἀντώνης ἔρχονταν ξοπίσω. Ἦταν καιρὸς νὰ πάρῃ μιὰ ἀπόφαση, νὰ δῆ ποῖο δρόμο θὰ τοὺς δώσῃ.

Στὸ μεταξὺ τὰ προξένια πηγαινόρχουνταν γιὰ τὴ Σοφία. Τὴν ἔνοιωθε ποὺ ἦταν σὲ ἀναμονὴ τοῦ γαμπροῦ. Ἐτοίμαζε μ' ἀπαντοχὴ τὰ κεντητὰ της σεντόνια, τὶς πετσέτες. Ἄλλὰ σὰν τῆς μιλοῦσε γιὰ τοῦτον ἢ γιὰ κείνον πάντα ἀφηνόταν κοντὰ του.

—Ὅτι ξέρεις ἐσὺ πατέρα, ὅπως νομίζεις ἐσὺ καλό.

Τελευταῖα ὅμως γίνονταν πράματα στὸ σπίτι ποὺ δὲν τοῦ ἄρεζαν. Τοὺς προξένεψαν ἓνα δικηγόρο ἀπὸ τὴ Χώρα ὁμορφο καὶ λεβέντη καὶ ξεσπάθωσε ἡ μάνα μαζί του. Ἦρθε κιόλας στὸ σπίτι,

τούς ἔκανε ἐπίσκεψη καὶ μιὰ Κυριακὴ στὸν περίπατο, τὸν εἶδε ἀπὸ μακρὰ πού πλησίασε τὴν κόρη του καὶ τῆς μίλησε.

—Τὶ σοῦ ἔλεγε, Σοφία; τὴ ρώτησε ἀδιάφορα τάχα, ἀργὰ κείνο τὸ βράδυ.

—Τίποτε, πατέρα τ' ἀπάντησε. Νά, κουβέντες τῆς ὥρας.

Δὲν ἐπέμενε ἄλλο ὁ Σολωμός. Χαμήλωσε κείνη τὰ μάτια καὶ τὸ πρόσωπό της ἔκλεισε ἀμέσως. Δὲν μίλησαν καὶ σὲ λίγο θγῆκε. Πῶς μποροῦσε νὰ τοῦ πῆ! Κάτι σὰν ντροπὴ τὴν ἐμπόδιζε. Τὴν εἶχε κοιτάξει ἔτσι τολμηρὰ, ψαχουλεύτῃ.

—Σὰν ν' ἀργῆ ν' ἀπαντήση ὁ πατέρας σου, Σοφία. Γιατί δὲν τὸν θιάζεις ἐσύ;

—Δὲν ἔχω τίποτε νὰ θιάσω, τ' ἀπάντησε. Ὅτι ἀποφασίση ὁ πατέρας θᾶναι καὶ δική μου θέληση.

Δὲν τὸ μολογοῦσε, μὰ τῆς ἄρεζε. Τὸ βράδυ συχνὰ τὸν ἔβλεπε νὰ ξεπροβάλλη μπροστὰ της μὲ τὰ ξεδιάντροπα μάτια του. Κανένας ἀπὸ τοὺς νέους τῆς πόλης δὲν τὴν εἶχε ποτὲ κοιτάξει ἔτσι ντροπέταν πού τῆς ἄρεζε. Ὡρες - ὦρες τώρα ἔπιανε τὸν ἑαυτὸ της νὰ κἀνὴ κάτι ἀόριστα ὄνειρα, κάτι ἀχνὲς εἰκόνες μιᾶς νέας ζωῆς, κι' ἀμυδρὰ στὸ βάθος ἢ μορφὴ τοῦ ἀντρα διαγραφόταν ἢ δικιά του.

—Μίλησε στὸν πατέρα σου νὰ τὸ ἀποφασίση, ἔλεγε ἡ μητέρα. Ἐσεῖς οἱ δυὸ πάντα συνεννοεῖστε. Τοῦτος εἶναι μεγάλη τύχη. Θὰ πᾶς στὴ Χώρα νὰ ζήσης σὰν κυρία...

Τὴν ἀπόπαιρνε τὴ μάνα, μὰ ὄλο καὶ πειὸ ἀδύνατα.

Ἐστερα ἕνα βράδυ σὰν ἀπόφαγαν ἄκουσε συζήτηση νὰ θγαίνη ἀπὸ τὴ κουζίνα.

—Τούτῃ ἡ ἱστορία πρέπει νὰ πάψη μέσα στὸ σπίτι μου, ἔλεγε ὁ Σολωμός. Δὲν κάνει τοῦτος γιὰ τὴ κόρη μας. Ἀλλοιῶς μαθημένος. Μαθαίνω πῶς διασκεδάζει κάθε νύχτα μὲ γυναῖκες. Δὲ τοῦ χαραμίζω τὴ Σοφία μου, νὰ τῆς ραγίσῃ μιὰ μέρα τὴ καρδιά.

—Ὅπως πᾶς θὰ τὴ χαραμίσης, φτωχέ μου, φώναξε ἡ μάνα. Ὁ ἕνας δὲν κάνει, ὁ ἄλλος δὲν κάνει, πάτησε τὰ εἰκοσιένα ἡ Σοφία. Δὲν μᾶς παίρνει πιά ὁ καιρὸς καὶ τοῦτος εἶναι μεγάλη τύχη. Σολωμέ! Μὴν τὸν ἀπορρίχνης ἔτσι ἄκριτα.

—Τῶκρινά καλά, γυναῖκα. Κοντὰ του ἡ Σοφία θὰ μαραζώσῃ, θὰ χαλάσῃ τὴ ζωὴ της, ἔτσι πού τὰ παίρνει ὄλα κατὰκαρδὰ. Οἱ τρόποι του... τὰ συνήθειά του, δὲν μοῦ ἀρέσουν.

—Θὰ ξεκόψῃ, φώναξε ἡ μάνα. Δὲν εἶναι ὁ πρῶτος νέος εἶναι, ὄλοι τὰ ἴδια κάνουν.

—Ὅχι γυναῖκα, ὄχι!

Ἐτσι ἄκουγε ἡ Σοφία τὶς φωνές φιλῆ τῆς μάνας θυμωμένη,

ἀποφασιστικὴ, σίγουρη τοῦ πατέρα. Καὶ κάτι ὄλο καὶ θούλιαζε μέσα της, ὄλο καὶ θούλιαζε. Δὲν ἦταν καλός, λέει ὁ πατέρας, δὲν ἦταν καλός, δὲν τῆς τὸν ἔδινε.

Ἐτριξε ἡ πόρτα τῆς κουζίνας καὶ θγῆκε ὁ Σολωμός στὴν αὐλή.

—Κι' ἄκουσε γυναῖκα, κοντοστάθηκε, μὴ σὲ ξανακούσω νὰ κἀνης κουβέντα. Γιατί ἔστειλα τὴν ἀπάντησή μου σήμερα...

Κάτι ἔσκουξε ἡ μητέρα. Τελείωσε, πάει, τελείωσε, νὰ μὴν τὸ ξανασκεφτῆ πιά ποτέ. Κλειστὸ καὶ χαμένο γιὰ πάντα.

Κείνο τὸ βράδυ σιγόκλαψε πολλὴ ὥρα ἀπάνω στὸ χέρι της χωρὶς καλὰ - καλὰ νὰ ξέρῃ τὸ γιατί.

Ἦταν ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες πού ὁ Σολωμός ἔφερε στὸ σπίτι τὸν Κοσμᾶ Χαρίτου, τὸν δάσκαλο καὶ τὴν ἀρραβώνιασε.

* * *

Ὅσο περνοῦσαν οἱ μέρες καταλάγιαζε τὸ ξέσπασμα μὲς τῆ ψυχῆ τῆς Σοφίας· τὰ ὄνειρα καὶ τὰ σχέδια ἔπεσαν σὰ λέπια κι' ἄφησαν τὴ ψυχὴ της γυμνὴ νὰ ἡρεμῆσῃ σιγὰ - σιγὰ.

Ἐνα ὅμως ἔλεγαν ὄλοι· πῶς ὁ Κοσμᾶς ἦταν λίγος, πολὺ λίγος της. Καλὸ παιδί, ναί, κι' ἀπὸ σοῖ, καὶ σὰ δάσκαλος εἶχε μέλλον. Ἄλλὰ γιὰ τὴ Σοφία, τὴν ἄξια κόρη τοῦ Σολωμοῦ, ταίριαζε καλύτερη τύχη.

Τολμοῦσαν πολλοὶ καὶ τῶλεγαν στὸν Σολωμὸ πῶς τὴν ἀδίκησε τὴ κόρη του, τὴ ζήμωσε· κι' ἡ μάνα ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ δὲν ἠσύχαζε τὴ γλῶσσα της καὶ μαλλιοτραβιόταν.

—Ἄχ! τί πηγες κι' ἕκαμες, ἔρημε! Τὴν ἔθαψες, τὴ θαλάσσωσες τὴ κόρη μου...

Καὶ κείνος ἀπόμεινε κλειστός, συλλογισμένος.

Μόνον ἡ Σοφία δὲν ἔλεγε τίποτε· τ' ἄκουγε ὄλα καὶ σιωποῦσε. Συχνὰ θυμόταν τὸν ὄμορφο δικηγόρο καὶ σκεφτόταν μὲ πίκρα γιατί νάρθοῦν ἔτσι τὰ πράματα. Μὰ γύριζε τὴ σκέψη ἀπότομα ἄλλοῦ· δὲν ὠφελοῦσε πιά. Αὐτὸν τῆς διάλεξε ὁ πατέρας! Αὐτὸς θὰ ἦταν κι' ὁ μοναδικὸς ἀντρας τῆς ζωῆς της.

Δὲν τὸν ἀγαποῦσε, ὄχι ἀκόμα. Ὅλα του τῆς ἦταν ξένα· τὰ ρούχα του κακόγουστα, οἱ κινήσεις του ἄχαρες. Μ' ὄλη τὴ μόρφωση, ὁ χωριάτικος ἀγέρας τῆς ράτσας του δὲν ἔφυγε ἀπὸ πάνω του· κι' αὐτὸ τὴν ἔκανε ἀφάνταστα νὰ ντρέπεται μπροστὰ σὲ ξένους.

Μόνον ἡ κουβέντα του, ἡ λίγη κουβέντα πού τῆς ἔλεγε, τῆς ἄρεζε. Ἦταν σεμνὴ κι' ἀπλὴ κι' ἄρχισε σιγὰ-σιγὰ νὰ μιλάη γλυκὰ στὴ ψυχὴ της. Ποτὲ δὲν τῆς παινεύτηκε γιὰ τίποτε· μὰ καὶ πράματα ἀληθινὰ, πού ἂν τᾶλεγε θὰ τὸν ἐξύψωναν στὰ μάτια της, κι' αὐτὰ τὰ σιῶπηρε. Ἦταν ἴσιος, σεμνὸς ἄνθρωπος, ἔτσι μονοκόμματος ὅπως καὶ φαινόταν.

Τὰ Σάββατα ἐρχόταν πάντα ἀπὸ τὸ χωριὸ ποῦταν δάσκαλος, ὅτι καιρὸ νάκανε, ὅσο δύσκολο κι' ἂν ἦταν. Σταματοῦσε ἕνα μεγάλο αὐτοκίνητο στὴν πόρτα καὶ κατέβαινε.

—Γειά σου Σοφία.

—Καλωσόρισες, τὸν ὑποδεχόταν τυπικὴ μ' ἕνα χαμόγελο.

Τὸ θράδυ σὰν ἔφευγαν οἱ ἄλλοι καὶ τοὺς ἄφηναν μόνους ἢ κουβέντα σερνόταν μὲ κόπο ἀνάμεσά τους. Ἐκείνη κεντοῦσε πάντα κάτι κι' ὁ Κοσμᾶς δὲν ἔκανε τίποτε τὴν κοίταζε.

—Πές μου λοιπὸν Σοφία, πῶς πέρασες τὶς μέρες σου;

Τοῦ ἀπαντοῦσε σύντομα κι' ἡ προσπάθεια του νὰ πιάσει κουβέντα ἔπεφτε. "Ὡχ, ἦταν πολὺ στενάχωρα, σὰν ἐρχόταν. Περίμενε πῶς καὶ τί νάρθῃ ἢ Δευτέρα ἢ αὐγὴ νὰ τὸν δῆ νὰ φεύγῃ.

—Ἀντίο, τῆς ἔλεγε μὲς τὴν πρωϊνὴ καταχνιά.

—Στὸ καλὸ, τοῦ ἀπαντοῦσε καὶ σὰν ξεκινοῦσε πιά καὶ ξεμάκραινε τ' αὐτοκίνητο, ἔκλεινε πίσω τῆς τὴν πόρτα κι' ὁ κλοιὸς ποῦσφιγγε τὸν ἑαυτὸ τῆς λυνόταν, ἔπεφτε.

"Ἐτσι πέρασαν δυὸ μῆνες, μὲ τὰ ψέματα.

Στὸ τέλος τοῦ Φλεβάρη, κείνο τὸ ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς, ἔκανε μιὰ ὁμορφὴ γλυκειὰ λιακάδα, κι' ὁ κόσμος βγήκε στοὺς δρόμους νὰ περπατήσῃ.

Πῆρε κι' ὁ Κοσμᾶς τὴ Σοφία καὶ ξεκίνησε σιγά-σιγά καὶ λιγομίλητοι ἔφτασαν ὡς ἔξω ἀπὸ τὴ πόλη, ἐκεῖ στὴ ξερὴ κοίτη.

—Κάθησε Σοφία, τῆς εἶπε. Θὰ κουράστηκες.

"Ἐγβαλε τὸ μαντῆλι του καὶ τ' ἀπλωσε σ' ἕνα κοτρῶνι, μὲ κείνο τὸν ἀπλό του τρόπο, τὸν μονοκόμματο, πού τὸν ἔδειχνε τόσο συμπαθητικὸ.

Πέρα ὁ ἥλιος βουτοῦσε στὴ θάλασσα ἕνα ζεστὸ σύννεφο, ρόδινο, διάφανο, ξάπλωσε ἀπὸ τὸν οὐρανὸ στὶς κορφές τῶν δέντρων, πλήρωσε τὴ θαθειά, ξερὴ κοίτη, κι' ἔπηξε μέσα τῆς.

—Σ' ὅλα τὰ ὁμορφα μέρη, τὸ δειλινὸ εἶναι γλυκειὰ ὥρα, χρυσή, μίλησε ὁ Κοσμᾶς κοιτώντας μακρῶς. Δὲν τὸ βλέπεις κι' ἐσύ, Σοφία;

Σήκωσε τὸ κεφάλι καὶ τὸν κοίταξε σὰν τῆς μιλοῦσε ἔτσι, ἔνοιωθε τόσο ἀγράμματη κοντά του. Δυὸ τάξεις ἔβγαλε στὸ Γυμνάσιο ἄλλες δὲν εἶχε τότε κι' ὁ πατέρας δὲν τὴν ἔστειλε στὴ Χώρα. Πού νὰ τὴ χάσῃ!

—Ναί, θιάστηκε νὰ τοῦ πῇ, γιατί ἄξαφνα εἶδε τὰ μάτια του βουτηγμένα στὰ δικά τῆς νὰ τὴν κοιτάζουν θαθειά, ἥρεμα, σὰ νὰ ἀναπαυόταν ἀπάνω τῆς. Κοκκίνησε καὶ χαμήλωσε τὸ βλέμμα τῆς. Μὰ ἀμέσως τάχασε, δὲν ἤξερε τί νὰ κάνῃ, σηκώθη καὶ προχώρησε λίγο. Στὰ πόδια τῆς κάτω, ἢ γῆ κατρακυλοῦσε ἀπότομα, ὄλο

θράχους. Τὸν ἔνοιωθε πού ἐρχόταν κοντά τῆς, πλησίαζε ὄλο καὶ πειὸ πολὺ.

—Ἄν μοῦ ἀγγίση, εἶπε γρήγορα-γρήγορα μέσα τῆς, ἂν σηκώση τὸ χέρι του ἐπάνω μου, θὰ κυλήσω, νὰ πέσω...

Σταμάτησε πίσω τῆς σήκωσε τὸ χέρι του, ἀγκάλιασε τοὺς ὤμους τῆς κι' ἄργὰ τὴ γύρισε κοντά του.

—Σοφία μου, γλυκειά μου, κοπέλλα μου... κι' ἡ φωνὴ του ἀλαγμένη, τρεμόπαιζε. Τὴν ἔσφιξε στὴν ἀγκάλιά του κι' ἔγυρε τὸ κεφάλι καὶ τὴ φίλησε ἕνα ζεστό, γεμᾶτο φιλή κεί στὴν ἄκρη τῶν χειλιῶν.

Τὸ αἶμα ὥρμησε στὸ κεφάλι τῆς, τὸ πλημμύρισε καὶ κτυποῦσε δυνατὰ στοὺς κροτάφους τῆς.

"Ἦστερα χάρισαν καὶ δὲν μίλησαν, ὥσπου γύρισαν στὸ σπίτι κι' ἀνακατεύτηκαν μὲ τοὺς ἄλλους.

Καὶ μόνο σὰ βρέθηκε στὸ κρεβάτι ἄργὰ κείνο τὸ θράδυ, μόνο τότε, θυμήθηκε ἡ Σοφία πῶς ἔκανε τὴ σκέψη νὰ πέσῃ στὸν ποταμὸ ἂν τὴν ἄγγιζε. Καὶ γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὴ μέρα πού ἔτσι θιαστικά τὴν ἀρραβώνιασε ὁ πατέρας, χαμογέλασε μόνη στὸν ἑαυτὸ τῆς.

Ἄπὸ κείνη τὴ μέρα ἄλλαξε ἀπέναντι του, χωρὶς κι' ἡ ἴδια νὰ τὸ καταλάβῃ ἡ ψυχὴ τῆς ὄλο καὶ γλύκαινε. Ἄρχισε νὰ τὸν προσμένῃ τώρα τὰ Σάββατα. Κι' ὅταν κείνος δρασκελίζε τὰ σκαλοπάτια, κοιτώντας τὴν γελαστά, τὴν ἔπιανε μιὰ ταραχὴ, ἔτρεμαν τὰ χεῖλια τῆς, τὰ μάγουλα.

Τῆς μιλοῦσε πειὸ πολὺ τώρα.

—Ἄνυπομονοῦν στὸ χωριὸ νὰ σὲ γνωρίσουν, τῆς ἔλεγε. Κι' ἐγὼ εἶμαι τόσο περήφανος πού θὰ τοὺς δείξω ἐσένα.

Τὰ λόγια του ἔμπαιναν στὴ ψυχὴ τῆς. Τοῦ χαμογέλασε. Ἦρθε κοντά καὶ τῆς πῆρε τὰ χέρια.

—Δὲν εἶμαι ἄξιος σου, τὸ ξέρω Σοφία. Σὰν ἐσένα δὲν εἶναι καμμιὰ! Σοῦ ταίριαζε καλύτερος ἀπὸ μένα, ἕνα δάσκαλο πού θὰ σὲ γυρίζῃ τὰ χωριά...

Ξαφνικὰ τὰ μάτια του γέμισαν δάκρυα.

—Ἄγαπημένη μου, τῆς εἶπε κι' ἀκούμπησε τὸ πρόσωπο στὰ χέρια τῆς.

Ἦ συγκίνηση του τὴ νίκησε. Τὸν εἶδε μπροστά τῆς ὅπως πραγματικά ἦταν ἕνας ἀπλός, καλὸς ἄνθρωπος πού τῆς ἔδωσε τὴ ψυχὴ του ὀλόκληρη, μὲς τὰ λίγα λόγια του. Τοῦ σήκωσε τὸ πρόσωπο καὶ τὸν φίλησε γιὰ πρώτη φορὰ.

—Μὴ μιλάς ἔτσι Κοσμᾶ! Ὁ Θεὸς μᾶς ἔνωσε. Εἶμαστε ἄξιοι ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλο.

Σιγά-σιγά τὸν ἀγαποῦσε· μέσα της εἰσχωροῦσε ἀπ' ὄλες τις μεριές του· τὸς ὁ νέος ἄνθρωπος, ἔπαιρνε τὴ θέση του καὶ παραμέριζε ὄλους τοὺς ἄλλους. Ἡ ψυχὴ της δενόταν ἀργὰ μὰ στέρεα μὲ τὴ δική του σ' ἓνα κόμπο ἀξειδιάλυτο.

—Πότε θὰ παντρευτοῦμε Σοφία; ρωτοῦσε. Νὰ σὲ πάρω στὸ μικρό μου σπίτι, νὰ σ' ἔχω κεῖ, μέρα νύχτα, δική μου, ὀλοδική μου!

Γινόταν φλύαρος· αὐτὸς ὁ λιγομίλητος, ἀνοίγε τὴν καρδιά του γιὰ τὰ μάτια της. Ἦταν τόσο θαθὺς ὁ ἔρωτας του γιὰ τούτη τὴν ὀμορφὴ κοπέλλα μὲ τις λίγες γνώσεις, ποὺ στεκόταν τόσο πιὸ ψηλά του.

—Ποτὲ δὲν θὰ καταλάβω γιὰτὶ σ' ἔδωσε σὲ μένα ὁ πατέρας σου, ἔλεγε καὶ ξανάλεγε. Πόσο φοβόμουνα στὴν ἀρχὴ μὴ μετανοιώσω, καί... ξέρεις ἀκόμα τὸ φοβοῦμαι! τέλειωνε γελώντας.

Εἶχε δίκαιο. Γιὰτὶ ὁ Σολωμὸς μετάνιωσε πικρά. Μὲς τὴν ψυχὴ του σηκώθηκαν ἀνέμοι ποὺ ἀντάριαζαν. Δὲν κουμάνταρε πιὰ τὸν ἑαυτὸ του. Ἔχανε τὴ Σοφία! Μόνος τὴν παράδωσε σ' ἄλλα χέρια. Ποιὰ θάνατι ἢ ζωὴ, σκεφτόταν, σὰν φύγη ἀπὸ τὸ σπίτι τούτη ποὺ τὸν στήριζε. Πῶς θὰ μπορέσει μονάχος, χωρὶς τὴ Σοφία, νὰ βρῆ μιὰν ἄκρη στὰ προβλήματα του. Τὴν ἔβλεπε ποὺ ἀφηνόταν σὲ κείνον τὸν ξένο, ποὺ ἀρχισε νὰ τὸν ἀγαπᾷ. Καὶ ζήλευε· σὰν τὸ παιδί ποὺ μοιράζεται τὴν ἀγάπη τῆς μάνας, ἔτσι κι' αὐτὸς, ζήλευε. Γιὰτὶ, πῶς γίνεται, ἔλεγε, νὰ τὴν μεγαλώσει μὲς τὰ χέρια του, νὰ τῆς δώσει ὅτι εἶχε, νὰ ἐξαντληθῆ τούτος γιὰ νὰ πάρη ἐκείνη νὰ φουντώσει καὶ τώρα νάρθῃ ἓνας ἄλλος, ἓνας ξένος, νὰ τοῦ τὴν σηκώσει καὶ νὰ φύγη;...

Ἀποτραβήχτηκε ὀλότελα στὸ μαγαζί· δούλευε ὀλημερίς σκυμμένος πάνω στὸ ξύλο καὶ συχνὰ ἐκεῖ ἔτρωγε τὸ μεσημεριανό του φαγητό. Τὸ θράδυ σὰν μαζεύονταν ὄλοι στὸ τραπέζι, καθόταν σιωπηλός, σκεπτικός. Δὲν ἔλεγε κουβέντα.

—Τὶ ἔπαθες καὶ δὲν σὲ πιάνει ὕπνος; ρωτοῦσε πιὸ ὕστερα ἡ γυναίκα του, σὰν στριφογύριζε καὶ ξεφουσοῦσε στὸ κρεβάτι του.

Ἔχανε τὴ Σοφία, ὁ κόσμος του βυθιζόταν! Πῶς νὰ τῆς πῆ, νὰ καταλάβῃ...

Σηκωνόταν, φοροῦσε τις μπότες του καὶ ξεκρέμαζε τὸ ντουφέκι ἀπὸ τὸν τοῖχο ψηλά.

—Θὰ βγῶ ἓνα γῦρο.

Δὲν γύριζε παρὰ τὸ μεσημέρι τῆς ἄλλης μέρας, φορτωμένος πουλιὰ σκοτωμένα καὶ συχνὰ κἀνα-δυὸ λαγούς. Ἦταν περίφημος κυνηγὸς ὁ Σολωμὸς κί' ἡ περιοχὴ ὀλόγυρα πλούσια σὲ κυνήγι. Μὰ ἦταν κατατσακισμένος.

—Κουράζεσαι πατέρα. Δὲν κάνει νὰ περπατᾷς τόσο πολὺ, δὲν εἶσαι πιὰ νέος... τὸν μάλλωνε ἡρεμα ἡ Σοφία καὶ τοῦφερνε νερὸ ζεστό νὰ πλυθῇ.

Δὲν ἀπαντοῦσε· κάτι μέσα του γκρεμιζόταν καὶ τᾶχε χαμένα. Δὲν ἤξερε πῶς νὰ κάνῃ νὰ στηριχθῆ. Πάνω ἀπ' ὄλα πάσχιζε νὰ κρυφθῆ, μὴν τὸ καταλάβῃ κανεὶς. Παιδευόταν νὰ καλύψῃ τὴ ζήλεια του, γιὰτὶ κατάβαθα τ' ὀβλεπε πῶς ἦταν ντροπὴ, μεγάλη ντροπή...

Πάλευε ἔτσι ὄλη τὴν ἀνοιξη, ὥσπου δὲν ἄντεξε ἄλλο.

* * *

Κεῖνο τὸ χρόνο ἡ Λαμπρὴ ἔπεσε πολὺ ἀργὰ· ἀρχές τοῦ Μάη σχεδὸν καλοκαίρι.

Ἦρθαν οἱ τρεῖς γιοὶ ἀπὸ τὴ Χώρα καὶ τὸ σπίτι βούϊξε ἀπὸ τις φωνές τους. Εἶχαν τὰ δικά τους νὰ ποῦν, ποὺ ἦταν δίχως τελειωμό. Τὴ δεύτερη ὀδομάδα ἔφτασε κι' ὁ Κοσμᾶς ἀπὸ τὸ χωριὸ τῶν γονιῶν του, κι' ἔμεινε μαζί τους.

Κάθε μέρα ἦτανε σωστὸ πανηγύρι. Προγευμάτιζαν στὴν αὐλὴ κάτω ἀπὸ τὸν λεβέντη πεῦκο, ποὺ γέμιζε φωλιές σπουργιτιῶν. Πάντα κάτι ξέχωρο τοὺς ἔφτιαχναν ἢ μάνα κι' ἡ Σοφία· μπουρέκια μὲ τυρὶ καὶ πίττες διάφορες, πράματα ποὺ δὲν τᾶβρισκαν στὴ Χώρα. Δυὸ τρεῖς φορές ἔφυγαν ἀπὸ νωρίς γιὰ ἐκδρομὲς στὰ περιθώλια γύρω καὶ κάτω στὴ θάλασσα, στὶς πηγὲς ποὺ βρίσκονταν ἀνάμεσα στοὺς βράχους. Τὸ θράδυ ὀμως ἔστρωναν πάντα τὸ μεγάλο τραπέζι μὲς τὸ λιακωτὸ καὶ κάθονταν ὄλοι γύρω.

Ἦταν σχεδὸν σὰν τὸν παλιὸ καιρὸ, ὅταν ἦσαν παιδιά. Μὰ ὄχι ἐντελῶς τὸ ἴδιο. Τώρα ἔμοιαζαν ἔτοιμοι ὄλοι γιὰ μιὰ μακρυνὴ ἀναχώρηση.

—Γεῖά σου Κοσμᾶ, πῆρες τὴν καλύτερη κοπέλλα τοῦ κόσμου, λείει μιὰ μέρα ὁ Νικόλας.

Ἦταν ἡ ἀγαπημένη τους. Συχνὰ κεῖ ποὺ μιλοῦσαν, τὴν ἀγκάλιαζαν μὲ ἀγάπη καὶ τὴν φιλοῦσαν· ἀπὸ μικρὰ εἶχαν νοιώσει πῶς κοντὰ της θᾶβρισκαν ὕποστήριξη, παρηγοριά. Εἶχε τὴ κατανόηση ποὺ ἔλειπε ἀπὸ τὴ μάνα παρ' ὄλη τὴν ἀγάπη της.

—Γιὰ πὲς μου πατέρα, ξανάρχισε ὁ Νικόλας πειραχτικά, τὶ τοῦ θρηῆκες αὐτοῦ καὶ τοῦδωσες τὴ Σοφία μας;

Γέλασαν ὄλοι μ' ἀγαθὴ καρδιά, γιὰτὶ ἀγαποῦσαν τὸν Κοσμᾶ σὰ δικὸ τους. Μόνον ὁ Σολωμὸς δὲν ἰλάρεψε· εἶχε τὴν ἴδια τραχιὰ ὄψη ποὺ πῆρε τελευταῖα. Μέσα του ὀμως μιὰ ἀπόφαση γεννιόταν. Περίμενε τὴ στιγμή...

Τώρα τὰ θράδουα ἀργοῦσε πάντα ὁ Γρηγόρης νάρθῃ· ἔπιασε παρέες κάτι ρέμπελους τῆς μικρῆς πόλης καὶ τ' ὀστρωναν συχνὰ στὸ χαρτὶ καὶ στὸ πιετό. Ἐφτασε μάλιστα νᾶχη μπλεξίματα μὲ γυναῖκες.

—Εἶν' ἀλήθεια Σοφία, γιὰ τὸν Γρηγόρη; ρώτησε ὁ Νικόλας μ' ἀγωνία.

—Ναί, ἀλήθεια, τοῦκανε κι' ἔσκυψε τὸ κεφάλι.

—Μὰ γιατί Θεέ μου, γιατί; Εἶχε τόσα ὄνειρα καὶ κέφι νὰ γίνη κάτι...

—Ἀπελπίστηκε Νικόλα. Ὁ πατέρας φαίνεται τόσο ἀναποφάσιτος νὰ τὸν στείλῃ. Δὲν τὸν πιστεύει πιά· ἔχασε τὴν ἐλπίδα του, τῶρριξε ἔξω.

Σφούγγισε τὰ μάτια της.

—Κι' ὅμως μπορεῖ Σοφία ὁ πατέρας νὰ μᾶς σπουδάσῃ. Δὲν καταλαβαίνω πῶς ἔγινε ἔτσι δειλός, ἄτολμος...

—Ἐχει κόρες νὰ παντρέψῃ, λέει. Ἐχει κι' ἄλλα παιδιά. Πῶς θὰ τὰ καταφέρῃ.

—Τὸν τσάκισε ἡ ἔγνοια κι' ἡ εὐθύνη, εἶπε σκεφτικὰ ὁ Νικόλας, κοιτώντας πέρα.

Σιώπησαν· τραβήχτηκε ὁ καθέννας στὸν ἑαυτό του.

Σὲ λίγο ξανᾶπε ὁ Νικόλας:

—Ἐχω κι' ἐγὼ κάτι νὰ πῶ στὸν πατέρα.

Τοῦ μίλησε τὸ ἴδιο κιάλας θράδυ. Κάθονταν ὅλοι ἔξω στὴν μπροστινὴ θεράντα. Ὁ ἀγέρας χλιαρός, γιομάτος ἀνάσες, τοὺς ἔκανε νὰ σιωποῦν. Ἐνοιωθαν τὸ καλοκαίρι πού ἔμπαινε ὑπουλα, ὄλο ὕγρασία.

—Πατέρα, ἄνοιξε τὸ στόμα ὁ Νικόλας, θέλω κάτι νὰ σοῦ πῶ, τώρα πού εἴμαστε ὅλοι μαζεμένοι.

Κοντοστάθηκε καὶ ξανάρχισε μὲ δύναμη.

—Ὅπως ξέρεις σ' ἕνα-δυὸ μῆνες βγάζω τὸ σχολειό. Θέλω νὰ σοῦ πῶ, νὰ σὲ ρωτήσω πατέρα, ἔχεις κανένα σκοπὸ γιὰ μένα;

Ἀναταράχτηκαν οἱ ἄλλοι στὶς καρτέκλες τους, γύρισαν κατὰ τὸ Σολωμὸ καὶ περίμεναν μ' ἀπαντοχὴ τὴν ἀπάντησή του. Ἐνα αὐτοκίνητο πού πέρασε φώτισε γιὰ λίγο ὅλα τὰ πρόσωπα, κι' ὕστερα τᾶρριξε καὶ πάλι στὸ σκοτάδι.

Μονότονη βγήκε ἡ φωνὴ τοῦ Σολωμοῦ.

—Σκέφτομαι, νὰ βρῆς καὶ σὺ καμμιά δουλειὰ ὥσπου νὰ δοῦμε... νὰ μπορέσω νὰ σᾶς στείλω καὶ τοὺς δυὸ ἔξω νὰ σπουδάσετε...

Ὅπως ἀκριβῶς ἔγινε μὲ τὸν Γρηγόρη! Κατάλαθαν ὅλοι· οὔτε τώρα τ' ἀποφάσιζε.

Ἐπесе σιωπὴ θαρειά.

Τέλος μίλησε πάλι ὁ γιός:

—Τότε πατέρα, ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ περιμένω· ἐδῶ τί θὰ κάνω; Κύτταξε τί ἔγινε μὲ τὸν Γρηγόρη... Θὰ φύγω γιὰ τὴν Αὐστραλία, πατέρα.

Ἀρπάχτηκαν ὅλοι· ἔμπηξε ἡ μάνα τὴ φωνὴ κι' ἡ Σοφία πετάχτηκε ἀπάνω.

—Ὅχι Νικόλα, ὄχι, νὰ μὴ φύγῃς· καὶ τὸ κλάμα ἦταν ἔτοιμο ἐκεῖ στὸ λαιμό της.

Γύρισε κοντά της τὴ ματιὰ του.

—Ἀδελφὴ μου... μουρμούρισε μὲ φωνὴ πνιγμένη.

Ὁ Σολωμὸς δὲ μίλησε. Μὲς τὸ μυαλό του ὁ κόσμος γύριζε. Ἀπὸ κάπου μακρὰ, ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ καιροῦ, ξεχασμένη ἀνέβηκε ἡ φωνὴ τοῦ παπᾶ, τοῦ δικοῦ του πατέρα. «Μὴ περάσης θάλασσα, Σολωμέ. Οἱ ξένοι τόποι εἶναι σκληροὶ γιὰ τὰ παιδιά μας». Ξένοι τόποι... Ξένοι τόποι...

—Εἶναι σκληρὴ ζωὴ, ἐκεῖ· εἶπε τσακισμένα.

—Ἐδῶ θᾶταν πειὸ σκληρὴ πατέρα, δίχως σκοπὸ.

Τὴν ἄλλη μέρα ἔφυγαν ὅλοι καὶ τὸ σπίτι νέκρωσε ἀπότομα· μιὰ θαρειὰ μοναξιά πλάκωσε κι' ἡ θλίψη κάλυψε τὴ ψυχὴ τῆς Σοφίας, θαθειὰ μέσα της. Ἐπιασε νὰ συγυρίσῃ τὴν ἀκαταστασία πού ἔμεινε πίσω της, ἔτσι γιὰ νὰ ἀπασχοληθῇ, νὰ ξεδώσῃ τὸ μυαλό της.

Κόντευε μεσημέρι· ἔαφνου μέσα στὴν τέλεια σιωπὴ τοῦ σπιτιοῦ ἀντήχησε ἕνα γνώριμο θῆμα στὶς πλάκες τῆς αὐλῆς.

—Σοφία, ἀκούστηκε ἐπιτακτικὴ ἡ φωνὴ τοῦ Σολωμοῦ.

Ὁ πατέρας! Σπίτι τέτοιαν ὦρα! Πετάχτηκε ἀπὸ τὴν κάμαρη.

—Ἐλα μαζύ μου! εἶπε καὶ τράβηξε κατὰ τὸ πλυσταριό.

Πῆγε ξοπίσω του. Τὸ ἄσπρο ξαφνικὸ φῶς τῆς ἔκαψε τὰ μάτια, κι' ἡ καρδιά της ἀπότομα φτερούγισε. Ἐνοιωθε ταραγμένη. Τὴ νὰ θέλῃ, ἀναρωτιόταν. Σίγουρα δὲν θᾶταν γιὰ καλό. Σὰν μπῆκαν μαντάλωσε ὁ Σολωμὸς τὴ πόρτα καὶ στάθηκε ἔμπρός της· στητός, ἀνέκφραστος.

—Τὶ συμβαίνει πατέρα; ἔστομίσε πρώτη γιὰτὴν δὲν ἄντεχε ἄλλο, πνιγόταν.

—Ἀκουσε Σοφία... Θέλω νὰ χωρίσῃς τὸν Κοσμᾶ!

—Πατέρα! βόγγηξε.

—Χώρισε τον Σοφία, ξανᾶπε, κι' ἐγὼ θὰ σοῦ βρῶ καλύτερον. Τοῦτος δὲν σοῦ ἀξίζει, εἶχες δίκαιο τότε. Μὰ ἐγὼ δὲν τᾶθλεπα. Σὲ ζητοῦσαν τόσοι κάθε μέρα, πού τᾶχασα, δὲν ἤξερα πιά τί ν' ἀποφασίσω. Ἡ μητέρα σου φώναζε πῶς περνοῦσε ὁ καιρός, θυμᾶσαι, ἦταν καὶ κείνος ὁ δικηγόρος πού σὲ κυνηγοῦσε... καὶ φοβόμουν ἤθελα νὰ σὲ σώσω. Βρέθηκε ὁ Κοσμᾶς! Νόμιζα πῶς ὅλα θὰ τέλειωναν στὸ καλύτερο. Μὰ ὄχι, ἔκαμα λάθος.

Τέλειωσε, μὰ ἀγκομαχοῦσε ἀπὸ τὴν προσπάθεια.

Ἀπόμεινε ἄφωνη· δίπλα στὸ κοτέτσι μιὰ κότα πού κακάριζε μὲ σιγουριά γιὰ τὸ γέννημα τοῦ αὐγοῦ της, ἔκανε νὰ φαίνεται τούτῃ ἡ κουβέντα ψεύτικη, ἀπίθανη.

—Πατέρα, μουρμούρισε τέλος, πατέρα δὲ μιᾶς σοβαρά;

Κούνησε τὸ κεφάλι. —Ναί.

Φλογίστηκε δάκακριη.

—“Οχι, πατέρα. Αυτό δὲν θὰ γίνη ποτέ! Δὲν ξέρω τί ιδέα πέρασε ἀπὸ τὸ μυαλό σου καὶ μοῦ τὰ λές αὐτά· μὰ ὁ ἄρραθῶνας δὲν εἶναι παιγνίδι. Ὑπόκυψα καὶ τὸν πῆρα τότε γιὰ νὰ μὴ σὲ προσβάλλω, πὺ ἔδωσες τὸ λόγο σου. Νὰ χωρίσω τώρα ἔτσι, χωρὶς αἰτία καμμιά καὶ νὰ δώσω ἀφορμὴ τοῦ κόσμου νὰ πῆ; Ποτέ! Ἡ Σοφία τοῦ Σολωμοῦ τέτοια πράγματα δὲν τὰ κάνει, θάπρεπε νὰ τὸ ξέρεις πατέρα.

Κάτι μέσα της τὴν κράτησε καὶ δὲν τοῦ εἶπε πῶς τὸν εἶχε ἀγαπήσει πιά τὸν Κοσμᾶ, πῶς ἡ ψυχὴ της ἦταν δεμένη καὶ δὲν μποροῦσε.

—Ἀρνιέσαι; ρώτηξε πνιχτά. Τὸ αἷμα ἔφυγε ἀπὸ πάνω του καὶ τὸν ἄφησε ἄσπρο σὰν τὸν τοῖχο τοῦ πλουσταριοῦ. Ὁ παλμὸς στὰ μηλίγγια σχεδὸν ἀκουγόταν.

—Ναί! τοῦ ἀποκρίθηκε κοφτά.

Γιὰ πρώτη φορὰ ὀρθώθηκε ἡ ψυχὴ της ἐναντία στὸν πατέρα. Τώρα πὺ ζήτησε κείνος ἔτσι ἐγωϊστικὰ νὰ τσαλαπατήση τὴν περηφάνεια καὶ τὴν ἀγάπη της· τὰ δυὸ σημεῖα πὺ στήριζαν τὴν ὑπαρξὴ της.

Ἀπὸ κείνη τὴν ὥρα τῆς κήρυξε τὸν πόλεμο μέσα στὸ σπίτι, ἕνα πόλεμο ποταπό. “Ἐπαψε νὰ τῆς ἀποτεῖνη μιὰ λέξη, τὴν ἀποστρεφόταν· ἦταν σὰ νὰ μὴν ὑπῆρχε πιά γι’ αὐτόν. Ἦρθε μέρα πὺ ἔφτασε τόσο χαμηλά, νὰ τῆς ἀρνηθῆ τὰ λίγα λεφτά πὺ τοῦ ζήτησε γιὰ νὰ φτιάξῃ ἕνα φόρεμα.

—Γιατί μοῦ φέρεσαι ἔτσι πατέρα; τὸν ρώτησε μὲ παράπονο.

—Δὲν ἔκανες τὴν ἐπιθυμία μου... δὲν ἔχω ἄλλο τρόπο γιὰ σένα.

Τὸν μίσησε· αὐτὸς ὁ πατέρας ἦταν ἀνάξιος τῆς ἀγάπης της. Αὐτὴ καὶ τὴ ζωὴ της θὰ τοῦδινε κάποτε. Τώρα... τώρα δὲν καταλάβαινε πιά. Κατὰ θάθος δὲν ἦταν κακός, τὸ ἤξερε. Μὰ αὐτὸ δὲν ἦταν ἀρκετό. Τὴν θασάνιζε.

—Πάρε με Κοσμᾶ ἀπ’ ἐδῶ μέσα, ἔπεφτε στὴν ἀγκαλιά του, κλαίγοντας. Νὰ παντρευτοῦμε γρήγορα, νὰ φύγουμε.

—Εἶναι τίποτε; πές μου, τὴν ρωτοῦσε ὄλο ἔγνοια.

Μὰ ὄχι, δὲν τοῦπε, ποτέ! Σκούπιζε τὰ μάτια της καὶ ψήλωνε τὸ κεφάλι.

—Δὲν εἶναι τίποτε, ἀπαντοῦσε.

Μὰ ὁ Κοσμᾶς γιὰ ὥρα ὕστερα τὴν κοίταζε σκεφτικός. “Ἴσως κάποτε νὰ κατάλαβε ὄλα, μὰ τῶκρυψε. Σεβάστηκε τὴν περήφανη σιωπὴ της. Γιατί νὰ τοῦ φανέρωνε τὸν τρόπο τοῦ πατέρα, τὰ λόγια του, θάταν ντροπὴ ὄχι μόνο γιὰ τὸν γονιὸ της μὰ καὶ γιὰ κείνη τὴν ἴδια.

Ἡ μάνα στὸ σπίτι εἶδε τί γινόταν, τὰ ξεδιάλυνε. Καὶ γιὰ πρώτη φορὰ δὲν ἀνακατεύτηκε. Κατὰ θάθος χαιρόταν γι’ αὐτὴ τὴ διαφορά τους. Γδικιόταν τὴ κόρη πὺ τὴν παραμέρισε ὄλα τούτα τὰ χρόνια στὴ ψυχὴ τοῦ ἄντρα της.

“Ἐτσι ὁ λίγος καιρὸς πὺ ἀπόμεινε ὡς τὸν γάμο κατάντησε σωστὴ κόλαση. Κι’ ἡ Σοφία ἦτανε μέσα ὀλομόναχη.

* * *

Γίνηκε ὁ γάμος στὰ τέλη Αὐγούστου· τῶκαναν ἔτσι γιὰ νᾶχη καιρὸ τὸ νέο ζευγάρι νὰ συγυρίση τὸ σπιτικό του στὸ χωριὸ προτοῦ ἀνοίξῃ τὸ σχολειό.

Μέρες πολλὲς ὕστερα μιλοῦσε γι’ αὐτὸ ἡ μικρὴ πόλη· ἦταν μεγάλο γεγονός. Ἀπὸ τὰ γύρω χωριά ἦρθαν ὄλοι οἱ συγγενεῖς τῆς μάνας καὶ τοῦ γαμπροῦ μὲ φορτωμένα τὰ χέρια. Γουρουνιές, ζυμαρικά τοῦ χεριοῦ, ὄρνιθες κι’ ὄτι ἄλλο εἶχε μέσα ἡ αὐλή τους. Στρώθηκαν τὰ τραπέζια μέσα κι’ ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ τ’ ἄγορία μπαινόθγαιναν νὰ περιποιηθοῦν τὸν κόσμο, νὰ γεμίσουν τὰ ποτήρια, νὰ φέρουν φαῖ.

—Νὰ σᾶς ζήσουν! Νὰ σᾶς ζήσουν! Στὴν ὑγεία τους! μιὰ φωνὴ ἔθγαινε ἀπ’ ὄλες τίς μεριές.

Ὁ Σολωμὸς λιγομίλητος, συγκρατημένος ὄπως πάντα, περιφερόταν μ’ ἕνα ποτήρι στὸ χέρι.

Κανένας δὲν ἔμαθε ποτέ, τί γίνηκε κείνη τὴ Κυριακὴ τοῦ γάμου. Μπῆκε ἡ Σοφία τὸ πρῶτὶ στὴν κάμαρη του.

—Πατέρα, τοῦ λέει μὲ δειλὸ χαμόγελο, σήμερα ἄς ξεχάσουμε ὄλα τ’ ἄλλα. Ἐλα νὰ συγχωρεθοῦμε.

Τὴν κύτταξε ψυχρὰ καὶ γύρισε κατὰ τὸ ντουφέκι πὺ καθάριζε.

—Μὴ μοῦ πικράνης τὴ σημερινὴ μέρα, πατέρα μου! παρακάλεσε. Ἄν σοῦ ἔφταιξα πραγματικά, ἔχασε το... Δῶσε μου τὴν εὐχὴ σου.

—“Οχι, ἀποκρίθηκε. Αὐτὸς ὁ γάμος δὲν γίνεται μὲ τὴ θέλησή μου. Τὴν εὐχὴ μου δὲν θὰ τὴν ἔχης.

Πῆγε κάτι νὰ τοῦ πῆ· τὰ χεῖλη της σχημάτισαν κιόλας τὴ συλλαβὴ, μὰ μετάνοιωσε. Μόνο τὸν ἀναμέτρησε γιὰ λίγο καὶ τὸ βλέμμα της εἶχε ἀπ’ ὄλα, παράπονο, μομφή, περιφρόνηση. Πάνω ἀπ’ ὄλα ὄμως ἦταν ἕνα περήφανο βλέμμα.

Τὴν τρίτη μέρα τοῦ γάμου ἔφυγε μὲ τὸν ἄντρα της· φόρτωσαν σ’ ἕνα αὐτοκίνητο τὴ προίκα πὺ ἐτοίμαζε ἀπὸ μικρὴ καὶ τὰ λίγα ἔπιπλα πὺ δὲν μπόρεσε νὰ μὴ τῆς φτιάξῃ ὁ Σολωμὸς.

Μέσ’ ἀπὸ τὸ παραθυράκι τοῦ αὐτοκινήτου ἔσκυψε καὶ τοῦπε σιγανὰ τὴν τελευταία στιγμὴ.

—Φεύγω πατέρα και να ξέρης, δεν θάρθω ποτέ πίσω. Μόνο αν με ζητήσεις μοναχός σου.

“Ο καπνός της έλιās από τὸ καπνιστήρι μπήκε ανάμεσά τους... “Εβαλε μπρός ὁ σιωφῆρ και ξεκίνησε.

—Στὸ καλό, στὸ καλό, φώναζαν οἱ ἄλλοι κι’ ἔμειναν ἐκεῖ ν’ ἀγναντεύουν τὸ χέρι της πού τὸς ἀποχαιρετοῦσε, ὥσπου σ’ ἓνα στρίψιμο χάθηκε ξαφνικά. Καὶ μόνο σὰν γύρισαν νὰ μποῦν μέσα εἶδαν πὼς ἔκλαιαν ὄλοι.

—“Αλλάξε κιόλας τὸ σπίτι, μίλησε πρῶτος ὁ Νικόλας με θλιμμένη φωνή.

Κύτταξε ἓνα γύρο ὁ Σολωμός και τὸς εἶδε τὸν καθένα σὲ μιὰ μεριά νὰ κλαίη σιγανά. Μιὰ ἀσυγκράτητη συγκίνηση φούσκωσε τὸ στήθος του· θέλησε νὰ τὸς πῆ κάτι, ἓνα λόγο, μὰ δὲν μπόρεσε. Φύσηξε τὴ μύτη του δυνατὰ και γύρισε στὴν κάμαρη του και κλείστηκε.

“Ἦταν λίγες μέρες πειὸ ὕστερα πού ἔφτασε ἡ ἄδεια τοῦ Νικόλα. “Ετοιμάστηκε στὰ γρήγορα κι’ ἔφυγε ἓνα μήνα μόλις μετὰ τὸ γάμο.

—Σὰν φτάσω και δουλέψω πατέρα, εἶπε ἀποχαιρετώντας τον, θὰ πάρω και τὸς ἄλλους δυό. Τὰ μιλήσαμε και θέλουν νάρθουν κοντά μου.

Μπάρκαρε σ’ ἓνα μεγάλο θαπόρι με πολλοὺς ἄλλους μετανάστες· ψηλός, λιγνός λίγο πειὸ πολὺ ἀπὸ παιδί.

Στάθηκε μονάχος ὁ Σολωμός στὴν ξύλινη ἀποβάθρα. “Ολόγυρα οἱ συγγενεῖς τῶν ἄλλων πούφευγαν, ξένοι ὄλοι, μὰ τὸ κλᾶμα τὸς σπάραζε τὴ καρδιά του. “Εβλεπε τὸ Νικόλα νὰ κουνάη τὸ μαντήλι· ἡ θάρκα ξεμάκραινε ὀλοένα. Ποῦ πήγαινε, τί θάρβρισκε κεῖ κάτω, σὲ ποιά χέρια θάρπεφτε ὁ γιός του, δὲν ἤξερε τίποτε. “Ωχ, θάρπρεπε νὰ μείνη κοντά του ἀκόμη· ἦταν μικρός ὁ γιός του, τὸ παιδί του, πού τὸ μεγάλωσε ὄλα τὰ χρόνια μὴν τοῦ λείψη τίποτε, μὴ κακοπάθη. “Ἦ ἀπόγνωση πού τὸν τριγύριζε ἀπὸ μέρες, φούντωσε και τὸν ἔπνιξε. «“Αχ παιδί μου, παιδί μου!» ἔκλαψε ἡ ψυχὴ του κι’ οἱ κόμποι πού ἀνεβοκατέβαιναν στὸν λαϊμό του ὄρα τῶρα, γίνηκαν βουβὸ κλᾶμα.

“Ωσπου θράδισε κι’ ἀντήχησε στὸ στήθος του ἓκατὸ φορές πειὸ δυνατὴ ἡ τελευταία σειρήνα, ὁ Σολωμός ἔμεινε κεῖ. Τότε κατάρλαθε πὼς ὄλα τέλειωναν, πὼς ἦταν ἀνίσχυρος νὰ κάνη κάτι. Γύρισε κι’ ἔφυγε. “Εφτασε ἀργὰ στὴ μικρὴ πόλη· κι’ ἡ καρδιά του δὲν ἔπαψε νὰ χτυπᾶ γοργὰ ἄρρυθμα ὄλη κείνη τὴ νύχτα.

Περνοῦσε ὁ καιρός θραδύς, χωρὶς σκοπὸ τῶρα. “Ἦ ζωὴ κυλοῦσε μονότονη ἀπὸ τὸ μαγαζὶ στὴν κάμαρη και καμμιά φορά ὡς τὸ καφενεῖο. “Αρχισε νὰ μὴ νοιώθη τόσο καλά. “Ο παλιός γρανιτένιος ὀργανισμός ἔδειξε ἀπότομα σημεῖα ὑποχώρησης. “Εχανε τὴ

δύναμη του εὔκολα· τὶς νύχτες εἶχε στενοχώρια, λαγοκοιμόταν. Μὰ δὲν τὰ πολυλογάριαζε ὄλ’ αὐτά. “Ἦ ἡλικία σκεφτόταν.

“Ο Νικόλας ἔγραφε πὼς περνοῦσε καλά. Δούλευε σ’ ἓνα μαγαζὶ ἀποικιακῶν πού σέρβιραν και γάλα. Μιλκ-πάρ τάλεγαν ἐκεῖ. “Επαιρνε καλὸ μιστὸ και φύλαγε ἀρκετά. Στὸ σπίτι δὲν εἶχαν τὴν ἀνάγκη του. “Ελπίζε ὄπως πήγαινε, νὰ πιᾶση δικὸ του μαγαζὶ σ’ ἓνα-δυὸ χρόνια. “Αλλά ἡ δουλειὰ ἦταν σκληρὴ, τὸς ἔλεγε. Πολλὲς φορές τὰ πόδια του γέμισαν φουσκάλες, ἀπὸ τὸ πολὺ στασίδι, δέκα-δώδεκα ὄρες τὴ μέρα.

“Ὅπως τῶπε, σὲ μερικοὺς μῆνες, κατάφερε κι’ ἔστειλε τὶς προσκλήσεις τῶν ἀδελφῶν του. Στὸν χρόνο ἀπάνω ἔφυγαν κι’ αὐτοί. “Ο Πασχάλης τέλειωσε τὸ σχολεῖο ἀλλά ὁ μικρότερος ὁ “Αντώνης ἦταν στὴν πέμπτη ἀκόμα. Προτίμησε νὰ φύγη με τὸν ἀδερφό του, μιὰ πού τοῦτος ἦταν ὁ σκοπός του, κι’ ἄς ἔχανε τὸ δίπλωμα τοῦ Γυμνασίου.

“Ὅταν τὸς κατευόδωσε ὁ Σολωμός και γύρισε, κλείστηκε στὸ μαγαζὶ. “Ακούμπησε στὸν μπάγκο, δίπλα στὰ ἐργαλεῖα, τὸς πιστοὺς συντρόφους τῆς ζωῆς του, πού τὸν ἀνάδειξαν, τὸν ἔζησαν κι’ ἔκλαψε μ’ ἀναφυλλητά, ὄρα πολλή.

—Φάνηκα ἀνάξιος, ἔλεγε ἡ σκέψη του, ἀνάξιος... Δὲν ἔδωσα ὄτι ἔπρεπε στὰ παιδιὰ μου... κι’ ἡ ἰδέα τούτη ἔγινε θεβασιότης και τὸν κυρίεψε.

Τὸ σπίτι του διαλύθηκε. “Ο Γρηγόρης δούλευε πάντα κεῖ στὸ μικρὸ τελωνεῖο. Τελευταία πήρε μιὰ μικρὴ προαγωγή· ἦταν καλὸς στὴ δουλειὰ του. Δὲν ζητοῦσε πιά τίποτε περισσότερο. Τὰ παλιά ὄνειρα ἦταν ἓνας κακὸς ἐφιᾶλτης πού πέρασε. Τὰ θράδισα γλεντοῦσε, χαρτόπαιζε. Κάποτε γύριζε μεθυσμένος στὸ σπίτι. Κανέναν δὲν τὸν μάλλωνε. “Ἦ μάννα λυπόταν τὸ παιδί της, πούχε ἱκανότητες νὰ γίνη ὄτιδὴποτε μὰ κατάντησε ἐκεῖ, κι’ ἔφτασε κιόλας νᾶναι ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴ ζωὴ του. Κάποια μέρα θὰ τὸν πάντρευε με μιὰ φρόνιμη κοπέλλα· μπορεῖ νὰ συμμαζευόταν, νὰ ἔστρωνε, μὰ μπορεῖ και ὄχι...

“Ο Σολωμός σπάνια τὸν συναντοῦσε. Καθὼς ἦταν ἀλαφρός ὁ ὕπνος του, πάντα ξυπνοῦσε τὴ νύχτα σὰν ἔμπαινε σπίτι ὁ Γρηγόρης. Μὰ ποτὲ δὲν τοῦπε τίποτε. Καὶ κάποια μέρα, σὰν ἔτυχε νὰ μιλήσουν γιὰ κείνους πούλειπαν, ἀνοιξε τὸ στόμα του ὁ Γρηγόρης κι’ εἶπε σκεφτικά:

—Μὴ λυπᾶσαι γι’ αὐτοὺς πατέρα. “Εκαναν καλά. Πῆραν τὴν ἀπόφαση γιὰ τὴ ζωὴ τους, ἀπάνω τους, μόνοι τους.

“Ενοιωσε τὸ λόγο του θαθειὰ ὁ Σολωμός μέσα στὴν καρδιά του, σὰν τσίμπημα· μὰ και πάλι δὲ μίλησε. “Ὅτι και νᾶλεγε θᾶταν μάταιο. Τὸ παιδί εἶχε δίκηο...

Στὸ σπίτι ἦταν κι’ ἡ μικρὴ “Ελένη· πήγαινε τρίτη τάξη φέτος.

Μὰ τίποτε ιδιαίτερο δὲν τὴν ἔνωσε μὲ τὸν Σολωμό. Ἦταν ολόϊδια ἢ μὰνα στὸ πείσμα καὶ στοὺς καυγάδες. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀποζητοῦσε τὴ Σοφία. Τοῦ ἔλειπε ἀφάνταστα κάθε στιγμή τῆς μέρας, ὄλο τοῦτο τὸν ἐνάμιση χρόνο. "Εμαθε πὼς περίμενε παιδί. «Ὡς τὴν ἀνοιξὴ θὰ τῶχουμε μαζί μας», τοῦγραφε χαρούμενος ὁ Κοσμᾶς. Κεῖνη οὔτε λέξη δὲν τοῦστεῖλε ποτέ. Στὶς διακοπὲς ἄκουσε πὼς πῆγαν γιὰ λίγο στὰ πεθερικά της, μὰ κοντὰ του δὲν ἦρθε. Νόμιζε πὼς δὲν θὰ τὴν ἔβλεπε πιά ποτέ! "Ἦξερε τὴν περήφανη ψυχὴ της... Ἡ ζωὴ ὅμως τοὺς ἔφερε κοντὰ καὶ πάλι.

Κόντευαν οἱ γιορτές. Τ' ἀγόρια ἦταν φευγᾶτα ἐδῶ καὶ τρεῖς μῆνες. Κάτω κεῖ στὴν Αὐστραλία, θᾶχαν καλοκαῖρι τώρα. Γιὰ πρώτη φορά, τὸ σπίτι φάνταξε τόσο ἀδειανό. "Αρχίζαν οἱ συνειθισμένες ἐτοιμασίες. Μὰ γιὰ ποιόν, συλλογιζόταν πικρὰ ὁ Σολωμός.

"Εσφαξαν τὸν χοῖρο, ἔπλυναν τὸ σιτάρι καὶ τὸ κουβάλησαν στὴ μηχανή. Τὴ μέρα ποῦπεσε τὸ ἀλεῦρι στὴ σκάφη γιὰ νὰ ζυμωθῆ, ἦρθε τὸ τηλεγράφημα. Στὸ Σολωμό προσωπικά. Τὸ πῆρε στὰ χέρια κι' ἡ καρδιά του τὸν ξεκούφανε στοὺς χτύπους. "Εσχισε ἀκατάστατα τὸν φάκελλο καὶ τὰ τρεμάμενα δάχτυλα του δὲν ἔβρισκαν τὴν ἄκρη νὰ τὸ ξεδιπλώσουν. Μιὰ ματιὰ ἔρριξε. —Θεέ μου! ἔσκουξε. Ὁ Νικόλας σκοτώθηκε... Ἄκούμπησε στὸν μπάγκο ἐκεῖ, πῆγε νὰ κάτση, μὰ λύθηκαν οἱ ἄρμοί του, ἔπεσε ἀργὰ στὰ γόνατα κι' ἀπλώθηκε χάμω.

Πέρασε ὥρα πολλὴ γιὰ νὰ συνέρθη. Μὰ τὰ πρῶτα λόγια του ἦταν:

—Τὴν Σοφία! Εἰδοποιεῖστε τὴ Σοφία νᾶρθῆ!

"Εφτασε χωρὶς ἀργοπορία. Τᾶφησε ὄλα κι' ἔτσι ὅπως ἦταν, χωρὶς νὰ σκεφτῆ οὔτε τὸ παιδί ποῦχε μέσα της, ἔτρεξε στὸ κάλεσμά τοῦ γονιοῦ της. Τὸν βρῆκε καθισμένο στὸ κρεβάτι, στητὸ σὰ δέντρο περήφανο ποῦπεσε. Τῆς ἀνοιξε πλατεῖα τὴν ἀγκαλιά του.

—Κόρη μου! φώναξε κι' ἔμπηξε κλαῖμα δυνατὸ σὰ μουγκρητό.

—"Αχ, πατέρα μου, ὁ Νικόλας μας... Ἀγκαλιάστηκαν κι' ἔκλαιαν ὥρα καὶ τὰ δάκρυα τοὺς σμίχτηκαν. "Ακουσε ἢ μὰνα τίς φωνὲς κι' ἔτρεξε. Πέταξε τὴ μαντίλα στὴ γῆ, ἔσυρε ἄγρια τὰ μαλλιά της κι' ἔνωσε τὸ κλαῖμα της μὲ τὸ δικό τους.

—"Αχ, τὸν γιό μου, τὸν καλό μου. Τὸν ἔφαγε ἡ ξενητεία.

Κι' ὁ κόσμος ὄλος ποὺ μαζεύτηκε στὸ μεταξὺ καὶ γέμισε τὸ σπίτι, ταράχτηκε κι' ἔκλαιε ἕνα μαζί τους.

Ἀπὸ τὸ γράμμα ποῦρθε λίγες μέρες ἀργότερα ἔμαθαν πὼς ἔγινε τὸ κακό. Τυχαῖο δυστήχημα σὲ κυνήγι. Κεῖ ποὺ κάθονταν παρέα σὲ μιὰ ἐκδρομὴ, ἕνα ὄπλο στημένο στὸ δέντρο, ἔπεσε ξάφνου κι' ἐκπυροκρότησε. Τὸν βρῆκε κατὰστηθα. Τ' ἀδέρφια του δὲν τὸν πρόφτασαν. Ἦταν φοβερό, ἔγραφαν, ἔχασαν τὸν προστά-

τη τους, τὸν ἀγαπημένο ἀδερφὸ ποῦκανε τὸ κάθε τι γιὰ νὰ τοὺς βοηθήση. Καὶ παρακάτω ἔλεγαν, πὼς δὲν ἔμεινε ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἔκλαψε τὸν Νικόλα καὶ στὴν κηδεῖα του μαζεύτηκαν οἱ γνωστοὶ καὶ οἱ φίλοι ὅσο μακριὰ κι' ἂν ἦταν.

—"Αχ, ναί, ἦταν διαφορετικὸς ὁ Νικόλας μας, ξεχώριζε, εἶπε ἢ Σοφία ποὺ διάβαζε τὸ γράμμα. Γύρω της ἔκλαιαν ὄλοι. "Εσκυψε στὴν ποδιά της κι' ἔκλαψε μονάχη της. Θυμήθηκε τί τῆς εἶχε πῆ πριν φύγη κι' ἡ καρδιά της κομματιάστηκε.

—Σοφία, νὰ ξέρης, ἂν χρειαστῆς ποτέ τὸ ἐλάχιστο, νὰ μοῦ γράψης. Γιὰ σένα ἀδερφή μου, ὅτι δώσω εἶναι λίγο...

Οἱ μέρες κυλοῦσαν, μὰ ὁ Σολωμός δὲν σηκωνόταν ἀπὸ τὸ κρεβάτι. Ὁ θάνατος τοῦ γιοῦ του, ἦταν τὸ τελειωτικὸ χτύπημα. Ὁ γιατρός ποὺ φώναξαν, εἶδε μ' ἔκπληξη του, πὼς ἡ καρδιά δὲν εἶχε πολλὴ ζωὴ ἀκόμη. Σύστησε ἡσυχία καὶ πῆγαινε καὶ τὸν ἔβλεπε δυὸ φορές τὴ μέρα.

Ἡ Σοφία ἔμεινε κοντὰ του. Μέσα της κάτι τῆς ἔλεγε νὰ μὴ φύγῃ ἀκόμη. "Ενα μακρυνὸ προαίσθημα. Στὸν Κοσμᾶ, ποὺ τὴ ρωτοῦσε πότε θὰ γυρίση, ἔλεγε:

—Ἀκόμη λίγο, νὰ δοῦμε πὼς θὰ πάη ὁ πατέρας.

Καθόταν στὸ κρεβάτι του δίπλα κι' ἔραβε τὰ ρουχαλάκια τοῦ παιδιοῦ της. Δὲν μιλοῦσαν πολὺ, συχνὰ καθόλου. Μερικὲς φορές ὅμως ἀρχίζε ὁ Σολωμός, σὰ νὰ μιλοῦσε στὸν ἑαυτό του.

—Κύταξε πὼς ἦταν Σοφία... Ὅταν εἴσαστε μικρά, κρατοῦσα τὸν κόσμο ὄλο, νόμιζα. Ὅλα μοῦ φαίνονταν εὐκόλα. Ξαφνικὰ βρέθηκα μὲ τόσα μεγάλα παιδιὰ στὰ χέρια μου. Καὶ τάχασα. Ἡ εὐθύνη μὲ σκότισε. Δὲν ἤξερα τί νὰ τὰ κάνω, ποιὸ δρόμο νὰ τοὺς δώσω... Σταματοῦσε γιὰ λίγο· ὕστερα πάλι ξανάπαιρνε τὴ κουβέντα του.

—Περιουσία εἶχα, ἀλλὰ δὲν ἤθελα ν' ἀδικήσω κανένα μου παιδί. Σὲ ὄλους τὸ ἴδιο ἤθελα νὰ δώσω... Τὸ στήθος του φούσκωνε. "Αχ, Σοφία, ὅπως ἦρθαν τὰ πράματα ὄλους τοὺς ἀδίκησα, κι' ἡ ψυχὴ μου εἶναι μαυρισμένη. Ὅταν ἐγὼ φύγω, τὰ παιδιὰ μου θὰ πάρουν ἀρκετά, ἀλλὰ τί ὠφελεῖ; Ἐγὼ τοὺς πίκρανα, τοὺς ἔχασα. Ἐγὼ φταίω, γιατί πάνω στὴν ὥρα ποῦπρεπε νὰ τοὺς βοηθήσω, φάνηκα δειλός, ἄτολμος...

—Μὴ στενοχωριέσαι, πατέρα μου, τοῦλεγε ἢ Σοφία. Τώρα τὰ παιδιὰ πῆραν πιά τὸ δρόμο τους. Καὶ τοῦσφιγγε τὸ χέρι μ' ἀγάπη.

Γύρισε κοντὰ της τὸ πρόσωπο:

—Ἐσὺ ἦσουν ἢ κολώνια ποὺ στήριζες τὸ σπίτι μου, Σοφία. "Εφυγες καὶ γκρεμίστηκαν ὄλα πίσω σου... Ὑστερα πρόστεσε. Χαίρομαι ποὺ βγήκε καλὸς ὁ Κοσμᾶς.

Μέσα στὰ μάτια του διάβασε τὸ νόημα τῆς κουβέντας του.

Πῆγε ἔτσι γιὰ δυὸ μῆνες. Ἡ κατάσταση του δὲν καλυτέρευε κι' αὐτὸ ἦταν τὸ κακό. Μὰ οὔτε καὶ πονοῦσε καθόλου τὴ ζωὴ του. Καταλάβαινε πῶς τὸ τέλος ἦταν κάπου κεῖ κοντά, ἀλλὰ δὲν ἔλεγε λέξη γι' αὐτό. Μόνο μιὰ μέρα εἶπε κάτι κι' ἦταν ἡ μοναδικὴ φορά.

—Δὲν θὰ προφτάσω τὸ παιδί σου, Σοφία...

Πέθανε λίγες μέρες ὕστερα, κεῖ πὺ καθόταν, ξαφνικά. Κοντά του ἦταν μόνο ἡ Σοφία, ὅπως κοντά του ἦταν σ' ὅλη του τὴ ζωὴ.

—Πατέρα, ἔμπηξε μιὰ φωνὴ κι' ἔπεσε ἀπάνω του. Καὶ μεμιᾶς ξεσηκώθηκαν κι' οἱ ἄλλοι καὶ γέμισε ἡ κάμαρη κλάμα, σύγχυση.

Ἐνα μῆνα ἀργότερα, γέννησε ἡ Σοφία ἀγόρι, κεῖ στὴν ἴδια κάμαρη. Τῶθγαλε Σολωμό, ἔτσι γιὰ συγχώριο τοῦ πατέρα της.

Τύποις «ΚΟΣΜΟΣ ΛΤΔ.», Λευκωσία.